

УДК 338.436:633.88(477)

JEL Classification: O13; Q01; Q13

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010006>

О. М. НЕЧИПОРЕНКО, доктор економічних наук
Т. В. МІРЗОЄВА, кандидат економічних наук

Об'єднання виробників як інструмент стратегічного розвитку лікарського рослинництва в Україні

Мета статті - обґрунтувати доцільність запровадження різноманітних форм об'єднань виробників лікарських культур у контексті стратегічного розвитку лікарського рослинництва.

Методика дослідження. Застосовано загальнонаукові методи емпіричного дослідження, такі як порівняльно-історичний та описовий - для вивчення тенденцій розвитку форм господарювання, насамперед кластерної, а також фіксації результатів їх запровадження; системного підходу - для оцінювання галузі лікарського рослинництва як системи та визначення залежностей між її елементами; загальнологічні методи аналізу і синтезу - для визначення стейкхолдерів у галузі та їх можливостей стосовно розвитку лікарського рослинництва в Україні; абстрактно-логічний - для узагальнення і формування висновків.

Результати дослідження. Розкрито взаємозв'язок стратегії розвитку лікарського рослинництва в Україні з напрямками Національної економічної стратегії-2030, особливо з вектором потенційних поліпшень у сферах охорони здоров'я й освіти. Проаналізовано основні характерні ознаки таких форм об'єднань виробників, як кластери та кооперативи. Пропонується використовувати їх як інструменти для створення прибуткової моделі розвитку лікарського рослинництва.

Елементи наукової новизни. Теоретично підтверджено доцільність запровадження в галузі лікарського рослинництва різних форм господарських об'єднань, насамперед кластерних та кооперативних, як гарантів економічного розвитку стейкхолдерів.

Практична значущість. Запропоновано впровадження різних форм об'єднань виробників для прискорення реалізації стратегії розвитку галузі лікарського рослинництва в Україні. Табл.: 1. Бібліогр.: 17.

Ключові слова: стратегія; розвиток; лікарське рослинництво; об'єднання виробників; кластери; кооперативи.

Нечипоренко Олександр Миколайович - доктор економічних наук, провідний науковий співробітник відділу земельних відносин та природокористування, виконавчий директор Північного міжрегіонального наукового центру НААН, заступник директора з наукової роботи, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: o.nechyporenko57@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-1080-5633>

Мірзоєва Тетяна Володимирівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства ім. проф. І. Н. Романенка, Національний університет біоресурсів і природокористування України (03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15)

E-mail: mirzoeva2018@ukr.net

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-0034-6138>

Постановка проблеми. У 2020 р. за ініціативи керівництва держави започатковано розробку Національної економічної стратегії-2030, яка декларує відхід від моделі розвитку, де конкурентні переваги зумовлені переважно використанням природних ресурсів та дешевої робочої сили. Передбачається побудова інноваційної моделі, пріоритетами якої мають стати розвиток виробництва і торгівлі продукцією з вищою доданою

вартістю, високий технологічний рівень виготовлення продукції, кваліфікована високооплачувана робоча сила, економія енергії та інших видів природних ресурсів і новаторський стиль управління [1].

Уряд планує, що ініціативи, закладені в Національній економічній стратегії-2030 будуть виділені в державних цільових програмах і почнуть реалізовуватися вже з 2021 р. Акселераторами переходу до інноваційної моделі мають стати зміни в таких підходах:

© О. М. Нечипоренко, Т. В. Мірзоєва, 2020

- підходах до державного управління - зокрема передбачається забезпечення чіткого розподілу відповідальності, усунення дублювання повноважень, викорінення корупції, забезпечення верховенства права;

- якості економічного зростання – воно має стати інноваційним, інклюзивним і стійким;

- політиці зайнятості відповідно до того, що зайнятість із гідною оплатою праці скорочує як абсолютну, так і відносну бідність, зменшуючи завдяки цьому нерівність у суспільстві;

- сферах охорони здоров'я й освіти, оскільки економічний добробут країни залежить насамперед від цих складових суспільного розвитку. Зокрема, пандемія коронавірусу в 2020 р. показала, що необхідно вкладати ресурси як у побудову дієвої системи охорони здоров'я та забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя населення, так і налагодження власного виробництва критично необхідної продукції [16].

Опосередковано в усіх наведених пунктах програми, а в останньому безпосередньо, вбачається прямий зв'язок із виробництвом лікарських рослин, для чого в нашій державі наявні всі сприятливі умови. Передусім, в Україні багатий природний потенціал і відповідні агрокліматичні умови, що дозволяють вирощувати широкий спектр лікарських рослин, включаючи ефіроолійні й пряні, практично на всій її території. Досить значним фактом слід вказати й стрімке зростання в усьому світі ролі лікарських рослин. Адже саме вони залишаються практично єдиним засобом профілактики й лікування у країнах, які розвиваються, а у розвинених країнах - стали дієвою альтернативою лікам та профілактичним засобам, основою яких є штучні хімічні сполуки. Так, звертатися до природи з метою лікування багатьох поширених хвороб все частіше спонукає населення і погіршення екологічної ситуації. Підвищили значимість лікарських рослин також події 2020 р., коли людство зіткнулося з пандемією COVID-19 та необхідністю розробки дієвої вакцини. До того ж, окрім галузі медицини та фармацевтики, лікарські рослини мають вагоме значення й для багатьох інших галузей промисловості та сільського господарства.

Відтак, зважаючи на започаткування процесу розробки Національної економічної стратегії-2030, формування концепції та

стратегії розвитку лікарського рослинництва в Україні набуває особливої актуальності. Держава поки що не в змозі приділяти належну увагу важливим питанням регулювання й розвитку цієї галузі і з її боку фактично відсутня підтримка у вирішенні існуючих проблем. Саме тому вважаємо за необхідне вирішувати завдання становлення та розвитку лікарського рослинництва як складової агропромислового комплексу держави, консолідуючи при цьому зусилля усіх зацікавлених сторін: виробників, заготівельників, переробників, продавців й інших стейкхолдерів.

Окрім того, для розвитку лікарського рослинництва, збільшення обсягів виробництва сировини необхідними стають розробка і прийняття відповідних нормативно-правових актів та заходів як організаційно-технологічного, так і економічного характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед відомих учених, що внесли вклад у розвиток форм господарювання в аграрній сфері, у тому числі й кластерних, слід виділити таких, як Ю. О. Лупенко, М. Ф. Кропивко, М. Й. Малік [11, 15]; П. Т. Саблук [15], Л. В. Молдаван [2]. Найбільш вагомими дослідженнями проблематики розвитку лікарського рослинництва з погляду економіки у межах нашої держави вирізняються праці Ю. А. Никитюка [7, 8], Ю. О. Сологуб [14] та О. І. Фурдичка [17]. Зокрема, О. І. Фурдичко виокремлює стратегічні пріоритети державної політики розвитку лікарського рослинництва, поділяючи їх на дві групи: 1) забезпечення потреб у лікарській рослинній сировині шляхом стимулювання розробки нових ліків і сфер застосування лікарських рослин, запровадження у виробництво якісно нових сортів рослин, використання техніки, що враховує біологічні особливості рослин, впровадження нових технологій обробітку лікарських культур; 2) ефективне використання лікарської рослинної сировини через оптимізацію й контроль заготівельної діяльності, вивчення обігу лікарської рослинної сировини, застосування міжнародних систем забезпечення якості, координація та науковий супровід відносин між учасниками ринку [17]. У свою чергу, Ю. А. Никитюк розробив сукупність організаційних і економічних перспективних напрямів державного стимулювання імпортозаміщення на ринку лікарської рослинної сировини, ключовим моментом якої

виступає пропозиція створення інноваційних агрофармацевтичних кластерів для локалізації виробництва, переробки, реалізації лікарської рослинної сировини, а також кооперації наукових досліджень, освіти та інновацій у цій сфері [8]. При цьому Ю. О. Сологуб у своєму дослідженні проблематики лікарського рослинництва акцентує увагу на стратегічних напрямках удосконалення еколого-економічного механізму збалансованого розвитку лікарського рослинництва та обґрунтовує його еколого-економічний інструментарій [14].

Поки що наведеними вище дослідженнями перелік фундаментальних наукових праць вітчизняних вчених щодо розвитку лікарського рослинництва з погляду економіки фактично обмежується. Разом із тим гальмування розвитку галузі низкою системних проблем, насамперед структурного, нормативно-правового, інформаційного та фінансового характеру, вимагає подальших наукових досліджень. На часі конкретні пропозиції стосовно розвитку широкомасштабного виробництва лікарських рослин за підтримки як держави, так і консолідованих зусиль суспільства.

Мета статті - обґрунтувати доцільність запровадження різноманітних форм об'єднань виробників лікарських культур у контексті стратегічного розвитку лікарського рослинництва.

Виклад основних результатів дослідження. Встановлено, що значною мірою розвиткові лікарського рослинництва можуть посприяти різноманітні форми об'єднання виробників - насамперед кластери та кооперативи. Як ефективні об'єднання кластерні форми господарювання виникли в Західній Європі у 80-х роках минулого століття. Проте, майже з перших кроків, вся радянська економіка будувалася за принципом кластеризації. Це унікальний практичний досвід і знання, що значно випередили свій час, зокрема й стосовно до інноваційних об'єднань. Так, щодо проведеного дослідження, можливість застосування кластерного підходу до організації регіонального агропромислового виробництва ще наприкінці 20-х років минулого століття обґрунтував класик економічного районування М. М. Колосовський. Він зазначав, що «комбінування суспільного землеробства можливо проводити з іншими видами сільського господарства, далі, з переробкою продукції

сільського господарства і, накінець, з різного роду промисловістю» [3, с. 47].

Застосування кластерного підходу нині передбачає добровільне формування інтегрованих структур на певних територіях з учасників, які виконують різні функції, проте об'єднані одним технологічним процесом, результатом якого стає кінцевий продукт, створений зусиллями всіх учасників процесу, починаючи з тих, хто займався науковими розробками та підготовкою кадрів, і закінчуючи технологами, пакувальниками та дилерською мережею [10]. Зокрема, цей аспект розглядав у своїх працях Ю. А. Никитюк у контексті функціонування ринку лікарської рослинної сировини. Так, в умовах сучасності, одним з ефективних інструментів підвищення рівня взаємодії між учасниками зазначеного ринку, на думку науковця, слугує створення кластерів. Останні завдяки притаманній лише для них організаційно-економічній структурі дають можливість оптимізувати відносини в процесі заготівлі, виробництва, переробки та реалізації лікарської рослинної сировини. Науковець наголошує, що актуальність оптимізації вітчизняного ринку згаданої продукції шляхом формування кластерів визначається, насамперед, аграрною спеціалізацією України [7].

У свою чергу позитивний вплив кластерної політики на розвиток зазначеного ринку має прояв у поглибленні виробничої організації та підвищенні деяких аспектів конкурентоспроможності: збільшення продуктивності виробництва в межах показників, які входять до кластера; підвищення рівня інноваційного розвитку, що забезпечить зростання продуктивності в майбутньому; економічне стимулювання створення нових суб'єктів господарювання, діяльність яких посилює весь кластер [7].

Варто зазначити також особливості формування кластерного типу порівняно з іншими об'єднаннями: кластерна організація акцентує увагу не на окремих галузях, а на існуючих зв'язках між певними складовими елементами (підприємствами, організаціями); формується система взаємних стимулів і гарантій, а також ефективний механізм трансферу інновацій; відбувається побудова безлічі паралельних ланцюгів створення вартості; наростає залучення некомерційних організацій (наукових і освітніх закладів, органів влади, тощо); створюються умови для розвитку малого й середнього бізнесу; завдяки участі

значної кількості підприємств розширюється асортимент продукції. Відповідно це дозволяє спростити доступ суб'єктів господарювання до впровадження новітніх технологій, сприяє підвищенню рівня конкуренції і продуктивності виробництва та розподіляє ризики спільної діяльності [4, 5].

Окрім того, кластерний підхід адаптований до розвитку галузі лікарського рослинництва, зважаючи на те, що світовий досвід демонструє ефективність кластерної органі-

зації, насамперед у досить вузьких секторах. При цьому концентрація малого і середнього бізнесу або навколо великих компаній, або в межах певної місцевості, чи і те, й інше, дає можливість, переважно за державної підтримки, максимально використовувати ресурси, насамперед природні, та забезпечувати виробництво конкурентоспроможної продукції з доведенням її до кінцевого споживача (табл.).

Світовий досвід реалізації кластерної стратегії розвитку

Країна	Особливості утворення	Заходи державної підтримки
США	Концентрація підприємств в одному регіоні й максимальне використання природного, наукового, кадрового та інтеграційного потенціалу	1. Розвиток науково-технологічних партнерств. 2. Надання кредитів та пільгового оподаткування компаніям, що здійснюють програми НДДКР. 3. Залучення початкового капіталу
Японія	Концентрація середніх і малих підприємств навколо великої компанії	1. Заохочення розвитку вузькоспеціалізованих регіонів. 2. Залучення з-за кордону сучасних технологій
Фінляндія	Взаємодія великих, середніх і малих підприємств	1. Формування системи взаємодії наукових інститутів і галузей. 2. Розвиток сфери розвитку людського потенціалу
Франція	Концентрація підприємств навколо великої компанії	1. Централізоване регулювання інноваційної діяльності. 2. Стимулювання НДДКР для потреб промисловості. 3. Бюджетне асигнування наукоємних видів бізнесу. 4. Зниження податку на інвестиції в НДДКР
Німеччина	Взаємодія великих, середніх і малих підприємств	1. Заохочення розвитку високих технологій. 2. Заохочення консолідації зусиль промисловості і наукових центрів. 3. Фінансування промислових кластерів із федеральних і місцевих джерел. 4. Законодавче регулювання ринку праці
Італія	Концентрація малих і середніх підприємств у певній місцевості. Гнучке й рівноправне співробітництво підприємств	1. Надання пільг на експорт товарів. 2. Залучення інвестиційних ресурсів. 3. Регулювання ринку праці, заохочення зростання кадрового потенціалу

Джерело: [9].

До прикладу, перші кроки в реалізації кластерної стратегії у галузі лікарського рослинництва в Україні вже зроблені - у 2020 р. пресслужбою Івано-Франківської ОДА оприлюднено плани про реалізацію проєкту «Створення кластера з вирощування і переробки лікарської сировини в Долинській ОТГ», який сприятиме створенню нових робочих місць та нарощуванню обсягів виробництва лікарської сировини [6]. Окрім того, в нашій державі започатковано низку інших ініціатив щодо створення кластерів в аграрному секторі, як-то: інноваційно-освітній кластер «Агротехніка» у Харківській області з метою розвитку власного виробни-

цтва дешевої вітчизняної агротехніки; регіональний науково-виробничий кластер виробників екологічної продукції «Натурпродукти Полтавщини», що об'єднав населення сільських територій, оселі зеленого туризму, підприємства та організації різних форм власності, а також наукові установи; регіональний агропромисловий інноваційний кластер «Агроінновації» у м. Рівне, метою якого визначено об'єднання зусиль, координація дій та реалізація спільних заходів у питаннях розробки й впровадження інновацій в агропромисловому комплексі Рівненської області [10].

Разом із тим, на відміну від результатів досліджень Ю. А. Никитюка, в яких акцентується увага на взаємозв'язку і взаєморозвитку ринку лікарської рослинної сировини й фармацевтичної промисловості, автори проведеного дослідження наголошують, що галузь лікарського рослинництва має зв'язок і з іншими галузями національної економіки. До того ж кластерам, як і будь-якому явищу, також властиві певні недоліки - зокрема, відсутність єдиної організаційної вертикалі та подекуди стихійний характер формування й функціонування. У зв'язку з цим доречним видається створення не лише агрофармацевтичних кластерів, які можуть включати сировинний, виробничий, реалізаційний, фінансовий, обслуговуючий, адміністративний та інноваційний блоки, а й інших об'єднань виробників і переробників лікарських рослин.

Так, спочатку для розвитку лікарського рослинництва та забезпечення ефективної співпраці різних суб'єктів господарювання галузі, в місцях зосередження виробництва згаданої сировини, або на базі існуючих об'єднаних територіальних громад, буде правильним організувати пункти комплексного обслуговування. Це дозволить окрім комерційної діяльності вирішувати завдання з управління обсягами виробництва та логістикою. Також ці пункти на місцях – крім надання консультаційних і дорадницьких послуг, покликані забезпечити формування системи збуту продукції лікарського рослинництва, створення, за потреби, оптових розподільчих центрів заготівлі, переробки (первинної і глибокої), зберігання та передпродажної підготовки продукції. В умовах, коли обмежена сукупність виробників вітчизняного лікарського рослинництва дуже розрізнена й неорганізована, а переробники відчують дефіцит якісної сировини, коли значна частина лікарських рослин вирощується на присадибних ділянках у господарствах населення, коли селяни та місцеві фермери мало інформовані про лікарські культури й усе, що з ними пов'язано, започаткування таких пунктів комплексного обслуговування створить паритетні умови для всіх учасників цього ринку, сприятиме розбудові моделі бізнесу з високою маржинальністю виробництва та запустить процес перетворень у галузі.

Зважаючи на той факт, що лікарське рослинництво насамперед слугує сферою дія-

льності малого бізнесу, для дрібних фермерів і домогосподарств населення своєрідним локомотивом розвитку можуть стати кооперативи. Як показує світовий досвід, такі об'єднання дрібних і малих виробників – важливий і потрібний етап на шляху просування власної справи. Основною перевагою аграрних кооперативів слід вказати спільну експлуатацію всього ланцюга доданої вартості, що дає можливість отримувати прибутки без посередників. Хоча на сучасному етапі розвитку вітчизняного лікарського рослинництва роль посередників величезна, тим не менше кооперація виробників може змінити цю ситуацію. До того ж аграрні кооперативи спроможні формувати великі партії продукції й постачати її переробним компаніям у необхідній кількості та без перебоїв. Важливим моментом стає необхідність стимулювання державою кооперативів на горизонтальному й вертикальному рівнях, підтримка різноманітних форм кооперації – виробничої, кредитної, збутової, споживчої. Для розвитку кооперації у вітчизняній аграрній сфері також доречно запозичити зарубіжний досвід. Наприклад, в аграрному секторі держав – членів ЄС створено прозору постачальницьку, заготівельно-збутову інфраструктуру на засадах кооперації та її інтеграції з торгівлею, підприємствами харчової й переробної промисловості тощо [1]. Це забезпечило формування єдиного харчового ланцюга із дотриманням стандартів якості та збуту продукції, виробленої аграріями. Найбільшого поширення в країнах ЄС отримали дві групи кооперативів: перші займаються заготівлею, переробкою і збутом (оптовим і роздрібним) сільськогосподарської продукції, другі здійснюють оптову закупівлю засобів виробництва з їх наступним постачанням у господарства своїх членів [2, 12].

Загалом світовий досвід доводить, що кооперативи сприяють підвищенню доходів виробників, справедливому розподілу результатів праці, підвищенню ефективності виробництва за рахунок ефекту масштабу, розширенню доступу сільськогосподарських виробників до агросервісних послуг, розвитку інфраструктури аграрного ринку, формуванню сприятливого конкурентного середовища; удосконаленню процесу реалізації продукції шляхом ефективного використання каналів збуту; більш повному задоволенню потреб споживачів у доброякісній продук-

ції за доступними цінами; розбудові соціальної інфраструктури на селі завдяки підвищенню доходів сільського населення; створенню додаткових робочих місць у сільській місцевості [13].

В Україні розвиток кооперації в аграрній сфері і в галузі лікарського рослинництва зокрема все ще стримується браком інформації про особливості та переваги такого виду співпраці, а також відсутністю в аграріїв досвіду організації та управління такими об'єднаннями. Учасники ринку часто не розуміють, як функціонують механізми спільного керування ресурсами та які вигоди вони отримають в результаті кооперування.

У цілому для створення прибуткової моделі розвитку лікарського рослинництва необхідний розвиток різних форм інтегрованих структур, які забезпечать доступність кредитних ресурсів для виробників галузі та

запропонують для них комплексне сервісне обслуговування, включаючи дорадницькі послуги, забезпечення технікою, засобами захисту рослин, насінням і садивним матеріалом.

Висновки. Застосування різноманітних форм інтеграції агровиробників, у тому числі в галузі лікарського рослинництва, виступає закономірним етапом процесу становлення та розвитку аграрної сфери економіки України. Забезпечення сталого розвитку лікарського рослинництва та вдосконалення при цьому адаптованого до сучасних умов організаційно-економічного механізму галузі, спроможного підтримувати зростання ефективності її функціонування, можливе завдяки консолідації зусиль усіх зацікавлених сторін, насамперед формуванню кластерів, кооперативів, інших виробничих, обслуговуючих та громадських об'єднань.

Список бібліографічних посилань

1. Армстронг М. Стратегическое управление человеческими ресурсами / пер. с англ. Москва : ИНФРА, 2002. 328 с.
2. Бондарчук В., Алколей Дж., Молдаван Л. Досвід Канади та країн ЄС у сфері політики з підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. URL : http://agroconf.org/sites/default/files/dosvid-kanadyes-polityky-pidtrymky-sh-obslugovujuchy-kooperatyviv1_0.pdf.
3. Колосовський Н. Н. Основы экономического районирования. Москва : Госполитиздат, 1958. 202 с. URL : <https://www.twirpx.com/file/1942505/>.
4. Миндлин Ю. Б. Оптимальная модель функционирования отрасли овощеводства: вертикальная интеграция, аграрные фильтры, кластеры. *Овощи России. Научно-практический журнал* 2016. № 3. С. 92-97.
5. Мірзоева Т. В. Перспективи розвитку лікарського рослинництва. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес.* 2013. Вип. 181(6). С. 176-181.
6. На Прикарпатті фермери об'єднуються у кластер з вирощування лікарських рослин. URL : <http://agro-business.com.ua/agrobusiness/item/16913-na-prykarpatti-fermery-obiednuiutsia-u-klaster-z-vyroshchuvannia-likarskykh-roslyn.html>.
7. Никитюк Ю. А. Кластерний підхід до функціонування ринку лікарської рослинної сировини. *Агросвіт.* 2016. № 24. С. 57-61.
8. Никитюк Ю. А. Організаційно-економічні важелі державного стимулювання імпортозаміщення на ринку лікарської рослинної сировини. *Збалансоване природокористування.* 2016. № 4. С. 202-206.
9. Носенко Ю. М., Нечипоренко О. М., Лук'янчук Л. В. Організаційно-правові засади функціонування агропромислових інноваційних кластерів. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво.* 2020. № 3(114). Ч. 1. С. 78-84.
10. Носенко Ю. М., Нечипоренко О. М., Сінельник Л. М. Інноваційні агрокластери як форма інтеграції науково-освітньої діяльності та бізнесу. *Економіка АПК.* 2020. № 5. С. 77-86.
11. Підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості агропромислового виробництва на основі розвитку кластерних систем / [Лупенко Ю. О., Кропивко М. Ф., Малік М. Й. та ін.] ; за ред. М. Ф. Кропивка. Київ : ННЦ ІАЕ, 2013. 50 с.
12. Сибірцев В. В. Аграрна кооперація: досвід Європейського Союзу для України. *Управління розвитком.* 2015. № 1 (179). С. 15-20. URL : file:///C:/Documents%20and%20Settings/User/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Uproz_2015_1_5.pdf.

References

1. Armstrong, M. (2002). Strategicheskoe upravlenie che-loveschskimi resursami [Strategic Human Resource Management]. Moskva: INFRA [In Russian].
2. Bondarchuk ,V., Alkolei, Dzh. & Moldavan, L. (2019), Dosvid Kanady ta krain YeS u sferi polityky z pidtrymky rozvytku silskohospodarskykh obslugovuiuchykh kooperatyviv [Experience of Canada and EU countries in the field of policy to support the development of agricultural service cooperatives]. Retrieved from: http://agroconf.org/sites/default/files/dosvid-kanadyes-polityky-pidtrymky-sh-obslugovujuchy-kooperatyviv1_0.pdf [In Ukrainian].
3. Kolosovskij, N.N. (1958). Osnovy jekonomicheskogo rajonirovanija [Basics of economic zoning]. Moskva: Mysl'. Retrieved from: <https://www.twirpx.com/file/1942505/> [In Russian].
4. Mindlin, Ju.B. (2016). Optimal'naja model' funkcionirovaniya otrasli ovoshhevodstva: vertikal'naja integracija, agrarnye fil'ery, klasteri [Optimal model for the functioning of the vegetable growing industry: vertical integration, agricultural dies, clusters]. *Nauchno-prakticheskij zhurnal «Ovoshhi Ros-sii»*, 3, pp. 92-97 [In Russian].
5. Mirzoieva, T.V. (2013). Perspektivy rozvytku likarskoho roslynnytstva [Prospects for the development of medicinal crop production]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Ser.: Ekonomika, ahraryni menedzhment, biznes, vol. 181(6), pp. 176-181* [In Ukrainian].
6. Na Prykarpatti fermery obiednuiutsia u klaster z vyroshchuvannia likarskykh roslyn [In Prykarpattia, farmers unite in a cluster for growing medicinal plants]. Retrieved from: <http://agro-business.com.ua/agrobusiness/item/16913-na-prykarpatti-fermery-obiednuiutsia-u-klaster-z-vyroshchuvannia-likarskykh-roslyn.html> [In Ukrainian].
7. Nykytiuk, Yu.A. (2016). Klasternyi pidkhid do funktsionuvannia rynku likarskoi roslynnoi syrovyny [Cluster approach to the functioning of the market of medicinal plant raw materials]. *Ahrosvit*, 24, pp. 57-61 [in Ukrainian].
8. Nykytiuk, Yu.A. (2016). Orhanizatsiino-ekonomichni vazheli derzhavnoho stymuliuвання importozamishchennia na rynku likarskoi roslynnoi syrovyny [Organizational and economic levers of state stimulation of import substitution on the market of medicinal plant raw materials]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, 4, pp. 202-206 [In Ukrainian].

13. Сільськогосподарські кооперативи. Інформаційно-аналітичний портал АПК України. URL : <https://agro.me.gov.ua/ua/napryamki/fermerstvo-ta-kooperaciya/silskogospodarski-kooperativi>.

14. Сологуб Ю. О. Стратегічні напрями збалансованого розвитку лікарського рослинництва. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2017. Вип. 6. С. 91-94.

15. Управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільських територій : монографія / [Саблук П. Т., Кропивко М. Ф., Булавка О. Г. та ін.] ; за ред. П. Т. Саблука, М. Ф. Кропивки. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2011. 450 с.

16. Уряд офіційно розпочав створення Національної економічної стратегії-2030. URL : <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=38b0c466-35ab-4506-9631-7a46e81dec60&title=UriadOfitsiinoRozpochavStvorenniaNatsionalnoiEkonomichnoiStrategii2030> (дата звернення: 09.01.2020).

17. Фурдичко О. І. Никитюк Ю. А. Стратегічні пріоритети державної політики розвитку лікарського рослинництва в Україні. Економіка АПК. 2015. № 8. С. 15-19.

9. Nosenko, Yu.M., Nechyporenko & O.M., Luk`ianchuk L.V. (2020). Orhanizatsiino-pravovi zasady funktsionuvannya ahropromyslovykh innovatsiinykh klasteriv [Organizational and legal bases of functioning of agro-industrial innovation clusters]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, 3 (114), part 1, pp. 78-84 [In Ukrainian].

10. Nosenko, Yu.M., Nechyporenko, O.M. & Sinelnik L.M. (2020). Innovatsiini ahroklastery yak forma intehtatsii naukovo-osvitnoi diialnosti ta biznesu [Innovative agricultural clusters as a form of integration of scientific and educational activities and business]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 77-86 [In Ukrainian].

11. Lupenko, Yu.O., Kropyvko, M.F., Malik, M.Y., et al. (2013). Pidvyshchennia konkurento spromozhnosti ta sotsialnoi spriamovanosti ahropromyslovoho vyrobnytstva na osnovi rozvytku klasternykh system [Improving the competitiveness and social orientation of agro-industrial production through the development of cluster systems]. M.F. Kropyvko (Ed.). Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].

12. Sybirtsev, V.V. (2015). Ahrarna kooperatsiia: dosvid Yevropeiskoho Soiuzu dlia Ukrainy [Agrarian cooperation: the experience of the European Union for Ukraine]. *Upravlinnia rozvytkom*, 1 (179), pp. 15-20. Retrieved from: file:///C:/Documents%20and%20Settings/User/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Uproz_2015_1_5.pdf [In Ukrainian].

13. Silskohospodarski kooperatyvy [Agricultural cooperatives]. Informatsiino-analitychnyi portal APK Ukrainy. Retrieved from: <https://agro.me.gov.ua/ua/napryamki/fermerstvo-ta-kooperaciya/silskogospodarski-kooperativi> [In Ukrainian].

14. Solohub, Yu.O. (2017). Stratehichni napriamy zbalansovanoho rozvytku likarskoho roslynnytstva [Strategic directions of balanced development of medicinal plant growing]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, vol. 6, pp. 91-94 [In Ukrainian].

15. Sabluk, P.T., Kropyvko, M.F., Bulavka, O.H., et al. (2011). Upravlinnia kompleksnym rozvytkom ahropromyslovoho vyrobnytstva i silskykh terytorii: monohrafiia [Management of complex development of agro-industrial production and rural areas: monograph]. P.T. Sabluk, M.F. Kropyvko (Ed.). Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

16. Uriad ofitsiino rozpochav stvorennia Natsionalnoi ekonomichnoi stratehii-2030 [The Government has officially launched the National Economic Strategy 2030]. Retrieved from: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=38b0c466-35ab-4506-9631-7a46e81dec60&title=UriadOfitsiinoRozpochavStvorenniaNatsionalnoiEkonomichnoiStrategii2030> [In Ukrainian].

17. Furdychko, O.I. & Nykytiuk, Yu.A. (2015). Stratehichni priorytety derzhavnoi polityky rozvytku likarskoho roslynnytstva v Ukraini. [Strategic priorities of the state policy of medicinal plant development in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 15-19 [In Ukrainian].

Nechyporenko O. M., Mirzoieva T. V. Association of producers as a tool of strategic development of medicinal plants in Ukraine

The purpose of the article is to substantiate the feasibility of introducing various forms of associations of producers of medicinal crops the context of the strategic development of medicinal plant growing.

Research methods. General scientific methods of empirical research were applied, such as comparative-historical and descriptive - to study the development trends of management, primarily cluster, as well as to record the results of their implementation; a systematic approach - to assess the field of medicinal plant growing as a system and determine the dependencies between its elements; general logical methods of analysis and synthesis - to determine the stakeholders of the region and their opportunities for the development of medicinal plant growing in Ukraine; abstract-logical - for generalization and formation of conclusions.

Research results. The relationship of the strategy for the development of medicinal plant growing in Ukraine with the directions of the National Economic Strategy-2030, especially with the vector of potential improvements in the spheres of health and education, is revealed. The main characteristic features of the forms of associations of producers as clusters and cooperatives are analyzed. It is proposed to use them as tools to create a profitable model for the development of medicinal plant growing.

Scientific novelty. Theoretically, the feasibility of introducing various types of economic associations in the field of medicinal plant growing, primarily cluster and cooperative ones, as guarantors of the economic development of stakeholders has been confirmed.

Practical significance. The introduction of various forms of associations of manufacturers is proposed to accelerate the implementation of the strategy for the development of the medicinal plant growing industry in Ukraine. Tabl.: 1. Refs.: 17.

Keywords: strategy; development; medicinal plant growing; producer associations; clusters; cooperatives.

Nechyporenko Oleksandr Mykolaiovych - doctor of economic sciences, leading research fellow of the department of land relations and environmental management, executive director of the Northern Interregional Research Center of

NAAS, deputy director on scientific work, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: o.nechyporenko57@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-1080-5633>

Mirzoieva Tetiana Volodymyrivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of enterprise economics named after prof. I.V. Romanenko, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03041)

E-mail: mirzoieva2018@ukr.net

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-0034-6138>

Нечипоренко А. Н., Мирзоева Т. В. Объединения производителей как инструмент стратегического развития лекарственного растениеводства в Украине

Цель статьи - обосновать целесообразность введения различных форм объединений производителей лекарственных культур в контексте стратегического развития лекарственного растениеводства.

Методика исследования. Применены общенаучные методы эмпирического исследования, такие как сравнительно-исторический и описательный - для изучения тенденций развития форм хозяйствования, прежде всего кластерной, а также фиксации результатов их внедрения; системного подхода - для оценивания отрасли лекарственного растениеводства как системы и определения зависимостей между ее элементами; общелогические методы анализа и синтеза - для определения стейкхолдеров в отрасли и их возможностей по развитию лекарственного растениеводства в Украине; абстрактно-логический - для обобщения и формирования выводов.

Результаты исследования. Раскрыта взаимосвязь стратегии развития лекарственного растениеводства в Украине с направлениями Национальной экономической стратегии-2030, особенно с вектором потенциальных улучшений в сферах здравоохранения и образования. Проанализированы основные характерные признаки таких форм объединений производителей, как кластеры и кооперативы. Предлагается использовать их как инструменты для создания прибыльной модели развития лекарственного растениеводства.

Элементы научной новизны. Теоретически подтверждена целесообразность введения в отрасль лекарственного растениеводства различных форм хозяйственных объединений, прежде всего кластерных и кооперативных, как гарантов экономического развития стейкхолдеров.

Практическая значимость. Предложено внедрение различных форм объединений производителей для ускорения реализации стратегии развития отрасли лекарственного растениеводства в Украине. Табл.: 1. Библиогр.: 17.

Ключевые слова: стратегия; развитие; лекарственное растениеводство; объединения производителей; кластеры; кооперативы.

Нечипоренко Александр Николаевич - доктор экономических наук, ведущий научный сотрудник отдела земельных отношений и природопользования, исполнительный директор Северного межрегионального научного центра НААН, заместитель директора по научной работе, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: o.nechyporenko57@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-1080-5633>

Мирзоева Татьяна Владимировна - кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики предпринимательства им. проф. И. Н. Романенко, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (03041, г. Киев, ул. Героев Обороны, 15)

E-mail: mirzoieva2018@ukr.net

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-0034-6138>

Стаття надійшла до редакції 08.10.2020 р.

Фахове рецензування: 14.10.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Нечипоренко О. М., Мирзоева Т. В. Об'єднання виробників як інструмент стратегічного розвитку лікарського рослинництва в Україні. *Економіка АПК*. 2020. № 10. С. 6 – 13. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010006>

Nechyporenko, O.M. & Mirzoieva, T.V. (2020). Ob'iednannia vyrobnykiv yak instrument stratehichnoho rozvytku likarskoho roslынnystva v Ukraini [Association of producers as a tool of strategic development of medicinal plants in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 10, pp.6 – 13 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010006>

*

Ю. В. КЕРНАСЮК, кандидат економічних наук

Застосування методу DEA для оцінки розвитку аграрного сектору економіки

Мета статті - дослідити ефективність аграрного сектору економіки з погляду оцінки оптимальності використання обмежених ресурсів для забезпечення максимального рівня продовольчої безпеки в контексті досягнення цілей сталого розвитку.

Методика дослідження. При виконанні дослідження застосовано сукупність загальнонаукових методів і прийомів: монографічний - при вивченні вітчизняних і зарубіжних публікацій зі згаданої проблематики; Data Envelopment Analysis - для непараметричної оцінки відносної ефективності аграрного сектору економіки з погляду оптимальності використання обмежених ресурсів для забезпечення максимального рівня продовольчої безпеки в контексті досягнення цілей сталого розвитку; системного підходу на основі принципів системного аналізу і синтезу - для обґрунтування взаємозв'язку сталого розвитку і продовольчої безпеки, а також ефективності аграрного виробництва; абстрактно-логічний - для теоретичного узагальнення результатів досліджень; економічного аналізу - для вивчення ефективності аграрного виробництва.

Результати дослідження. Вивчено та проаналізовано наукометричну динаміку використання методу DEA. На основі системного аналізу досліджено ефективність аграрного сектору економіки з погляду оцінки оптимальності використання обмежених ресурсів для забезпечення максимального рівня продовольчої безпеки в контексті досягнення цілей сталого розвитку. Встановлено, що за період аналізу даних із 2015-го по 2019 р. жоден із регіонів не наблизився до межі ефективного використання аграрного потенціалу для забезпечення максимального рівня виробництва основних видів аграрної продукції з розрахунку на одну особу.

Елементи наукової новизни. На основі поєднання теорій соціоекономічного та сталого розвитку набули подальшого вивчення теоретико-методичні підходи до оцінки ефективного аграрного виробництва із застосуванням методу DEA.

Практична значущість. Результати дослідження матимуть практичне використання при розробці й обґрунтуванні регіональних і загальнодержавних стратегій розвитку агропромислового виробництва, а також у подальших наукових дослідженнях. Табл.: 3. Бібліогр.: 19.

Ключові слова: ефективність; розвиток; аграрне виробництво; продовольча безпека; регіон.

Кернасук Юрій Валентинович - кандидат економічних наук, експерт-дорадник з аудиту, економіки та управління підприємством, старший науковий співробітник лабораторії біоадаптивних технологій в АПВ, Інститут сільськогосподарства Степу НААН (27602, Кіровоградська обл., Кропивницький р-н, с. Созонівка, вул. Центральна, 2)
E-mail: y.v.kernasyuk@gmail.com
ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-8957-3769>

Постановка проблеми. Агропродовольчі системи слугують потужним важелем економічного та соціального розвитку. Сільське господарство, харчова промисловість та торгівля істотно змінилися в минулому столітті завдяки урбанізації, механізації та модернізації. Підвищення їх продуктивності та ефективності забезпечило глибоку трансформацію більшості економік світу [10]. Водночас поширення традиційних методів сільськогосподарського виробництва (монокультура, використання агрохімікатів) спричинило інтенсивну екологічну кризу в усьому світі, що змушує науку та вчених протистояти безпрецедентно новим викликам, таким як необхідність оцінювати в екологічному відношенні ефективність систем сільськогосподарського

виробництва (сільське господарство, тваринництво, лісове господарство та рибництво) в контексті їх відповідності сталому розвитку [17]. Проблеми, що постають перед світовою продовольчою системою в найближчі кілька десятиліть, включають: зростання та демографічні зміни населення; збільшення середнього рівня купівельної спроможності і, як наслідок, зміна харчового раціону; дефіцит ресурсів; глобальні трансформації навколишнього середовища (у тому числі клімат), а також необхідність зменшити викиди парникових газів, одночасно адаптуючись до їхніх наслідків [14].

Агропродовольчі системи нині функціонують в умовах обмеженої ресурсної бази, яка постійно зменшується. Вони повинні забезпечити підвищену продуктивність при раціональному використанні природних ре-

сурсів та збереженні екосистем. Парадигма економічного зростання повинна розширити свої можливості за межі первинного виробництва та включати підвищення ефективності в усьому харчовому ланцюгу, а також сприяти впровадженню сталого споживання [9, с. 10].

Для України, як і більшості країн світу, важливо об'єктивно оцінити ефективність сучасної моделі розвитку аграрного сектору економіки щодо її відповідності цілям сталого розвитку та оптимальності використання наявних обмежених ресурсів для забезпечення максимального рівня продовольчої безпеки. Також важливо визначити на регіональному рівні як використовуються виробничі можливості та аграрний потенціал з погляду досягнення межі його ефективності. Одним із передових інструментів для оцінки ефективності є метод Data Envelopment Analysis (DEA). У перекладі наявні дві його поширені назви - метод аналізу оболонки даних або метод огортаючих даних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Метод DEA - це всесвітньо відомий непараметричний підхід для оцінки досягнення межі виробничих можливостей, що визначає відносну ефективність і резерви її підвищення на основі вирішення оптимізаційної задачі математичного програмування, коли присутні певна кількість входів і виходів при дослідженні групи показників, позначених як одиниці прийняття рішень (Decision Making Units - DMUs).

За понад 30 років метод DEA перетворився на потужний кількісний аналітичний інструмент для вимірювання та оцінки ефективності. Сьогодні DEA досить успішно застосовується для оцінки ефективності у багатьох країнах та регіонах різних типів організацій і підприємств, що займаються найрізноманітнішими видами діяльності по всьому світу [12, с. 1].

Станом на другу декаду листопада 2020 р., за даними проведеного наукометричного аналізу, налічувалося близько 30 800 різних згадувань DEA у наукових текстах публікацій, які індексуються в спеціалізованій міжнародній пошуковій системі Google Scholar. За майже 10 років кількість посилань на ці публікації зросла на 5200, або 20 %, що можна вважати досить помітним явищем у науці.

Пошуковий аналіз останніх наукових публікацій, пов'язаних із вивченням різних ас-

пектів застосування DEA для оцінювання ефективності розвитку економіки в цілому та окремо аграрного сектору, виявив досить значну їх кількість. Це зумовило необхідність проведення автором верифікації їх для літературного огляду.

Значний науковий інтерес для проведення дослідження становлять наступні роботи закордонних вчених, які вивчали згадане питання останніми роками: S. Blancard [8], W. D. Cook [11], W. Cooper [12], J. Gerdessen [13], A. Khoshroo [15], Z. Lukač [16], A. B. Mendes [18], J. Zhu [19] та ін.

У вітчизняному науковому середовищі метод DEA почав активно використовуватися від початку 2000-х років. Однією з перших вітчизняних наукових робіт, де досить змістовно було розглянуто основні теоретичні і методичні аспекти його застосування, стала монографія В. Г. Андрійчука «Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз» [1].

Нині метод DEA увійшов в практику багатьох досліджень, про що свідчить поява нових публікацій, де розглядаються різні аспекти його застосування в економічному аналізі та оцінці ефективності. Зокрема, варто відзначити наукові праці В. Г. Андрійчука [2], Я. В. Долгіх [4-5], А. В. Скрипника [6] та інших учених. Разом із тим цих робіт явно недостатньо для системного дослідження існуючих проблем вітчизняного аграрного сектору економіки в умовах появи нових глобальних викликів, які потребують зосередження зусиль економічної науки на пошуку нових моделей сталого та ефективного розвитку.

Мета статті - дослідити ефективність аграрного сектору економіки з погляду оцінки оптимальності використання обмежених ресурсів для забезпечення максимального рівня продовольчої безпеки в контексті досягнення цілей сталого розвитку.

Виклад основних результатів дослідження. В основі розробки методу DEA знаходиться відома теоретична концепція ефективності В. Парето [2]. Згідно з принципом Парето - Купманса, виробничий процес на 100 відсотків ефективний, якщо жоден з його входів неможливо поліпшити без погіршення деяких інших входів або виходів [4].

Для вітчизняного аграрного сектору економіки актуальною залишається проблема оптимального поєднання двох взаємозалежних цілей його розвитку - забезпечення про-

довольчої безпеки та підтримання на високому рівні експорту аграрної продукції без завдання шкоди першій цілі, яка тісно взаємопов'язана з ефективністю використання наявного аграрного потенціалу регіонів. Окрім цього, в умовах кліматичних змін згадана проблема як ніколи актуалізується, і держава постає перед непростю дилемою вибору.

Зазначене свідчить, що вітчизняному аграрному сектору притаманна організаційно-структурна дихотомія, яка створює реальні загрози його сталому розвитку, оскільки зростання виробництва, експорту та доходів окремих господарюючих суб'єктів супроводжується обезлюдненням сіл, техногенним навантаженням на сільські громади і території, що становлять просторову, соціальну і природо-ресурсну базу агропродовольчого забезпечення країни. Передусім проблема соціально-економічної модернізації вітчизняного аграрного сектору набуває більшої актуальності з огляду на європейський досвід аграрного розвитку та на сучасне зростання важливості продовольчого самозабезпечення країн в умовах глобальних кліматичних змін [3].

Україна, як частина міжнародного співтовариства, певною мірою несе відповідальність разом з іншими країнами світу за підтримання глобальної продовольчої безпеки. Від ефективності та сталого розвитку аграрного сектору економіки залежить як внутрішня продовольча безпека, так і можливість збереження його конкурентних позицій на глобальному рівні. Це потребує застосування нових підходів до оцінки його ефективності.

Прийнято вважати, що глобальна агропродовольча система може бути екологічно стійкою як для довкілля, так і для здоров'я та добробуту людини за умов дотримання чотирьох вимог. Виробництво продовольства повинно бути достатнім за кількістю та якістю, щоб прогодувати населення світу без неприйнятних впливів на навколишнє середовище. Розподіл їжі має бути досить ефективним, щоб усім став доступним різноманітний асортимент продуктів для повноцінного харчування, знову ж таки без неприйнятних впливів на навколишнє середовище. Соціально-економічні умови повинні бути достатньо рівними, щоб усі споживачі мали доступ до кількості та асортименту продуктів, необхідних для здорового харчування. Нарешті, споживачі повинні мати змогу зробити усвідомлений і раціональний вибір, а також споживати здорову й екологічно безпечну їжу [7].

Закономірно виникає питання, наскільки вітчизняний аграрний сектор ефективно використовує власний аграрний потенціал для забезпечення потреб внутрішнього продовольчого ринку та нарощування експорту?

Якщо аналізувати регіональний рівень середньорічного виробництва основних видів агропродовольчої продукції з розрахунку на одну особу, то за окремими їх видами спостерігалось досить суттєве відставання від рекомендованих норм забезпечення споживання населенням (табл. 1). Фактично окремі регіони не повною мірою самодостатні у питанні забезпечення продовольчої безпеки.

1. Аналіз середньорічного рівня виробництва і норм споживання основних видів аграрної продукції на одну особу в 2015-2019 рр., кг

Природно-кліматична зона	Зерно	Картопля	Овочі	Молоко	М'ясо
Дніпропетровська	1157,9	166,7	225,4	95,6	76,0
Донецька	405,7	92,6	54,9	46,0	20,4
Запорізька	1599,6	133,9	199,6	144,0	30,6
Кіровоградська	3752,9	577,1	256,4	319,3	53,6
Луганська	564,4	110,0	79,0	59,4	6,4
Миколаївська	2465,0	174,2	442,6	288,5	27,9
Одеська	1695,7	177,5	137,1	147,0	18,6
Херсонська	2368,8	265,4	1225,8	277,5	40,4
Разом у зоні Степу	1325,5	169,0	227,4	127,8	33,7
Вінницька	3297,4	1176,8	295,6	522,5	223,2
Київська	730,6	349,5	123,6	91,9	46,7
Полтавська	3923,1	745,8	353,7	550,0	52,0
Сумська	3668,6	946,0	178,1	374,4	41,2
Тернопільська	2387,8	929,0	253,3	430,2	52,3

Продовження табл. 1

Харківська	1530,2	378,9	255,2	194,5	33,0
Хмельницька	2650,7	977,7	186,8	473,3	51,8
Черкаська	3261,5	636,5	285,2	409,6	266,0
Чернівецька	631,4	659,2	258,0	307,7	44,9
Разом у зоні Лісостепу	1732,6	524,6	191,5	250,1	57,4
Волинська	1129,5	1099,1	275,2	386,9	112,5
Житомирська	1735,3	1234,7	264,0	447,8	44,0
Закарпатська	302,6	418,8	216,4	270,3	43,5
Івано-Франківська	546,6	716,4	127,0	330,2	61,3
Львівська	577,1	649,0	215,5	208,0	49,9
Рівненська	1097,0	1100,6	216,0	355,6	48,0
Чернігівська	4144,4	1306,0	183,7	526,3	32,9
Разом у зоні Полісся	4060,1	1746,5	529,8	750,0	149,8
Україна	1569,9	506,6	221,8	240,3	55,6
Довідково					
Мінімальна норма споживання	800	96	105	341	52
Раціональна норма споживання	1000	124	161	380	80

Джерело: Розроблено автором за даними аналізу інформації Державної служби статистики України та на основі узагальнення результатів дослідження.

Це, зокрема стосується питання можливостей окремих регіонів забезпечити населення картоплею, овочами, молоком і м'ясом. Також існують проблеми із забезпеченням навіть мінімального рівня виробництва зерна з розрахунку на одну особу, який визначено Постановою Кабінету Міністрів України від 5.12.2007 р. № 1379 «Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки» як критичний поріг продовольчої безпеки і становить 800 кг. Саме тому виникає необхідність звернутися до методології аналізу ефективності розвитку аграрного сектору економіки з погляду оцінки оптимальності використання його обмежених ресурсів для забезпечення максимального рівня продовольчої безпеки.

За допомогою методу DEA наявна можливість визначити ефективність за двома критеріями: максимізувати виробництво продукції за певної кількості ресурсів (output-oriented model) або ж досягти певного обсягу виробництва продукції за мінімального витрачання ресурсів (input-oriented model). У першому випадку йдеться про технічну ефективність виробництва продукції, у другому - технічну ефективність використання ресурсів [2].

У цьому дослідженні використано output-орієнтовану модель визначення технічної ефективності розвитку регіональних аграрних секторів економіки з погляду оцінювання ступеня досягнення ними кривої виробничих можливостей забезпечення продовольчої безпеки. Показник досягнення межі технічної ефективності в цій моделі набуває

значення від одиниці до нескінченості. Тобто вказує, наскільки регіональний сектор економіки спроможний збільшити обсяги виробництва основних агропродовольчих видів продукції за того самого обсягу ресурсів, які вже залучені у виробництві. Регіони, що мають наближене значення до 1, вважаються технічно ефективними. Для аналізу використано статистичні дані Державної служби статистики України за 2015-2019 рр. Основними вхідними змінними (X) моделі стали визначені розрахунковим шляхом показники:

- 1) забезпеченість сільськогосподарськими угіддями населення регіону, га/особу;
- 2) забезпеченість поголів'ям корів населення регіону, голів/особу;
- 3) забезпеченість птицею всіх видів населення регіону, голів/особу;
- 4) середня кількість усього населення регіону, що припадає на одного зайнятого в сільському господарстві, осіб;
- 5) капітальні інвестиції в економіку регіону, тис. грн/особу.

Вихідними змінними (Y) в моделі обрано такі показники:

- 1) середнє виробництво зернових культур на одну особу в рік, кг;
- 2) середнє виробництво картоплі на одну особу в рік, кг;
- 3) середнє виробництво овочів на одну особу в рік, кг;
- 4) середнє виробництво молока на одну особу в рік, кг;
- 5) середнє виробництво м'яса і м'ясних продуктів на одну особу в рік, кг;

6) калорійність середньодобового раціону населення за регіонами із розрахунку на одну особу в рік, ккал.

Основні середні значення вхідних та вихідних змінних моделі наведено нижче (табл. 2).

2. Середнє значення показників оцінки ефективності розвитку аграрного сектору досліджуваних регіонів за 2015-2019 рр.

Регіон	X1	X2	X3	X4	X5	Y1	Y2	Y3	Y4	Y5	Y6
Вінницька	1,29	0,09	19,8	7,5	7,7	3302	1177	296	522	224	2997
Волинська	1,03	0,09	7,4	13,4	7,9	1130	1099	275	387	112	2867
Дніпропетровська	0,79	0,02	5,7	29,6	14,2	1158	167	225	96	76	2757
Донецька	0,49	0,01	1,1	65,6	4,5	406	93	55	46	20	2572
Житомирська	1,26	0,09	5,8	16,4	5,6	1739	1236	264	448	44	2890
Закарпатська	0,37	0,07	2,6	9,8	4,9	303	419	216	270	44	2828
Запорізька	1,31	0,03	3,1	14,2	7,6	1601	134	199	144	31	2580
Івано-Франківська	0,46	0,07	3,3	8,4	6,7	547	716	127	330	61	2951
Київська	0,99	0,04	16,6	36,1	20,9	730	349	124	92	47	2644
Кіровоградська	2,15	0,05	5,2	8,9	6,8	3759	577	257	319	54	2844
Луганська	0,89	0,01	0,4	56,2	1,5	565	110	79	59	6	2276
Львівська	0,51	0,04	3,4	13,3	9,2	577	649	216	208	50	2785
Миколаївська	1,78	0,06	2,3	8,1	8,7	2466	174	443	288	28	2776
Одеська	1,10	0,04	1,6	14,5	7,9	1696	177	137	147	19	2710
Полтавська	1,55	0,09	3,7	11,4	11,5	3927	746	354	550	52	2748
Рівненська	0,82	0,08	6,1	13,6	5,0	1097	1101	216	356	48	2607
Сумська	1,57	0,07	4,6	9,7	5,8	3673	946	178	374	41	2751
Тернопільська	1,01	0,09	4,8	8,2	6,4	2389	929	253	430	52	2753
Харківська	0,91	0,03	2,8	15,9	7,0	1530	379	255	194	33	2617
Херсонська	1,91	0,06	6,5	7,9	6,9	2370	265	1226	278	40	2848
Хмельницька	1,24	0,10	6,2	9,0	7,6	2655	978	187	474	52	2907
Черкаська	1,20	0,06	20,2	8,4	6,8	3265	636	285	409	266	3042
Чернівецька	0,53	0,06	3,7	8,3	3,6	632	659	258	308	45	2870
Чернігівська	2,05	0,10	3,4	9,6	6,7	4156	1306	184	526	33	2953

Джерело: Розроблено автором за даними аналізу інформації Державної служби статистики України та на основі узагальнення результатів дослідження.

Розрахунки проводилися в спеціалізованій програмі EMS 1.3.0. Використовувалася модель типу CCR. Отримані результати дос-

лідження технічної ефективності представлено по регіонах (табл. 3). Коефіцієнти технічної ефективності наведено у відсотках.

3. Технічна ефективність розвитку аграрного сектору за output-орієнтованої моделі оцінки в 2015-2019 рр., %

Регіон	2015	2016	2017	2018	2019
Вінницька	69,00%	67,00%	67,37%	68,25%	54,40%
Волинська	89,45%	93,18%	92,47%	91,53%	95,54%
Дніпропетровська	73,90%	74,36%	74,76%	74,40%	79,21%
Донецька	50,57%	50,62%	51,35%	53,47%	56,89%
Житомирська	92,54%	96,03%	91,85%	81,45%	87,91%
Закарпатська	74,62%	74,33%	73,58%	71,54%	74,08%
Запорізька	92,75%	94,71%	90,88%	90,97%	83,75%
Івано-Франківська	76,98%	76,95%	76,41%	76,50%	72,91%
Київська	135,10%	125,51%	127,70%	122,44%	130,48%
Кіровоградська	76,07%	69,26%	84,41%	77,45%	68,32%
Луганська	48,78%	45,25%	39,78%	27,66%	24,18%
Львівська	85,11%	82,68%	80,15%	79,45%	76,07%
Миколаївська	69,24%	67,62%	66,43%	71,39%	72,65%
Одеська	83,47%	82,63%	78,65%	73,03%	66,41%
Полтавська	70,85%	69,34%	81,30%	78,02%	79,95%
Рівненська	82,07%	78,94%	88,54%	93,03%	83,32%
Сумська	83,43%	84,92%	87,32%	88,50%	93,38%
Тернопільська	88,72%	82,53%	83,66%	91,46%	84,02%

Харківська	80,36%	81,21%	83,17%	87,64%	86,80%
Херсонська	20,12%	24,28%	31,38%	34,34%	32,18%
Хмельницька	113,45%	109,41%	97,51%	95,00%	88,71%
Черкаська	55,04%	54,01%	55,19%	58,54%	72,61%
Чернівецька	83,21%	74,26%	66,48%	64,92%	66,34%
Чернігівська	50,54%	60,12%	54,94%	56,30%	56,89%

Джерело: Розроблено автором на основі узагальнення результатів дослідження.

Аналіз отриманих даних технічної ефективності по регіонах виявив, що в більшості із них рівень оптимальності використання обмежених ресурсів для забезпечення максимального виробництва аграрної продукції та досягнення необхідного рівня продовольчої безпеки знаходиться поза межею виробничих можливостей. При цьому в двох регіонах - Київській та Хмельницькій областях аграрний сектор спроможний збільшити обсяги виробництва основних видів агропродовольчих продукції за того самого обсягу використання ресурсів, які вже задіяні у виробництві в середньому відповідно на 22 - 35 % та 9 - 13 %. Найближче до межі виробничих можливостей у 2019 р. виявився аграрний сектор Волинської та Сумської областей, що пояснюється максимальним використанням аграрного потенціалу за порівняно нижчого з іншими регіонами ресурсного забезпечення.

Висновки. Останнім часом зростає кількість досліджень, пов'язаних із вивченням різних аспектів застосування DEA для оцінювання ефективності розвитку економіки в

цілому та окремо аграрного сектору. Застосування вказаного методу для непараметричної оцінки відносної ефективності аграрного сектору економіки дозволяє об'єктивно визначити оптимальність використання обмежених ресурсів для забезпечення максимального рівня продовольчої безпеки в контексті досягнення цілей сталого розвитку.

Із дотриманням принципів системного аналізу досліджено ефективність аграрного сектору економіки України з погляду оцінки оптимальності використання його обмежених ресурсів. Встановлено, що за період аналізу даних із 2015-го по 2019 р. жоден із регіонів не наблизився до межі ефективного використання аграрного потенціалу для забезпечення максимального рівня виробництва основних видів аграрної продукції з розрахунку на одну особу. Залучення цього методу відкриває значні перспективи для оцінки ефективності досягнутого рівня розвитку аграрного сектору економіки та визначення резервів його підвищення.

Список бібліографічних посилань

1. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз : монографія. Вид. 2-ге, без змін. Київ : КНЕУ, 2006. 292 с.
2. Андрійчук В. Г., Андрійчук Р. В. Метод аналізу оболонки даних (DEA) у вимірі та оцінці ефективності діяльності підприємств. *Економіка АПК*. 2011. № 7. С. 81-88.
3. Бородіна О. М. Науково-прикладні засади реконструктивного розвитку сільського господарства та села в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 4. С. 70-80.
4. Долгих Я. В. Оцінка ефективності виробництва та реалізації зерна та зернобобових культур в Україні методом DEA. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2015. № 5 (64). С. 126-130.
5. Долгих Я. В. Алгоритмізація процедури оцінки ефективності сільськогосподарських підприємств методом DEA. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 50-57.
6. Скрипник А. В., Жемойда О. В., Букін Е. К. Аналіз ефективності виробництва пшениці за методом Data Envelopment Analysis (DEA). *Економіка АПК*. 2017. № 1. С. 50-57.
7. Current global food production is sufficient to meet human nutritional needs in 2050 provided there is radical societal adaptation / Berners-Lee, M., Kennelly, C., Watson, R., Hewitt, C. N., Kapuscinski, Anne R., Locke, Kim A., Peters Christian J. *Elementa: Science of the Anthropocene*. 2018. № 6 (52). <https://doi.org/10.1525/elementa.310>

References

1. Andriichuk, V.H. (2006). *Efektivnist diialnosti ahrarnykh pidpriemstv: teoriia, metodyka, analiz: monohrafiia* [Efficiency of agrarian enterprises: theory, methods, analysis: monograph]. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
2. Andriichuk, V.H. & Andriichuk, R.V. (2011). *Metod analizu obolonky danykh (DEA) u vymiri ta otsyntsi efektyvnosti diialnosti pidpriemstv* [Data envelope analysis (DEA) method in measuring and evaluating enterprise performance]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 81-88 [In Ukrainian].
3. Borodina, O.M. (2016). *Naukovo-prykladni zasady rekonstruktyvnoho rozvytku silskoho hospodarstva ta sela v Ukraini* [Scientific and applied principles of reconstructive development of agriculture and rural areas in Ukraine]. *Ekonomika i prohnouzuvannia*, 4, pp. 70-80 [In Ukrainian].
4. Dolhikh, Ya.V. (2015). *Otsinka efektyvnosti vyrobnytstva ta realizatsii zerna ta zernobobovykh kultur v Ukraini metodom DEA* [Evaluation of efficiency of production and sale of grain and legumes in Ukraine by DEA method]. *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriya: Ekonomika i menedzhment*, 5 (64), pp. 126-130 [In Ukrainian].
5. Dolhikh, Ya.V. (2018). *Alhorytmizatsiia protsedury otsinky efektyvnosti silskohospodarskykh pidpriemstv metodom DEA* [Algorithmizing of an efficiency estimation's procedure in agricultural enterprises by the DEA method]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 50-57 [In Ukrainian].

8. Blancard, S., Hoarau, J.-F. A new sustainable human development indicator for small island developing states: A reappraisal from data envelopment analysis. *Economic Modelling*, 2013. Vol. 30. P. 623-635. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.10.016>
9. Bortoletti M., Lomax J. Collaborative Framework for Food Systems Transformation. A multi-stakeholder pathway for sustainable food systems. 2019. UN Environment. 57 p.
10. Caron P., Ferrero y de Loma-Osorio G., Nabarro D. et al. Food systems for sustainable development: proposals for a profound four-part transformation. *Agron. Sustain. Dev.* 2018. № 38 (41). P. 1-12. <https://doi.org/10.1007/s13593-018-0519-1>
11. Cook W. D., Tone K., Zhu J. Data envelopment analysis: Prior to choosing a model. *Omega*, 2014. Vol. 44. P. 1-4. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2013.09.004>
12. Cooper W. W., Seiford L. M., Zhu J. Data Envelopment Analysis: History, Models, and Interpretations. Handbook on Data Envelopment Analysis, 2011. P. 1-39. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-6151-8_1
13. Gerdessen J. C., Pascucci S. Data Envelopment Analysis of sustainability indicators of European agricultural systems at regional level. *Agricultural Systems*, 2013. Vol. 118. P. 78-90. <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2013.03.004>
14. Godfray H. C., Garnett T. Food security and sustainable intensification. *Philosophical transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological sciences*. 2014. Vol. 369(1639). <https://doi.org/10.1098/rstb.2012.0273>
15. Khoshroo A., Mulwa R., Emrouznejad A., Arabi B. A non-parametric Data Envelopment Analysis approach for improving energy efficiency of grape production. *Energy*, 2013. Vol. 63. P. 189-194. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2013.09.021>
16. Lukač Z., Gardijan M. Measuring the Efficiency of the Food Industry in Central and East European Countries by using the Data Envelopment Analysis Approach. In Proceedings of the 6th International Conference on Operations Research and Enterprise Systems, 2017. Vol. 1: ICORES, ISBN 978-989-758-218-9. P. 385-392. <https://doi.org/10.5220/0006196303850392>
17. Martínez-Castillo Róger. Sustainable agricultural production systems. *Revista Tecnología en Marcha*. 2016. Vol. 29 (Suppl. 1). P. 70-85. <https://doi.org/10.18845/tm.v29i5.2518>
18. Mendes A. B., Soares da Silva Emiliana L.D.G., Azevedo Santos J. M. Efficiency Measures in the Agricultural Sector. Springer Dordrecht Heidelberg New York London, 2013. 197 p.
19. Zhu J. DEA under big data: data enabled analytics and network data envelopment analysis. *Annals of Operations Research*, 2020. <https://doi.org/10.1007/s10479-020-03668-8>
6. Skrypnik, A.V., Zhemoida, O.V. & Bukin, E.K. (2017). Analiz efektyvnosti vyrobnytstva pshenytsi za metodom Data Envelopment Analysis (DEA) [The analysis of efficiency of wheat production by Data Envelopment Analysis (DEA)]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 50-57 [In Ukrainian].
7. Berners-Lee, M., Kennelly, C., Watson, R., Hewitt, C. N., Kapuscinski, Anne R., Locke, Kim A. & Peters, Christian J. (2018). Current global food production is sufficient to meet human nutritional needs in 2050 provided there is radical societal adaptation. *Elementa: Science of the Anthropocene*, 6 (52) [In English]. doi: <https://doi.org/10.1525/elementa.310>.
8. Blancard, S. & Hoarau, J.-F. (2013). A new sustainable human development indicator for small island developing states: A reappraisal from data envelopment analysis. *Economic Modelling*, 30, pp. 623-635 [In English]. doi:10.1016/j.econmod.2012.10.016.
9. Bortoletti, M. & Lomax, J. (2019). Collaborative Framework for Food Systems Transformation. A multi-stakeholder pathway for sustainable food systems. UN Environment [In English].
10. Caron, P., Ferrero y de Loma-Osorio, G., Nabarro, D., et al. (2018). Food systems for sustainable development: proposals for a profound four-part transformation. *Agron. Sustain. Dev.*, 38 (41), pp. 1-12 [In English]. <https://doi.org/10.1007/s13593-018-0519-1>.
11. Cook, W.D., Tone, K. & Zhu, J. (2014). Data envelopment analysis: Prior to choosing a model. *Omega*, 44, pp. 1-4 [In English]. doi:10.1016/j.omega.2013.09.004.
12. Cooper, W.W., Seiford, L.M. & Zhu, J. (2011). Data Envelopment Analysis: History, Models, and Interpretations. *Handbook on Data Envelopment Analysis*, pp. 1-39 [In English]. doi:10.1007/978-1-4419-6151-8_1.
13. Gerdessen, J.C. & Pascucci, S. (2013). Data Envelopment Analysis of sustainability indicators of European agricultural systems at regional level. *Agricultural Systems*, 118, P. 78-90 [In English]. doi:10.1016/j.agsy.2013.03.004.
14. Godfray, H.C. & Garnett, T. (2014). Food security and sustainable intensification. *Philosophical transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological sciences*, 369(1639), 20120273 [In English]. <https://doi.org/10.1098/rstb.2012.0273>.
15. Khoshroo, A., Mulwa, R., Emrouznejad, A. & Arabi, B. (2013). A non-parametric Data Envelopment Analysis approach for improving energy efficiency of grape production. *Energy*, 63, P. 189-194 [In English]. doi:10.1016/j.energy.2013.09.021.
16. Lukač, Z. & Gardijan, M. (2017). Measuring the Efficiency of the Food Industry in Central and East European Countries by using the Data Envelopment Analysis Approach. In Proceedings of the 6th International Conference on Operations Research and Enterprise Systems, Volume 1: ICORES, ISBN 978-989-758-218-9, pp. 385-392 [In English]. DOI: 10.5220/0006196303850392.
17. Martínez-Castillo, Róger (2016). Sustainable agricultural production systems. *Revista Tecnología en Marcha*, 29 (Suppl. 1), pp. 70-85 [In English]. <https://dx.doi.org/10.18845/tm.v29i5.2518>.
18. Mendes, A.B., Soares da Silva Emiliana, L.D.G. & Azevedo Santos, J.M. (2013). Efficiency Measures in the Agricultural Sector. Springer Dordrecht Heidelberg New York London [In English].
19. Zhu, J. (2020). DEA under big data: data enabled analytics and network data envelopment analysis. *Annals of Operations Research* [In English]. doi:10.1007/s10479-020-03668-8.

Kernasiuk Yu. V. Application of the DEA method to assess the agricultural sector development

The purpose of the article is to study the efficiency of the agricultural sector of the economy in terms of assessing the optimal use of limited resources to ensure the maximum level of food security in the context of achieving sustainable development goals.

Research methods. When carrying out the research, a set of general scientific methods and techniques were used: monographic - in the study of domestic and foreign publications on the above-mentioned problems; Data Envelopment Analysis - for a non-parametric assessment of the relative efficiency of the agricultural sector of the economy in terms of the optimal use of limited resources to ensure the maximum level of food security in the context of achieving sustainable development goals; a systematic approach based on the principles of systems analysis and synthesis - to substantiate the relationship between sustainable development and food security, as well as the efficiency of agricultural production; abstract logical - for theoretical generalization of research results; economic analysis - to study the efficiency of agricultural production.

Research results. The dynamics of the use of the DEA method has been studied and analyzed. On the basis of a system analysis, the efficiency of the agricultural sector of the economy has been investigated in terms of assessing the optimal use of limited re-

sources to ensure the maximum level of food security in the context of achieving sustainable development goals. It was found that for the period of data analysis from 2015 to 2019, none of the regions approached the border of the effective use of agricultural potential to ensure the maximum level of production of the main types of agricultural products per person.

Scientific novelty. Based on a combination of the theory of socioeconomic and sustainable development, further study of theoretical and methodological approaches to assessing effective agricultural production using the DEA method was obtained.

Practical significance. The research results will have practical use in the development and substantiation of regional and national strategies for the development of agro-industrial production, as well as in further scientific research. Tabl.: 3. Refs.: 19.

Keywords: efficiency; development; agricultural production; food security; region.

Kernasiuk Yurii Valentynovych - candidate of economic sciences, expert-advisor on audit, economics and enterprise management, senior researcher fellow of the laboratory of bioadaptive technologies in AIC, Institute of Agriculture of Steppe Zone NAAS (2, Tsentralna St., Sozonivka village, Kropyvnytskyi district, Kirovohrad region, 27602)

E-mail: y.v.kernasyuk@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-8957-3769>

Кернасюк Ю. В. Применение метода DEA для оценки развития аграрного сектора экономики

Цель статьи - исследовать эффективность аграрного сектора экономики с точки зрения оценки оптимальности использования ограниченных ресурсов для обеспечения максимального уровня продовольственной безопасности в контексте достижения целей устойчивого развития.

Методика исследования. При выполнении исследования применена совокупность общенаучных методов и приёмов: монографический - при изучении отечественных и зарубежных публикаций по упомянутой проблематике; Data Envelopment Analysis - для непараметрической оценки относительной эффективности аграрного сектора экономики с точки зрения оптимальности использования ограниченных ресурсов для обеспечения максимального уровня продовольственной безопасности в контексте достижения целей устойчивого развития; системного подхода на основе принципов системного анализа и синтеза - для обоснования взаимосвязи устойчивого развития и продовольственной безопасности, а также эффективности аграрного производства; абстрактно-логический - для теоретического обобщения результатов исследований; экономического анализа - для изучения эффективности аграрного производства.

Результаты исследования. Изучена и проанализирована наукометрическая динамика использования метода DEA. На основе системного анализа исследована эффективность аграрного сектора экономики с точки зрения оценки оптимальности использования ограниченных ресурсов для обеспечения максимального уровня продовольственной безопасности в контексте достижения целей устойчивого развития. Установлено, что за период анализа данных с 2015-го по 2019 г. ни один из регионов не приблизился к границе эффективного использования аграрного потенциала для обеспечения максимального уровня производства основных видов аграрной продукции в расчёте на одного человека.

Элементы научной новизны. На основе сочетания теории социоэкономического и устойчивого развития получили дальнейшее изучение теоретико-методические подходы к оценке эффективного аграрного производства с применением метода DEA.

Практическая значимость. Результаты исследования будут иметь практическое использование при разработке и обосновании региональных и общегосударственных стратегий развития агропромышленного производства, а также в дальнейших научных исследованиях. Табл.: 3. Библиогр.: 19.

Ключевые слова: эффективность; развитие; аграрное производство; продовольственная безопасность; регион.

Кернасюк Юрий Валентинович - кандидат экономических наук, эксперт-консультант по аудиту, экономике и управлению предприятием, старший научный сотрудник лаборатории биоадаптивных технологий в АПП, Институт сельского хозяйства Степи НААН (27602, Кировоградская обл., Кропивницкий р-н, п. Созоновка, ул. Центральная, 2)

E-mail: y.v.kernasyuk@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-8957-3769>

Стаття надійшла до редакції 02.10.2020 р.

Фахове рецензування: 10.10.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Кернасюк Ю. В. Застосування методу DEA для оцінки розвитку аграрного сектору економіки. *Економіка АПК*. 2020. № 10. С. 14 – 21. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010014>

Kernasiuk, Yu.V. (2020). Zastosuvannia metodu DEA dlia otsinky rozvytku ahrarynoho sektoru ekonomiky [Application of the DEA method to assess the agricultural sector development]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 14 – 21 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010014>

*

Я. В. ДОЛГІХ, кандидат економічних наук

Оцінка та аналіз ефективності виробництва продукції рослинництва в Україні методом DEA

Мета статті - оцінити рівень технічної, чистої технічної та масштабної ефективності підприємств України, що здійснюють сільськогосподарську діяльність у галузі виробництва продукції рослинництва, провести її аналіз для виявлення причин неефективної роботи методом DEA.

Методика дослідження. Використано DEA-метод щодо оцінки рівня технічної, чистої технічної та масштабної ефективності досліджуваних сільськогосподарських підприємств, визначення причин неефективності.

Результати дослідження. На основі статистичної інформації за 2019 р. методом DEA здійснено оцінку технічної, чистої технічної, масштабної ефективності роботи підприємств регіонів України в галузі виробництва продукції рослинництва, проведено аналіз такої для визначення причин неефективної роботи досліджуваних підприємств.

Елементи наукової новизни. Виявлено особливості застосування методу DEA для оцінки технічної, чистої технічної та масштабної ефективності роботи сільськогосподарських підприємств, визначення причин їх неефективної роботи.

Практична значущість. Результати досліджень можуть бути використані для ранжування сільськогосподарських підприємств за ефективністю, виявлення причин їх неефективної роботи. Табл.: 3. Бібліогр.: 12.

Ключові слова: метод DEA; технічна ефективність; чиста технічна ефективність; масштабна ефективність; модель CRS-input; модель VRS-input; сільськогосподарські підприємства; продукція рослинництва.

Долгіх Яна Володимирівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри кібернетики та інформатики, Сумський національний аграрний університет (40000, м. Суми, вул. Герасима Кондратьєва, 160)
E-mail: gjanadolgich@gmail.com

Постановка проблеми. Метод DEA дозволяє оцінити ефективність діяльності господарюючих суб'єктів та визначити причини їх неефективної роботи. Тому використання цього методу для оцінки ефективності виробництва продукції рослинництва підприємствами України та виявлення причин їх неефективності нині на часі та видається актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує великий перелік монографій, періодичних видань, де розглядаються теорія і практика застосування методу DEA для оцінки та аналізу ефективності діяльності різних господарюючих суб'єктів (підприємства, банки, освітні, медичні заклади і т. ін.). У науковій праці [12] наведено огляд більш ніж 1400 робіт із використання методу DEA. Серед вітчизняних досліджень щодо застосування цього методу для оцінювання ефективності в сільському господарстві можна відзначити роботи В. Г. Андрійчука, Р. В. Андрійчука [1]; С. І. Дем'яненка, О. В. Нів'євського [2]; Б. П. Дмитрука, Т. Б. Вітряк [3]; А. Лисситса, Т. Бабичева [6]; А. В. Скрипника, О. В. Жемойди [8] та ін. Однак питання використання методу DEA для оцінювання ефективності виробництва сільськогосподарської продукції в Україні, аналізу причин неефективної діяльності залишаються невирішеними недостатньо та не в повній мірі.

Мета статті - оцінити рівень технічної, чистої технічної та масштабної ефективності підприємств України, що здійснюють сільськогосподарську діяльність у галузі виробництва продукції рослинництва, провести її аналіз для виявлення причин неефективної роботи методом DEA.

Виклад основних результатів дослідження. При проведенні повного дослідження ефективності діяльності господарюючих суб'єктів методом DEA використовують моделі CRS та VRS. При застосуванні моделі CRS робиться припущення про сталий ефект від масштабу діяльності [11]. Сталий ефект від масштабу діяльності характеризується пропорційною зміною вихідних параметрів за зміни вхідних. За змінного ефекту від масштабу діяльності зміна вхідних парамет-

рів може привести до непропорційної зміни вихідних параметрів. Модель VRS враховує змінний ефект від масштабу [9].

Ефективність, визначену за моделлю VRS, називають чистою технічною ефективністю (*PTE*) [9], тоді як ефективність за моделлю CRS - технічною ефективністю (*TE*) [11]. Відношення технічної ефективності до чистої технічної ефективності - це масштабна ефективність (*SE*) [10].

Для оцінки ефективності сільськогосподарських підприємств методом DEA доцільно застосовувати VRS-модель, яка враховує вплив масштабу на ефективність виробництва. Проте CRS-модель використовується в розрахунках технічної і масштабної ефективності. Технічна ефективність визначається за наступною формулою:

$$TE = SE \cdot PTE, \quad (1)$$

де *TE* - технічна ефективність;

SE - масштабна ефективність;

PTE - чиста технічна ефективність.

Визначення ефективності за формулою (1) дозволяє виявити причини неефективної роботи підприємств, серед яких неефективна діяльність підприємства, яка характеризується *PTE*, та неефективний масштаб діяльності, який характеризується *SE*. Аналіз масштабної ефективності *SE* дозволяє сформулювати управлінські рішення щодо зміни масштабу діяльності.

Розрізняють моделі DEA, орієнтовані на вхід (input-oriented), та орієнтовані на вихід (output-oriented). У моделях, орієнтованих на вхід, мінімізується множина вхідних параметрів при фіксованих вихідних параметрах, тоді як у моделях, орієнтованих на вихід, максимізується вектор вихідних параметрів за фіксованого вектора вхідних параметрів. Для сільськогосподарських підприємств доцільне використання input-oriented моделі, яка передбачає мінімізацію вхідних параметрів із фіксованими вихідними параметрами. Застосування output-oriented моделі потребує визначення реальної ємності ринку сільськогосподарської продукції, пошук додаткових каналів збуту продукції, умов та місць її зберігання.

Вимір ефективності у CRS-input моделі відбувається за результатами розв'язку наступної задачі лінійного програмування:

$$\min_{E, \lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_K} E, \quad (2)$$

$$EX_0 \geq \sum_{k=1}^K \lambda_k X_k, \quad Y_0 \leq \sum_{k=1}^K \lambda_k Y_k, \quad (3)$$

$$\lambda_k \geq 0 \quad (k = \overline{1, K}), \quad (4)$$

де *E* - вхідна технічна ефективність;

λ_k - коефіцієнти лінійної комбінації,

що підлягають визначенню;

K - кількість підприємств, які порівнюються;

X_0 - вектор вхідних параметрів підприємства, що аналізується;

Y_0 - вектор вихідних параметрів підприємства, що аналізується;

X_k - вектор вхідних параметрів *k*-го підприємства;

Y_k - вектор вихідних параметрів *k*-го підприємства.

Для моделі VRS у систему (3) - (4) додається обмеження:

$$\sum_{k=1}^K \lambda_k = 1. \quad (5)$$

Умова невідродженості розв'язку задачі (2) - (5) [12]:

$$K \geq \max\{m \times n; 3(n + m)\}, \quad (6)$$

де *n* - кількість вихідних параметрів;

m - кількість вхідних параметрів.

Важливо виявити причини неефективності, серед яких - неоптимальний масштаб діяльності. Характер ефекту масштабу *RTS* (Return to Scale) визначається наступним чином [4, 5, 10]:

- постійна віддача від масштабу, якщо

$TE = PTE$ та $\sum_{k=1}^K \lambda_k^* = 1$. Підприємства, для яких виконується ця умова, оперують у найпродуктивнішому масштабі (Most Productive Scale Size - MPSS);

- спадна віддача від масштабу, якщо

$TE \neq PTE$, $\sum_{k=1}^K \lambda_k^* < 1$. Підприємства, для яких виконується зазначена умова, знаходяться на екстенсивній ділянці розвитку (Decreasing Return to Scale - DRS). Масштаб діяльності таких підприємств занадто великий від оптимального;

- зростаюча віддача від масштабу, якщо

$TE \neq PTE$, $\sum_{k=1}^K \lambda_k^* > 1$. Підприємства, для яких виконується ця умова, перебувають на інтенсивній ділянці розвитку (Increasing Return to

Scale - IRS). Масштаб діяльності таких підприємств занадто малий від оптимального, в подібні підприємства вигідно інвестувати.

Визначати зону, в якій працює підприємство, можливо в процесі розв'язку задачі (2) - (4).

У запропонованій роботі на основі інформації за 2019 р. [7], методом DEA оцінені технічна, чиста технічна та масштабна ефективності роботи підприємств регіонів України в галузі виробництва продукції рослинництва. У розрахунках використовувалися моделі CRS, VRS, що орієнтовані на вхід.

Вхідні параметри моделей: 1) X_{1k} - продуктивність праці в підприємствах, які здійснювали сільськогосподарську діяльність у рослинництві (на одного зайнятого в сільськогосподарському виробництві у постійних цінах 2016 р.), тис. грн

тійних цінах 2016 р.), тис. грн; 2) X_{2k} - наявність сільськогосподарської техніки у підприємствах (кількість тракторів, зернозбиральних комбайнів, машин для сівби, садіння, захисту сільськогосподарських ку-

льтур), шт.; 3) X_{3k} - площа, удобрена мінеральними добривами у підприємствах, тис.

га. Вихідні параметри: 1) Y_{1k} - продукція рослинництва у підприємствах (у постійних

цінах 2016 р.), млн грн; 2) Y_{2k} - індекси продукції рослинництва в підприємствах, % до попереднього року. Нижче наведено значення вхідних і вихідних параметрів моделей за 2019 р. відповідно (табл. 1-2).

1. Вхідні параметри моделей за 2019 р.

Region	Продуктивність праці в підприємствах, які здійснювали сільськогосподарську діяльність у рослинництві (на одного зайнятого в сільськогосподарському виробництві у постійних цінах 2016 р.), тис. грн	Наявність сільськогосподарської техніки у підприємствах (кількість тракторів, зернозбиральних комбайнів, машин для сівби, садіння, захисту сільськогосподарських культур), шт.	Площа, удобрена мінеральними добривами у підприємствах, тис. га
Вінницький	936,7	16592	966,5
Волинський	1068,2	3798	244,3
Дніпропетровський	865,5	19902	1094,1
Донецький	790,8	9340	593,1
Житомирський	1253,2	5626	558,9
Закарпатський	363,4	771	31,4
Запорізький	842,6	17263	978
Івано-Франківський	733,2	1986	150
Київський	812	12612	781,9
Кіровоградський	911,9	19536	993,5
Луганський	904,7	8619	546,1
Львівський	1176,1	4138	329,2
Миколаївський	796,4	13644	824,5
Одеський	673,2	19436	1132
Полтавський	972,3	18023	1062,2
Рівненський	1136,8	2683	245,5
Сумський	1510,8	7991	881,1
Тернопільський	1210,7	5975	520,8
Харківський	1034,8	15819	1123,5
Херсонський	847,2	11295	682,4
Хмельницький	1250,5	8263	802,6
Черкаський	897,9	11958	793,4
Чернівецький	699	1854	88,8
Чернігівський	1121,4	9516	978,4

Джерело: Дані Державної служби статистики України [7].

2. Вихідні параметри моделей за 2019 р.

Region	Продукція рослинництва в підприємствах (у постійних цінах 2016 р.), млн грн	Індекси продукції рослинництва в підприємствах, % до попереднього року
Вінницький	29100,7	94,4
Волинський	5987,3	103,1
Дніпропетровський	22358,1	119
Донецький	10014	140,2
Житомирський	14805,6	103,8
Закарпатський	753,8	82,8
Запорізький	16674,8	145,4
Івано-Франківський	3262,8	86,9
Київський	21490	94,5
Кіровоградський	23296,9	110,5
Луганський	9651,2	116,8
Львівський	8480,6	100,9
Миколаївський	16236,1	109,5
Одеський	16669,5	81,9
Полтавський	26834,7	93,4
Рівненський	6424	102,3
Сумський	22070	100,9
Тернопільський	14067	95,8
Харківський	22356,1	106,9
Херсонський	16000,1	111
Хмельницький	22817,8	98,3
Черкаський	21880	96,3
Чернівецький	2039,6	80,6
Чернігівський	23519	99,3

Джерело: Дані Державної служби статистики України [7].

Таким чином, кількість досліджуваних регіонів $K = 24$, кількість вхідних параметрів моделей $m = 3$, вихідних - $n = 2$. Умова невиродженості розв'язку задачі (6) виконується.

Далі наведено розраховані за моделями CRS, VRS-input оцінки технічної, чистої технічної та масштабної ефективності виробництва продукції рослинництва підприємствами регіонів України в 2019 р. (табл. 3).

3. Оцінка ефективності виробництва продукції рослинництва підприємствами регіонів України та характеру ефекту від масштабу їх діяльності в 2019 р.

Region	TE (CRS)	PTE (VRS)	$SE = TE/PTE$	RTS
Вінницький	1,0000	1,0000	1,0000	MPSS
Волинський	0,8594	1,0000	0,8594	DRS
Дніпропетровський	1,0000	1,0000	1,0000	MPSS
Донецький	0,9461	1,0000	0,9461	DRS
Житомирський	0,9869	1,0000	0,9869	DRS
Закарпатський	1,0000	1,0000	1,0000	MPSS
Запорізький	1,0000	1,0000	1,0000	MPSS
Івано-Франківський	0,8140	0,8158	0,9977	IRS
Київський	0,9806	0,9881	0,9924	DRS
Кіровоградський	0,9500	0,9524	0,9975	IRS
Луганський	0,7365	0,8463	0,8703	DRS
Львівський	0,9103	0,9432	0,9651	DRS
Миколаївський	0,9166	0,9195	0,9968	IRS
Одеський	0,9267	1,0000	0,9267	IRS
Полтавський	0,9089	0,9161	0,9921	IRS
Рівненський	1,0000	1,0000	1,0000	MPSS
Сумський	1,0000	1,0000	1,0000	MPSS

Продовження табл. 3

Тернопільський	0,9483	0,9549	0,9931	DRS	
Харківський	0,8327	0,8551	0,9738	DRS	
Херсонський	0,8932	0,9345	0,9558	DRS	
Хмельницький	1,0000	1,0000	1,0000	MPSS	
Черкаський	0,9740	0,9846	0,9893	DRS	
Чернівецький	0,8288	0,8313	0,9971	IRS	
Чернігівський	1,0000	1,0000	1,0000	MPSS	
Кількість ефективних	8	12	8	MPSS	8
Відсоток ефективних	33,33	50,00	33,33	IRS	6
Мінімальна ефективність	0,7365	0,8158	0,8594	DRS	10
Середня ефективність	0,9339	0,9559	0,9767		

Джерело: Власні розрахунки.

За результатами розрахунків, у 2019 р. мінімальна технічна ефективність (0,74) відзначена для сільськогосподарських підприємств Луганської області, максимальна (1) - Вінницької, Дніпропетровської, Закарпатської, Запорізької, Рівненської, Сумської, Хмельницької, Чернігівської областей. Мінімальна чиста технічна ефективність (0,82) виявилась у сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської області, максимальна (1) - підприємствах Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Одеської, Рівненської, Сумської, Хмельницької та Чернігівської областей. Мінімальну масштабну ефективність (0,86) встановлено щодо підприємств Волинської області, максимальну (1) - підприємств Вінницької, Дніпропетровської, Закарпатської, Запорізької, Рівненської, Сумської, Хмельницької, Чернігівської областей. Підприємства зазначених областей працювали на максимально можливих рівнях продуктивності (в зоні MPSS).

У 2019 р. частка ефективних регіонів у галузі виробництва продукції рослинництва за моделлю CRS-input становила 33%, ефективних регіонів за моделлю VRS-input - 50%. Середня технічна ефективність була на рівні 0,93, середня чиста технічна ефективність - 0,96. Розраховане значення середньої чистої технічної ефективності означає, що в середньому підприємствам, які здійснюють сільськогосподарську діяльність у галузі виробництва продукції рослинництва, достатньо використовувати 96% обсягу їх вхідних величин для виробництва поточного обсягу вихідних величин. Середня масштабна ефективність - 0,98.

Декомпозиція технічної ефективності за формулою (1) дає змогу виявити причини неефективності. За порівняння внеску величин *PTE* та *SE* у величину *TE* можна зро-

бити висновок, що в 2019 р. головною причиною технічної неефективності сільськогосподарських підприємств Волинської, Донецької, Житомирської, Одеської областей став неоптимальний масштаб їх діяльності. Підприємства Волинської, Донецької, Житомирської, Київської, Луганської, Львівської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Черкаської областей працювали зі спадною віддачею від масштабу (в зоні DRS), масштаб діяльності підприємств вказаних областей виявився зavelиким. Підприємства Івано-Франківської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Чернівецької областей працювали зі зростаючою віддачею від масштабу (в зоні IRS), масштаб діяльності вказаних підприємств був замалим.

Висновки. Результати дослідження свідчать про наявність потенціалу підвищення ефективності сільськогосподарських підприємств України в рослинництві. За моделлю VRS 50% регіонів, підприємства яких здійснюють сільськогосподарську діяльність в галузі виробництва продукції рослинництва, можуть скоротити обсяг використаних ресурсів (вхідних параметрів) без зниження обсягів виробництва (вихідних параметрів). Поліпшити ефективність сільськогосподарські підприємства зможуть також за рахунок оптимізації масштабу діяльності. Тільки у 33% досліджуваних регіонів наявні сільськогосподарські підприємства з оптимальним розміром масштабу діяльності, 25% зможуть підвищити ефективність, розширюючи масштаб діяльності сільськогосподарських підприємств, 42% - зменшуючи масштаб їх діяльності. Застосування методу DEA дозволяє також розрахувати значення вхідних параметрів, за яких підприємства стануть на 100% ефективними, що передбачається розглянути в наступних дослідженнях.

1. Андрійчук В. Г., Андрійчук Р. В. Метод аналізу оболонок даних (DEA) у вимірі та оцінці ефективності діяльності підприємств. *Економіка АПК*. 2011. № 7. С. 81-88.
2. Дем'яненко С. І., Нів'євський О. В. Непараметричний аналіз в АПК : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2009. 195 с.
3. Дмитрук Б. П., Вітряк Т. Б. Аналіз ефективності використання ресурсів галузі рослинництва сільськогосподарських підприємств Черкаської області з використанням методу Data Envelopment Analysis (DEA). *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту*. 2012. Вип. 1 (11). С. 138-147.
4. Ільчук П. Г., Шевців Л. Ю., Сопільник Р. Л. До питання вибору постачальників промислового підприємства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Логістика*. 2010. № 669. С. 69-75.
5. Кривоножко В. Е., Лычев А. В. Анализ деятельности сложных социально-экономических систем. Москва : МАКС Прес, 2010. 208 с.
6. Лисситса А., Бабичева Т. Анализ оболочки данных (DEA). Современная методика определения эффективности производства : монография. Halle : Institute of agricultural development of Central and Eastern Europe, Germany, 2003. 32 p.
7. Сільське господарство України за 2019 рік : стат. зб. Київ : Держстат, 2020. 230 с.
8. Скрипник А. В., Жемойда О. В. Аналіз ефективності виробництва пшениці за методом Data Envelopment Analysis (DEA). *Економіка АПК*. 2017. № 1. С. 15-24.
9. Banker R. D., Charnes A., Cooper W. W. Some models for estimating technical and scale inefficiencies in Data Envelopment Analysis. *Management science*. 1984. Vol. 30. № 9. P. 1078-1092.
10. Bogetoft P., Otto L. Benchmarking with DEA, SFA, and R. Springer. 2011. 351 p.
11. Charnes A., Cooper W.W., Rhodes E. Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal of Operational Research*, 1978. Vol. 2. № 6. P. 429-444.
12. Emrouznejad A., Parker B., Tavares G. Evaluation of research in efficiency and productivity: A survey and analysis of the first 30 years of scholarly literature in DEA. *Journal of Socio-Economic Planning Science*. 2008. Vol. 42. № 3. P. 151-157.

References

1. Andriichuk, V. H. & Andriichuk, R.V. (2011). Metod analizu obolonky danykh (DEA) u vymiri ta otsintsi efektyvnosti diialnosti pidpriemstv [A method for analyzing the data envelope (DEA) in measuring and assessing the efficiency of enterprises]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 81-88 [In Ukrainian].
2. Dem'ianenko, S.I. & Niv'ievskiy, O.V. (2009). Neparmetrychnyi analiz v APK: navch. posib. [Nonparametric analysis in agro-industrial complex : tutorial]. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
3. Dmytruk, B.P. & Vitriak, T.B. (2012). Analiz efektyvnosti vykorystannia resursiv haluzi roslinnytstva silskohospodarskykh pidpriemstv Cherkaskoi oblasti z vykorystanniam metoda Date Envelopment Analysis (DEA) [Analysis of the efficiency of use of resources of the crop industry of agricultural enterprises of Cherkasy region with using the Date Envelopment Analysis (DEA) method]. *Visnyk Skhidnoieuropeiskoho universytetu ekonomiky i menedzhmentu*, 1 (11), pp. 138-147 [In Ukrainian].
4. Ilchuk, P.H., Shevtsiv, L.Yu. & Sopilnyk, R.L. (2010). Do pytannia vyboru postachalnykiv promyslovoho pidpriemstva [On the choice of suppliers of an industrial enterprise]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*, 669: Lohistyka. pp. 69-75 [In Ukrainian].
5. Krivonozhko, V.E. & Lychev, A.V. (2010). Analiz dejatel'nosti slozhnyh social'no-jekonomicheskikh sistem [Analysis of the activities of complex socio-economic systems]. Moscow [In Russian].
6. Lissitsa, A. & Babicheva, T. (2003). Analiz obolochki dannyh (DEA). Sovremennaja metodika opredelenija jeffektivnosti proizvodstva: monografija [Data Envelope Analysis (DEA). Modern methodology for determining production efficiency: monograph]. Halle: Institute of agricultural development of Central and Eastern Europe, Germany [In Russian].
7. Silske hospodarstvo Ukrainy za 2019 rik: statystychnyi zbirnyk [Agriculture of Ukraine for 2019: Statistical Yearbook]. (2020). Kyiv: Derzhstat Ukrainy [In Ukrainian].
8. Skrypnyk, A.V. & Zhemoida, O.V. (2017). Analiz efektyvnosti vyrobnytstva pshenytsi za metodom Data Envelopment Analysis (DEA) [Analysis of wheat production efficiency by the method of Data Envelopment Analysis (DEA)]. *Ekonomika ahro-promyslovoho vyrobnytstva*, 1, pp. 15-24. [In Ukrainian].
9. Banker, R.D., Charnes, A. & Cooper, W.W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in Data Envelopment Analysis. *Management science*, 30(9), pp. 1078-1092 [In English].
10. Bogetoft, P. & Otto, L. (2011). Benchmarking with DEA, SFA, and R. Springer. [In English].
11. Charnes, A., Cooper, W.W. & Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal of Operational Research*, 2(6), pp. 429-444 [In English].
12. Emrouznejad, A., Parker, B. & Tavares, G. (2008). Evaluation of research in efficiency and productivity: A survey and analysis of the first 30 years of scholarly literature in DEA. *Journal of Socio-Economic Planning Science*, 42(3), pp. 151-157 [In English].

Dolhikh Ya. V. Evaluation and analysis of the efficiency of crop production in Ukraine by the DEA method

The purpose of the article is to estimation the technical, pure technical and scale efficiency of the production of crop production in Ukraine, to identify sources of inefficiency by the DEA method.

Research methods. The DEA method was used for estimation the technical, pure technical and scale efficiency of the studied agricultural enterprises and for identify sources of inefficiency.

Research results. Based on statistical information for 2019, the DEA method evaluated the technical, pure technical, large-scale efficiency of enterprises in the regions of Ukraine in the field of crop production, analyzed such to determine the causes of inefficient operation of the studied enterprises.

Scientific novelty. The features of the application of the DEA method to estimation of technical, pure technical, scale efficiency of agricultural enterprises and identify the causes of inefficient work were identified.

Practical significance. The results of the research can be used to rank agricultural enterprises by efficiency, to identified the causes of their inefficient work. Tabl.: 3. Refs.: 12.

Keywords: DEA method; technical efficiency; pure technical efficiency; scale efficiency; CRS-input model; VRS-input model; agricultural enterprises, crop products.

Dolhikh Yana Volodymyrivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the cybernetics and informatics department, Sumy National Agrarian University (160, Herasyma Kondratieva St., Sumy, 40000)
E-mail: gjanadolgich@gmail.com

Цель статьи - оценить уровень технической, чистой технической и масштабной эффективности предприятий Украины, которые осуществляют сельскохозяйственную деятельность в отрасли производства продукции растениеводства, провести её анализ для выявления причин неэффективной работы методом DEA.

Методика исследования. Применён DEA-метод для оценки уровня технической, чистой технической и масштабной эффективности исследуемых сельскохозяйственных предприятий, определения причин неэффективности.

Результаты исследования. На основе статистической информации за 2019 г. методом DEA осуществлена оценка технической, чистой технической, масштабной эффективности работы предприятий регионов Украины в области производства продукции растениеводства, проведён анализ таковой для выявления причин неэффективной работы исследуемых предприятий.

Элементы научной новизны. Выявлены особенности применения метода DEA для оценки технической, чистой технической и масштабной эффективности работы сельскохозяйственных предприятий, определения причин их неэффективной работы.

Практическая значимость. Результаты исследований могут быть использованы для ранжирования сельскохозяйственных предприятий по эффективности, выявления причин их неэффективной работы. Табл.: 3. Библиогр.: 12.

Ключевые слова: метод DEA; техническая эффективность; чистая техническая эффективность; масштабная эффективность; модель CRS-input; модель VRS-input; сельскохозяйственные предприятия; продукция растениеводства.

Долгих Яна Владимировна - кандидат экономических наук, доцент кафедры кибернетики и информатики, Сумской национальной аграрный университет (40000, г. Сумы, ул. Герасима Кондратьева, 160)
E-mail: gjanadolgich@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 05.10.2020 р.

Фахове рецензування: 10.10.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Долгих Я. В. Оцінка та аналіз ефективності виробництва продукції рослинництва в Україні методом DEA. *Економіка АПК*. 2020. № 10. С. 22 – 28. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010022>

Dolhikh, Ya.V. (2020). Otsinka ta analiz efektyvnosti vyrobnytstva produktsii roslinnytstva v Ukraini metodom DEA [Evaluation and analysis of the efficiency of crop production in Ukraine by the DEA method]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 22 – 28 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010022>

* * *

Новини АПК

Урожай-2020 в Україні: втрати і прогнози - коментар Ольги Ходаківської виданню «Коментарі»

Урожай зернових на 2020 рік, за оцінками Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» (ННЦ ІАЕ), буде на рівні 68,4 млн тонн, у тому числі:

- пшениці - 25 млн т;
- жита - 0,47 млн т;
- ячменю - 7,7 млн т.

«Площа посіву зернових в 2020 році залишилася на минулорічному рівні - 15,4 млн га, проте зросли площі жита, гречки, кукурудзи, проса, вівса. При цьому зменшилися площі під пшеницею, ячменем і горохом, - зазначає доктор економічних наук, член-кореспондент НААН, заступник директора ННЦ «ІАЕ» Ольга Ходаківська. - Очікувана врожайність зернових становить орієнтовно 44,6 ц/га, що на 10% менше рівня врожайності 2019 року. За окремими культурами врожайність деяких зернових зросла. Зокрема, жита - на 17%, вівса - на 16%. По інших зернових вона в цьому році буде, на жаль, нижчою».

Урожайність кукурудзи, за оцінками ННЦ «ІАЕ», буде на рівні 61,5 ц/га, або 85% від торішнього рівня. З огляду на збільшення площ під кукурудзою на 9% в порівнянні з 2019-м, прогнозний рівень виробництва кукурудзи складе 33,5 млн тонн.

«Варто зазначити, що в 2020 році зменшилися площі під соєю та ріпаком - на 17% і 13% відповідно. Зате площа соняшнику збільшилася. Загалом через зменшення врожайності очікується виробництво соняшнику на рівні 14 млн т, сої - 2,8 млн т, ріпаку - 2,6 млн т», - наголосила Ольга Ходаківська.

За її словами, підвищуються ціни практично на всі види сільськогосподарської продукції. Так, ціни на пшеницю та жито зросли на 12%, ціна реалізації гречки збільшилася вдвічі. На 10-15% зросли ціни на олійні культури.

«Це певною мірою обумовлено несприятливими погодними умовами в цьому році, який характеризується малосніжною зимою, дефіцитом вологи протягом весняно-літнього періоду, весняними суховіями тощо, - пояснила Ольга Ходаківська. - Хоча значно меншою мірою позначився карантин, початок якого припав на початок весняної посівної кампанії, що в загальному підсумку вплинуло і на урожай».

Джерело: Видання «Коментарі» (comments.ua)

УДК 339.1: 665.71

JEL Classification: L11; L17

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010029>

О. В. ЗАХАРЧУК, доктор економічних наук, професор
О. В. ВИШНЕВЕЦЬКА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник

Ринок нафти та нафтопродуктів в Україні

Мета статті - проаналізувати ринок нафти і нафтопродуктів в Україні, його роль для функціонування сільськогосподарства та визначити шляхи удосконалення.

Методика дослідження. Використано методи: системного аналізу та узагальнення (для вивчення й узагальнення енергозалежності України); статистичний (для відображення ситуації на ринку нафти і нафтопродуктів у кількісному виразі через систему абсолютних і відносних показників); аналізу рядів динаміки, структурних зрушень (для аналізу й виявлення тенденцій показників ринку нафти і нафтопродуктів); порівняння (зіставлення економічних показників); графічний (наочне відображення результатів дослідження у вигляді графіків).

Результати дослідження. Розкрито сутність і особливості ринку нафтопродуктів України, здійснено статистичний аналіз тенденцій розвитку ринку нафти і нафтопродуктів, виявлено фактори, які впливають на тренд вітчизняного ринку нафтопродуктів і з'ясовано механізм їх взаємодії. Здійснено оцінку сучасного рівня нафтової незалежності України.

Елементи наукової новизни. Обґрунтовано необхідність державної підтримки в частині відновлення конкурентоспроможності вітчизняної нафтопереробної промисловості, диверсифікації постачання нафтопродуктів на ринок України та дотримання частки нафтопродуктів вітчизняного виробництва на ньому на рівні 50% від обсягу споживання, а також зниження частки інших постачальників (імпортерів) до 30% у загальному балансі.

Практична значущість. Аналіз дозволив виявити дестабілізуючі чинники на ринку нафти і нафтопродуктів, визначити необхідність системних змін у моделі функціонування ринку та створення умов для підвищення конкурентоспроможності вітчизняних нафтопродуктів на ринку України, створення умов сприяння та стимулювання розвитку нафтопереробної галузі для послаблення надзалежності від імпорту нафтопродуктів. Табл.: 2. Рис.: 1. Бібліогр.: 18.

Ключові слова: нафта; пальне; ціна; імпорт; конкурентоспроможність; виробництво; курс валют.

Захарчук Олександр Васильович - доктор економічних наук, професор, завідувач відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: zahar-s@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1734-1130>

Вишневецька Оксана Василівна - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: ksutasha@ukr.net

Постановка проблеми. Стрімке зростання цін на нафту на світовому ринку потребує визначення факторів, що його спричинили. Проблеми ціноутворення на нафтопродукти останнім часом постають доволі актуальними як на вітчизняному, так і на іноземному ринку. Це визначається особливою роллю, яку нафта відіграє у світі, її дефіцитністю та вичерпністю. Постійні коливання цін на світових ринках нафти ускладнюють можливість їх прогнозування з метою резервування для стабілізації таких.

Присутність значної кількості економічних суб'єктів на ринку нафтопродуктів України та суттєва інтегрованість її економіки у світову визначально впливають на поведінку цін нафтопродуктів. Проведений аналіз показав, що основними джерелами порушень рівноваги цього ринку виступають зовнішні чинники, насамперед ціна на сиру нафту на світових біржах та обмінний курс валют. Характер поведінки цін на нафтопродукти в Україні ускладнюється також кооперативними діями агентів ринку. Це проявляється в асиметрії цін, коли при більш-менш значному стрибку значення зовнішнього фактора швидко зростає роздрібна ціна і повільно

© О. В. Захарчук, О. В. Вишневецька, 2020

опускається за зниження значення зовнішнього фактора. Все це відіграє чималу роль у розвитку державної економіки України, оскільки ціни на нафтопродукти становлять основу загального рівня цін, що й зумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні аспекти організації та функціонування ринку нафти і нафтопродуктів розглядаються у працях таких вітчизняних вчених, як Г. Г. Бурлака [6]; Л. Ю. Гальчинський [7]; В. С. Мельничук [12]; Г. М. Підлісецький [17]; Г. Л. Рябцев [13]; А. В. Свиденко [14]; О. І. Сірецька [9]. Серед зарубіжних дослідників функціонування ринку нафти і нафтопродуктів варто виокремити наступних науковців: О. Б. Брагінський [5]; М. Espey [2]; М. S. Lewis [4]; Я. Павлак [3]; Е. Chow, J. Elkind [1] та ін. Аналіз досліджень згаданих вчених та робіт інших авторів виявив ряд невирішених завдань з аналізу стану, оцінки функціонування і прогнозування поведінки агентів на ринку нафтопродуктів та зумовив необхідність розв'язання окреслених проблем і питань.

Мета статті - проаналізувати ринок нафти і нафтопродуктів в Україні, його роль для функціонування сільського господарства та визначити шлях удосконалення.

Виклад основних результатів дослідження. Нафта і продукти її переробки відіграють провідну роль у розвитку світової економіки. Ще починаючи з 70-х років ХХ ст., коли нафта перетворилася на домінуючий енергоносіє та стратегічний товар, кон'юнктура ринку нафти і нафтопродуктів опинилася в центрі уваги світового бізнесу [5, с. 12]. Саме на цьому ринку в усьому своєму різноманітті та суперечності виявляються слабкі й сильні сторони розвитку світового господарства та результати діяльності окремих його учасників. Нафтовий ринок - це ринок, на якому взаємопов'язані інтереси багатьох держав світу.

На сьогодні нафта, як енергоносіє, знаходиться на вершині життєвого циклу і має найвищий рівень конкурентоспроможності. Потреби світової економіки в нафті та нафтопродуктах з кожним роком зростають, а оскільки ринок цих стратегічних товарів взаємодіє з іншими ринками (валютним, фондовим, інвестиційним, людським тощо), то стан його впливає на розвиток світової економіки.

На відміну від інших ринків, оптовий ринок нафти і нафтопродуктів не конкурентний, а всесвітній ринок нафти визначається як олігополістичний. Роздрібний же ринок нафтопродуктів висококонкурентний, що складається з українських та закордонних компаній. Серед них на українському роздрібному ринку нафтопродуктів представлені такі мережі: Укрнафта (Укрнафта, ANP, Авіас, Сентоза, Мавекс та ін.), WOG (група компаній Континіум), ОККО (концерн Галнафтогаз, входить до складу холдингу Універсальна інвестиційна група. Близько 20% акцій Галнафтогазу володіє Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР)), Лукойл (ПІІ Лукойл-Україна), Shell (управління мережею здійснює Альянс Холдинг, підконтрольний групі Альянс (Росія) і Royal Dutch Shell), а також ТНК-ВР Коммерс, Веста Сервіс, Паралель, Татнафта-Укрнафтопродукт, Атан та ін. Якщо розглядати ринок у кількісному вимірі, то на ньому панує відносна стабільність.

Україна належить до енергодефіцитних країн. Усього за 15 років вона пройшла трансформацію від країни з надлишковими нафтопереробними потужностями та експортера нафтопродуктів до країни, яка більше ніж на 80% залежить від імпорту нафтопродуктів [8].

Станом на 2020 р. нафтопереробна галузь України характеризується низьким рівнем споживання нафти як сировини (порівняно з розвиненими країнами світу) та водночас високим рівнем споживання готових нафтопродуктів, що призводить до щорічної втрати близько 1,6% ВВП держави; технологічною відсталістю та низьким рівнем використання наявних переробних потужностей; низьким рівнем конкурентоспроможності продукції вітчизняних виробників нафтопродуктів на ринку України внаслідок нерівних та дискримінаційних економічних умов формування вартості та імпорту нафтопродуктів; відсутністю умов сприяння і стимулювання розвитку нафтопереробної галузі [9]. Одним з основних проблемних питань на ринку нафтопродуктів в Україні залишається його надмірна, не завжди об'єктивно зумовлена та загрозлива для енергетичної безпеки країни, надзалежність від імпорту постачання нафтопродуктів, яка має тенденцію до посилення.

За останні 10 років пік імпорту нафти в Україну було досягнуто ще у 2011 р., коли в країну завезли 5,8 млн т на 4,4 млрд дол. США. Мінімальний обсяг сировини Україна

закупила в 2014 р. - 178,6 тис. т на 146,5 млн дол. США, а в 2015 р., хоча обсяги поставок зросли до 248,2 тис. т, обійшлися вони в мінімальну за останні роки суму - всього 89,0 млн дол. США. У 2019 р. в Україну ввезли 790,6 тис. т нафти на 405,7 млн дол. США. Основними імпортерами нафти були Азербайджан (85-90%), Іран (3-9%), Казахстан (3-4%), Алжир (1-2%) та ін. [10].

Зовнішня торгівля нафтопродуктами в частині її імпортової складової досить залежна від Білорусі та Російської Федерації, що разом забезпечують понад 50% імпорту (табл. 1). Також варто зазначити високу імпортозалежність України - 12,2 млрд дол. США, та незначну експортну складову - 0,9 млрд дол. США [10].

1. Динаміка зовнішньої торгівлі нафтопродуктами

Країна	2015		2016		2017		2018		2019	
	%	тис. дол. США	%	тис. дол. США	%	тис. дол. США	%	тис. дол. США	%	тис. дол. США
Імпорт-усього	7676,5	10882400	6970,3	7851500,0	7827,7	11699572,3	8061,8	13398588	8021,5	12172489
Білорусь	16,7	1820444,7	24,5	1920536,2	18,4	2157652,1	18,9	2529292	19,5	2374984,9
Російська Федерація	34,1	3713601,8	23,8	1867492,2	28,5	3328612,1	32,8	4400008,8	33,3	4050683,7
Литва	3,8	414717,9	4,6	359677,2	4,1	478315,2	4,3	580666,4	5,3	642727,8
Німеччина	8,9	972811,7	6,9	544438,3	7,6	885542,4	7,4	997440,5	5,9	712356,4
Швейцарія	1,8	200550,9	8,3	654942,2	11,3	1316432,4	8,7	1166632,1	8,4	1017892
США	3,6	394962,7	2,7	212834,3	5,8	683880,4	7,1	949543,7	8,2	999319,2
Інші	30,9	3365310,3	29,2	2291579,6	24,4	2849137,7	20,7	2775004,4	19,5	2374525,4
Експорт-усього	305,7	488000	329,2	446457,3	413,1	790227,9	442,2	861312,5	460,3	863025,3
Литва	1,2	5914,3	4,9	21867,8	7,8	61248,9	4,6	39555,5	2,9	25423,1
Мальта	0,0	38,4	0,9	4187,5	5,1	40523,0	5,0	42718,4	2,9	25262,4
Латвія	2,1	10148	6,0	26844,4	5,0	39534,4	10,5	90533	7,5	64318,3
Естонія	0,1	314,3	0,1	486,3	1,1	8532,1	1,9	16471,5	2,8	24482,3
Угорщина	31,1	151829,7	28,5	127329,2	19,3	152779,2	24,9	214485,3	31,0	267474,7
Польща	4,3	21111,3	12,7	56888,9	8,5	67365,0	11,4	98009	11,5	99152,5
Інші	61,2	298644	46,8	208853,2	61,7	487610,3	41,7	359539,8	41,4	356912

Джерело: Сформовано за даними [10].

Попри значну сумарну проєктну потужність нафтопереробних підприємств, у період з 2009 р. завантаження вітчизняних нафтопереробних заводів поступово знижувалося. Реальні можливості заводів із первинної переробки сировини скоротилися з понад 50 до майже 8 млн тонн на рік. Із запровадженням стандарту пального Євро-5 з 2018 р. жоден з вітчизняних газо- та нафтопереробних заводів не може конкурувати з європейськими і білоруськими підприємствами. Скорочення обсягів власної нафтопереробки вплинуло на те, що Україна стає дедалі більше критично залежною від зовнішніх постачань нафтопродуктів і кон'юнктури на світових ринках, що перетворюється на одне з основних проблемних питань. Так, за підсумками 2019 р. у загальному балансі моторного пального України за рахунок власного виробництва забезпечено лише до 20% споживання, ще понад 80% - завдяки імпорту.

При цьому ще не так давно, до 2005 р., Україна повністю забезпечувала національну економіку паливом із нафтопродуктів влас-

ного виробництва. Вітчизняне виробництво було зосереджено у семи регіонах, де функціонували нафтопереробні підприємства. Останнім роком, коли працювали всі 7 переробних підприємств України (6 НПЗ та Шебелинський ГПЗ), був 2005-й [12]. Далі під впливом імпорту, з періодичністю 3 роки, відбувалося поступове зменшення кількості працюючих підприємств:

- 2005 р. - 7 підприємств (обсяг переробки 17,4 млн т);
- 2008 р. - 6 підприємств (обсяг переробки 10,1 млн т);
- 2011 р. - 5 підприємств (обсяг переробки 9,0 млн т);
- 2014-2019 рр. - 2 підприємства (обсяг переробки 2,6 млн т).

На даний час із семи газо- та нафтопереробних заводів України працюють лише Кременчуцький НПЗ ПАТ «Укртатнафта» та Шебелинський ГПЗ. Проте він спеціалізується на газі. Херсонський НПЗ знаходиться в довгостроковій стадії реконструкції, а виробництво на Лисичанському, Одеському, Дрогобицько-

му та Надвірнянському НПЗ зупинено. Вітчизняні виробники працювали і працюють за відсутності рівних конкурентних умов на українському ринку, оскільки з 2005 р. імпортери мають істотні переваги. Частка Шебелинського газопереробного заводу (ГПЗ Укргазвидобування) у структурі ринку споживання нафтопродуктів в Україні становить 3,8%: 149 тис. тонн бензину (виробництво зросло на 13%), 88 тис. тонн дизельного пального (3,5%). Кременчуцький нафтопереробний завод (ПАТ «Укртатнафта») виробив 751,8 тис. тонн бензину (виробництво зросло на 8,5%), 725 тис. тонн дизельного пального (11%).

На сьогодні обсяг вітчизняного ринку бензину і дизельного палива наближається до 8,8 млн тонн щорічно. У 2019-му на дизельне паливо припадало 7 млн тонн, решта - бензин. При цьому в минулому році 40% нафтопродуктів було завезено з Росії, 37% - із Білорусі. Майже 3% імпорту забезпечили Литва, Польща і морські поставки (в останньому випадку країна походження палива не уточнюється, воно може бути звідки завгодно).

Таким чином, на вартість лівової частки палива, що продається на українських АЗС, впливає, за великим рахунком, не ціна нафти на світовому ринку, а те, за якою ціною бензин і дизельне паливо продають російські та білоруські трейдери.

Зростання імпорту означає скорочення вітчизняного виробництва. Зменшення завантаження потужностей українських виробників - це зростання питомих витрат, що призводить до неконкурентоспроможності, погіршення фінансових показників, подальшого зниження виробництва внаслідок економічної неефективності переробки, відсутності обігових коштів для поточної операційної діяльності та відмови від інвестування в розвиток виробництва внаслідок наявності неконкурентних умов на ринку. Наразі постає питання диверсифікації постачання нафтопродуктів на ринок України та дотримання частки нафтопродуктів вітчизняного виробництва на ньому на рівні 50% від обсягу споживання, а також зниження частки інших постачальників (імпортерів) до 30% у загальному балансі.

На початку 90-х років потужності української нафтопереробної галузі з переробки нафтової сировини становили близько 54 млн тонн. Метою створення потужної газо- і нафтопереробної галузі в Україні було не стільки задоволення потреб української економіки, скільки функціонування коридо-

ру постачання вуглеводнів через Україну на світовий ринок за рахунок переробки сибірської нафти якомога ближче до західних кордонів та морських перевалок, та формування таким чином доданої вартості.

У подальшому російські нафтові компанії приватизували Лисичанський, Херсонський та Одеський нафтопереробні заводи і використовували модель, що була орієнтована на експорт нафтопродуктів, які не могли бути реалізовані в Україні. На початку 2000-х обсяги переробки скоротилися до 20-24 млн тонн на рік, що було зумовлено економічною неефективністю збільшення експорту.

З 2005 р. РФ змінила систему оподаткування експорту нафти і нафтопродуктів, що надало преференції для країн Митного Союзу. Це спричинило збільшення постачання нафти російськими нафтовими компаніями на білоруські НПЗ та скорочення завантаження українських НПЗ.

У свою чергу виключення українських НПЗ із схеми поставки енергоносіїв на світовий ринок призвело не тільки до падіння обсягів переробки, а й до появи імпорту нафтопродуктів у значних обсягах, переважно з Білорусі. Якщо за перші три роки, починаючи з 2005-го, співвідношення імпорту до виробництва бензинів становило 23%, ще через три роки згаданий показник досяг 62%, на кінець 2013 р. - 112%, а станом на 2016-й - 240%.

Значно більшими темпами зростав аналогічний показник співвідношення імпорту дизельного пального до його виробництва. За перше триріччя він становив 31%, на кінець 2010 р. - 78%, ще через три роки - вже досягнув рівня 259%, а станом на 2016 р. - рівня 767%, або зріс майже у 25 разів.

Наведені показники свідчать про факт прогресивно зростаючого імпорту нафтопродуктів в Україну у розмірах, що суттєво вплинули на діяльність національного виробника. За період з 2004-го по 2019 р. падіння обсягів виробництва нафтопродуктів підприємствами України перевершило 85%.

Це, у сукупності з іншими факторами, значно ускладнює відновлення конкурентоспроможності вітчизняної нафтопереробки порівняно з нафтопереробним сектором сусідніх країн та експортом нафтопродуктів в Україну, які спираються на системну державну підтримку. Тобто іноземні нафтопереробні компанії - постачальники нафтопродуктів в Україну, зокрема з Білорусі та інших

країн, використовують низку конкурентних важелів, які ґрунтуються на інструментах масштабної державної підтримки протекційно-ністського характеру, субсидування, тарифних стимулів, нетарифних обмежень тощо [17]. Це призводить до того, що імпорт готових нафтопродуктів в Україну вигідніший, ніж переробка нафти на Українських НПЗ і, як наслідок, створення більшої доданої вартості всередині країни. За такої ситуації в Україні залишився єдиний працюючий НПЗ, який використовує для переробки нафту вітчизняного і каспійського походження.

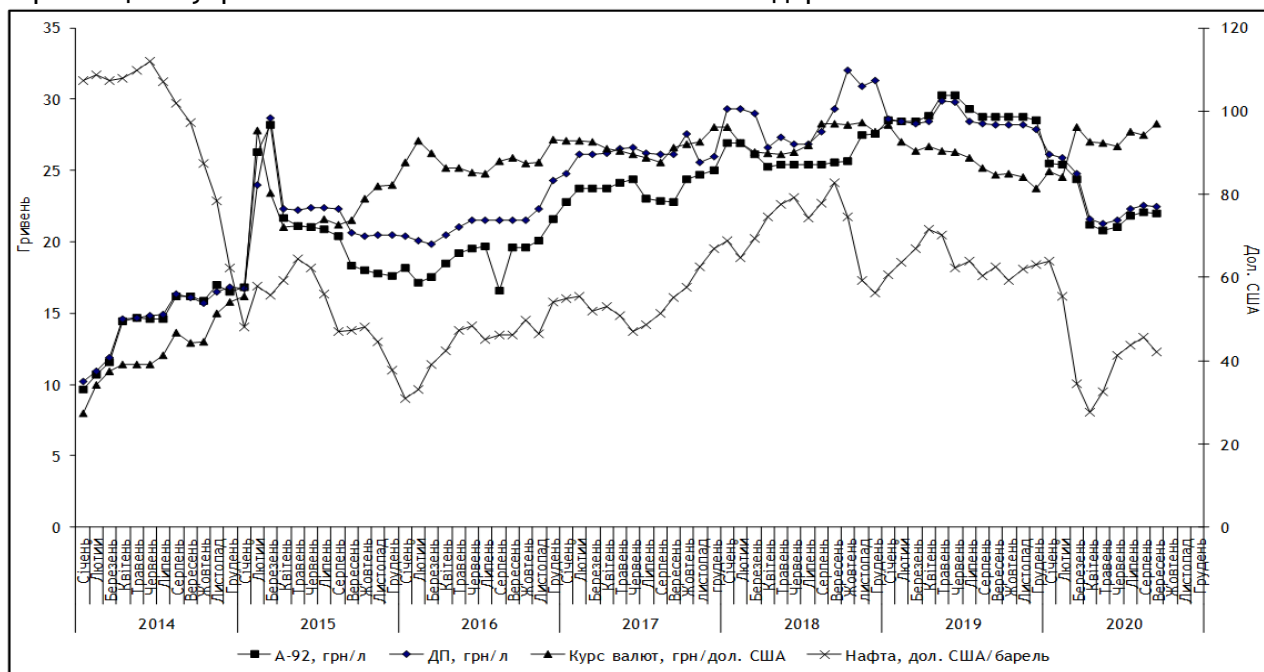
Поточна кризова ситуація в газо- і нафтопереробній галузі України стала наслідком системних змін у моделі функціонування ринку, на що своєчасно не відреагували на державному рівні та не створили умов для мінімізації втрат вітчизняної економіки. Планомірне й пропорційне постачання та економне використання в умовах постійного зростання технічного потенціалу та стрімкого здорожчання пального вже перетворюється на проблему, яка вимагає невідкладного вирішення. Ціна на імпортовані нафтопродукти залежить від коливання курсу вітчизняної гривні та від розміру експортних мит. Виробництво українського палива можливо

й змінило б цю ситуацію, однак з огляду на Угоду про асоціацію з ЄС рівень оподаткування підакцизних товарів зростатиме - а з ним і ціна пального.

За детальнішого вивчення ситуації встановлено, що цінові коливання на світовому ринку нафти значні та суттєво могли б вплинути на ціну пального. Вони насамперед залежать від вартості нафти та ступеня її переробки. В Україні з одного бареля (орієнтовно 158 л) сирової нафти одержують понад 60 л нафтопродуктів, звідси частка нафти в собівартості бензину може сягати 30%. Для порівняння, у розвинених країнах на сучасних НПЗ вихід бензину з одного бареля може становити і до 100 літрів.

За період 1 січня 2014 р. - 30 вересня 2020 р. відбулося зниження офіційного курсу української гривні відносно долара США від 7,99 грн до 28,20 грн за 1 дол. США (у 3,5 раза). При цьому оптові ціни на нафту за цей період знизилися в 2,7 раза [18].

За даними рисунка, зростання курсу долара не впливає на ціну нафти, проте суттєво впливає на ціну готових нафтопродуктів. Адже Україна купує нафтопродукти за долари США. Якщо курс зростає на 1 гривню, то пальне дорожчає на 80 копійок.

Співвідношення цін на нафту, рідкі нафтопродукти та курсу долара США

Джерело: Сформовано за даними [18].

У 2020 р. бензин і дизельне пальне стали дешевшими, але це відбулося в період поширення пандемії COVID-19 та початку світової кризи. Між вартістю нафти у світі та ціною палива в Україні - довгий шлях: ціна

нафти на світовому ринку тягне за собою оптову ціну палива в Європі, що впливає на ринок в Україні, і лише потім - на роздрібні ціни українських автозаправочних станцій.

На світових ринках ціни на нафту знижуються швидше, ніж на українських заправках на нафтопродукти - це специфіка галузі. Вартість нафти на світових ринках впала, але у всіх нафтопереробників наявні запаси сировини, які не можна просто вилити й купити дешеву нафту. У нафтопереробного заводу технологічний цикл 30-40 днів [11]. Нафту, яку постачають на заводи сьогодні, було закуплено місяць тому, а дешева нафта буде через місяць. Тому лише через місяць відбудеться зниження цін. Темпи зниження цін на пальне в Україні відповідають середньоєвропейським.

Проведене дослідження виявило, що підвищення цін на пальне не пов'язане з коливаннями цін на світових ринках. За останні шість років світові ціни на нафту, як уже зазначалося, різко знизилися від 107,42 до 40 дол. США, або майже втричі. Проте оптові та роздрібні ціни на пальне в Україні демонструють стабільно зростаючу динаміку

за цей же період, що і продовжується з деяким зниженням також у 2019-2020 рр.

Внутрішні великооптові ціни на дизельне пальне протягом 2019-2020 рр. формувалися під впливом жорсткої монетарної політики. Ситуація з паливом на ринку була підтверджена коливанням курсу гривні відносно долара США. Оператори ринку модифікували свою цінову політику зі значною затримкою.

В Україні один із найдешевших бензин у Європі (табл. 2). Для порівняння: в Угорщині 1 л бензину вже коштує \$1,37, в Іспанії - \$1,48, Німеччині - \$1,38, Франції - \$1,45, Італії - \$1,55, Норвегії - \$1,69 [16]. Заробітна платня у кожній країні також відрізняється. Якщо розділити їх на вартість бензину у відповідній країні, зрозуміло, скільки літрів бензину можна купити на середню зарплату в кожній державі. Українці на свою зарплату можуть купити значно менше бензину, ніж жителі інших країн.

2. Кількість пального, придбаного за 1 середньомісячну заробітну плату, літрів

Країна	Бензин	Дизельне пальне	Середня заробітна плата	К-ть бензину, придбаного на одну середню ЗП, л	К-ть ДП, придбаного на одну середню ЗП, л
Мексика	0,82	0,88	380	463	432
Молдова	0,91	0,77	442	486	574
Перу	0,98	0,90	485	495	539
Україна	0,83	0,80	424	511	530
Бразилія	0,81	0,63	455	562	722
Грузія	0,64	0,63	420	656	667
Білорусь	0,75	0,75	506	675	675
Чорногорія	1,18	1,06	860	729	811
Болгарія	0,94	0,95	744	791	783
Португалія	1,51	1,32	1308	866	991
Російська Федерація	0,67	0,68	654	976	962
Казахстан	0,44	0,49	475	1080	969
Румунія	0,99	1,04	1225	1237	1178
Китай	0,83	0,72	1051	1266	1460
Польща	1,04	1,05	1325	1274	1262
Чехія	1,12	1,11	1467	1310	1322
Словенія	1,13	1,13	1935	1712	1712
Італія	1,55	1,42	2714	1751	1911
Ізраїль	1,57	1,49	3163	2015	2123
Великобританія	1,36	1,43	2799	2058	1957
Франція	1,45	1,36	3393	2340	2495
Японія	1,15	0,97	2946	2562	3037
Фінляндія	1,46	1,28	3906	2675	3052
Норвегія	1,69	1,57	4761	2817	3032
Південна Корея	1,07	0,91	3069	2868	3373
Німеччина	1,38	1,19	4442	3219	3733
Канада	0,87	0,69	3073	3532	4454
США	0,63	0,64	4019	6379	6280

Джерело: Розраховано за даними [15, 16].

Очевидно, що проблема не в дорогому бензині, а в тому, що в Україні менші заробітні плати відносно країн ЄС та інших провідних країн світу.

Ситуація складається так, що імпорт готових нафтопродуктів в Україну більш конкурентний, якщо порівнювати з переробкою нафти на українських нафтопереробних заводах. Як наслідок, в Україні залишився єдиний Кременчуцький нафтопереробний завод, який сьогодні працює. Враховуючи потенційні загрози перебоїв у постачанні нафтопродуктів на ринок України з країн, що входять до Євразійського економічного союзу (ЄАЕС), така ситуація у нафтопереробній галузі нашої країни здатна спричинити кризові ситуації на ринку нафтопродуктів.

Висновки. Вважаємо, що очевидним результатом енергетичної реформи галузі, за-

початкованої в межах Енергетичної стратегії України на період до 2035 р., має стати збільшення частки вітчизняних нафтопродуктів на українському ринку, зниження залежності від імпортних поставок, завантаження нафтотранспортної системи України, а також низка супутніх результатів (оптимізація зовнішньоторговельного балансу, забезпечення додаткових доходів державного бюджету внаслідок стабілізації ринку та збільшення обсягів власного виробництва нафтопродуктів). Важливим інструментом розвитку ринку нафтопродуктів, враховуючи зазначені загрози, стає створення умов для підвищення безпеки постачання нафтопродуктів в Україну шляхом диверсифікації джерел та маршрутів таких поставок, підвищення конкуренції на ринку надання послуг з перевалки.

Список бібліографічних посилань

1. Edward Chow, Jonathan Elkind. Where East Meets West: European Gas and Ukrainian Reality. *The Washington Quarterly*. January 2009. Vol. 32. № 1. P. 77-92. URL : <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01636600802552247>.
2. Espey M. Gasoline demand revisited: an international meta-analysis of elasticities. *Energy Economics*. 1998. Vol. 20. № 3. P. 283-306.
3. Jan Pawlak. Nakłady energii w rolnictwie polskim i ich efektywność. *Problemy Inżynierii Rolniczej*. 2009. № 1. P. 43-49.
4. Matthew S. Lewis. Asymmetric Price Adjustment and Consumer Search: An Examination of the Retail Gasoline Market. *Journal of Economics & Management Strategy*. 2011. Vol. 20. № 2. P. 409-449. URL : <https://doi.org/10.1111/j.1530-9134.2011.00293.x>.
5. Брагинский О. Б. Нефтегазовый комплекс мира. Москва : Изд-во «Нефть и газ» РГУ нефти и газа им. И. М. Губкина, 2006. 640 с.
6. Бурлака Г. Г., Бурлака В. Г. Стратегія нафтопродуктозабезпечення як складова енергобезпеки України. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 9. С. 42-49.
7. Гальчинський Л. Ю., Веремченко І. А. Факторний аналіз формування цін на світовому ринку нафти. *Економічний вісник*. 2009. № 6. С. 421-425.
8. Динамічні ряди показників енергетичних балансів за 1990-2018 рр. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.06.2020).
9. Капустян В. О., Сирецька І. О. Проблеми та перспективи розвитку ринку нафтопродуктів в Україні. *Молодий вчений*. 2018. № 5(57). С. 709-712.
10. Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі України (за відповідні роки). URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
11. Кулон С. Ціни на українських АЗС знижуються такими ж темпами, як і на європейських. *Економіка та фінанси*. URL : <https://glavcom.ua/economics/finances/ekspert-rozpoviv-chomu-cini-na-palne-padayut-povilno-678766.html>.
12. Мельничук В. С., Мельничук А. В. Фактори впливу на ціноутворення нафтопродуктів. *International relations, part «Economic sciences»*. 2019. № 18. URL : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3671/3337.
13. Рябцев Г. Л. Державна політика розвитку ринку нафтопродуктів в Україні: формування та реалізація : монографія. Київ : НАДУ, 2011. 416 с.
14. Свиденко А. В. Моделювання динаміки оптових цін на ринку нафтопродуктів України. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2015. № 12. С. 508-512. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi_2015_12_74.

References

1. Edward, Chow, Jonathan, Elkind (2009). Where East Meets West: European Gas and Ukrainian Reality. *The Washington Quarterly*. January, vol. 32 (1), pp. 77-92. Retrieved from: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01636600802552247> [In English].
2. Espey, M. (1998). Gasoline demand revisited: an international meta-analysis of elasticities. *Energy Economics*, vol. 20 (3), pp. 283-306 [In English].
3. Jan, Pawlak (2009). Nakłady energii w rolnictwie polskim i ich efektywność. *Problemy Inżynierii Rolniczej*, 1, pp. 43-49 [In English].
4. Matthew, S. Lewis. (2011). Asymmetric Price Adjustment and Consumer Search: An Examination of the Retail Gasoline Market. *Journal of Economics & Management Strategy*, vol. 20 (2), pp. 409-449. Retrieved from: <https://doi.org/10.1111/j.1530-9134.2011.00293.x> [In English].
5. Braginskij, O.B. (2006). Neftegazovyy kompleks mira [The world oil and gas complex]. Moskva: Izd-vo «Neft' i gaz» RGU нефти i gaza im. I. M. Gubkina [In Russian].
6. Burlaka, H.H. & Burlaka, V.H. (2009). Stratehiia naftoproductozabezpechennia yak skladova enerhobezpeky Ukrainy [Strategy for providing oil products as a component of Ukraine's energy security]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 9, pp. 42-49 [In Ukrainian].
7. Halchynskyi, L.Yu. & Veremchenko, I.A. (2009). Faktorny analiz formuvannia tsin na svitovomu rynku nafty [Factor analysis of price formation on the world oil market]. *Ekonomichnyi visnyk*, 6, pp. 421-425 [In Ukrainian].
8. Dynamichni riady pokaznykiv enerhetychnykh balansiv za 1990-2018 rr. [Time series of energy balance indicators for 1990-2018]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
9. Kapustian, V.O. & Siretska, I.O. (2018). Problemy ta perspektyvy rozvytku rynku naftoproductiv v Ukraini [Problems and prospects of oil products market development in Ukraine]. *Molodyi vchenyi*, 5(57), pp. 709-712 [In Ukrainian].
10. Krainy za tovarnoi strukturoiu zovnishnoi torhivli Ukrainy (za vidpovidni roky) [Countries by commodity structure of Ukraine's foreign trade (for the respective years)]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].
11. Kuiun, S. Tsiny na ukrainskykh AZS znyzhuiutsia takymy zh tempamy, yak i na yevropeiskykh [Prices at Ukrainian gas stations are declining at the same rate as at European ones]. *Ekonomika ta finansy*. Retrieved from: <https://glavcom.ua/economics/finances/ekspert-rozpoviv-chomu-cini-na-palne-padayut-povilno-678766.html> [In Ukrainian].

15. Середня зарплата в Україні та інших країнах світу. Слово і діло. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2020/05/29/infografika/suspilstvo/serednya-zarplata-ukrayini-ta-inshykh-krayinax-svitu>.

16. Скільки коштує бензин у різних країнах світу і чому він такий дорогий для українців. BusinessViews. URL : <https://businessviews.com.ua/ru/business/id/cina-benzinu-1956/>.

17. Формування ринків матеріально-технічних ресурсів АПК. / Г. М. Підлісецький та ін. Київ : ННЦ ІАЕ, 2001. 428 с.

18. Ціни на бензин, дизпаливо, газ на АЗС України. URL : <https://index.minfin.com.ua/ua/markets/fuel/> (дата звернення: 18.06.2020).

12. Melnychuk, V.S. & Melnychuk, A.V. (2019). Faktory vplyvu na tsinoutvorennia naftoproduktiv [Factors influencing the pricing of petroleum products]. *International relations, part «Economic sciences»*, 18. Retrieved from: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3671/3337 [In Ukrainian].

13. Riabtsev, H.L. (2011). Derzhavna polityka rozvytku rynku naftoproduktiv v Ukraini: formuvannia ta realizatsiia: monohrafiia [State policy of oil products market development in Ukraine: formation and implementation: monograph]. Kyiv: NADU [In Ukrainian].

14. Svydenko, A.V. (2015). Modeliuvannia dynamiky optovykh tsin na rynku naftoproduktiv Ukrainy [Modeling the dynamics of wholesale prices in the market of petroleum products of Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskyi politekhnichnyi instytut»*, 12, pp. 508-512. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi_2015_12_74 [In Ukrainian].

15. Serednia zarplata v Ukraini ta inshykh krainakh svitu [The average salary in Ukraine and other countries]. Slovo i dilo. Retrieved from: <https://www.slovoidilo.ua/2020/05/29/infografika/suspilstvo/serednya-zarplata-ukrayini-ta-inshykh-krayinax-svitu> [In Ukrainian].

16. Skilky koshtuie benzyn u riznykh krainakh svitu i chomu vin takyi dorohyi dlia ukrainsiv [How much is gasoline in different countries and why it is so expensive for Ukrainians]. BusinessViews. Retrieved from: <https://businessviews.com.ua/ru/business/id/cina-benzinu-1956/> [In Ukrainian].

17. Pidlisetskyi, H.M., et al. (2001). Formuvannia rynkiv materialno-tekhnichnykh resursiv APK [Formation of markets for material and technical resources of agriculture]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].

18. Tsiny na benzyn, dyzpalivo, haz na AZS Ukrainy [Prices for gasoline, diesel fuel, gas at gas stations in Ukraine]. Retrieved from: <https://index.minfin.com.ua/ua/markets/fuel/> [In Ukrainian].

Zakharchuk O. V., Vyshnevetska O. V. Oil and oil products market in Ukraine

The purpose of the article is to study the market of oil and oil products in Ukraine, its role in the functioning of agriculture and identify ways to improve.

Research methods. Methods used: system analysis and generalization (to study and generalize the energy dependence of Ukraine); statistical (to display the situation on the oil and oil products market in quantitative terms through a system of absolute and relative indicators); analysis of the series of dynamics, structural shifts (to analyze and identify trends in the indicators of the oil and oil products market); comparison (comparison of economic indicators); graphic (visual display of research results in the form of graphs).

Research results. The essence and features of the Ukrainian market are revealed, a statistical analysis of trends in the development of the oil and oil products market is carried out, factors influencing the trend of the domestic market are identified and the mechanism of their interaction is clarified. The assessment of the current level of oil independence of Ukraine is carried out.

Scientific novelty. The necessity of state support in terms of restoring the competitiveness of the domestic oil refining industry, diversifying the supply of petroleum products to the Ukrainian market and maintaining the share of domestically produced petroleum products at the level of 50% of the consumption volume, as well as reducing the share of other suppliers (importers) to 30% in the total balance has been substantiated.

Practical significance. The analysis made it possible to identify destabilizing factors in the oil and oil products market, determine the need for systemic changes in the market functioning model and create conditions for increasing the competitiveness of domestic oil products in the Ukrainian market, create conditions for promoting and stimulating the development of the oil refining industry to weaken the reliability of imports of oil products. Tabl.: 2. Figs.: 1. Refs.: 18.

Keywords: oil; fuel; price; imports; competitiveness; production; exchange rate.

Zakharchuk Oleksandr Vasylovych - doctor of economic sciences, professor, head of the department of investment, material and technical ensuring, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: zahar-s@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1734-1130>

Vyshnevetska Oksana Vasylivna - candidate of economic sciences, senior research fellow, senior research fellow of the department of investment, material and technical ensuring, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: ksutasha@ukr.net

Захарчук А. В., Вишневецкая О. В. Рынок нефти и нефтепродуктов в Украине

Цель статьи - проанализировать рынок нефти и нефтепродуктов в Украину, его роль для функционирования сельского хозяйства и определить пути совершенствования.

Методика исследования. Используются методы: системного анализа и обобщения (для изучения и обобщения энергозависимости Украины); статистический (для отображения ситуации на рынке нефти и нефтепродуктов в количественном выражении через систему абсолютных и относительных показателей); анализа рядов динамики, структурных сдви-

гов (для анализа и выявления тенденций показателей рынка нефти и нефтепродуктов); сравнения (сопоставления экономических показателей); графический (наглядное отображение результатов исследования в виде графиков).

Результаты исследования. Раскрыты сущность и особенности рынка нефтепродуктов Украины, осуществлен статистический анализ тенденций развития рынка нефти и нефтепродуктов, выявлены факторы, которые влияют на тренд отечественного рынка нефтепродуктов и выяснено механизм их взаимодействия. Осуществлена оценка современного уровня нефтяной независимости Украины.

Элементы научной новизны. Обоснована необходимость государственной поддержки в части восстановления конкурентоспособности отечественной нефтеперерабатывающей промышленности, диверсификации поставок нефтепродуктов на рынок Украины и соблюдение доли нефтепродуктов отечественного производства на нем на уровне 50% от объема потребления, а также снижение доли других поставщиков (импортеров) до 30% в общем балансе.

Практическая значимость. Анализ позволил выявить дестабилизирующие факторы на рынке нефти и нефтепродуктов, определить необходимость системных изменений в модели функционирования рынка и создания условий для повышения конкурентоспособности отечественных нефтепродуктов на рынке Украины, создание условий содействия и стимулирования развития нефтеперерабатывающей отрасли для ослабления сверхзависимости от импорта нефтепродуктов. Табл.: 2. Илл.: 1. Библиогр.: 18.

Ключевые слова: нефть; горючее; цена; импорт; конкурентоспособность; производство; курс валют.

Захарчук Александр Васильевич - доктор экономических наук, профессор, заведующий отделом инвестиционного и материально-технического обеспечения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: zahar-s@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1734-1130>

Вишневецкая Оксана Васильевна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, старший научный сотрудник отдела инвестиционного и материально-технического обеспечения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: ksutasha@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 18.09.2020 р.

Фахове рецензування: 22.09.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Захарчук О. В., Вишневецька О. В. Ринок нафти та нафтопродуктів в Україні. *Економіка АПК*. 2020. № 10. С. 29 – 37. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010029>

Zakharchuk, O.V. & Vyshnevetska, O.V. (2020). Rynok nafty ta naftoproduktiv v Ukraini [Oil and oil products market in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 29 – 37 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010029>

* * *

Новини АПК

В Україні буде спостерігатися сезонне зростання цін на продукти харчування на 5-10% - коментар Миколи Пугачова інформгентству ГолосUA

У нинішньому році урожай зернових в Україні буде меншим, ніж у минулому. Про це на пресконференції в інформгентстві ГолосUA розповів заступник директора Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», академік НААН Микола Пугачов.

«Погода продемонструвала, що сільське господарство є досить уразливим від цього фактора, але слід говорити і про інші фактори. Буквально в грудні 2018 року Верховна Рада минулого скликання вирішила, що в Україні головним є не сільське господарство, а будівництво басейнів у містах України і забрала половину зарплати з учених-аграріїв на їх будівництво. Така є особливість», - сказав Микола Пугачов.

На думку експерта, Україна не змогла реалізувати свій сільськогосподарський потенціал в поточному році.

«Менший збір зерна в цьому році на 7-10 мільйонів не є катастрофою для України. Звичайно, голоду в країні не буде, але потенціал сільського господарства повністю реалізувати не змогли. Як тільки збільшуються ціни реалізації сільськогосподарської продукції, можна через місяць-два чекати на подорожчання продуктів в супермаркетах. Зменшенню цих цін сприяє імпорт продукції в Україну. Якщо говорити про майбутні ціни в супермаркетах, це значною мірою буде залежати від курсу валют, оскільки імпорт йде за світовими цінами. Ми не очікуємо стрімкого зростання цін до кінця 2020 року. Відбуватиметься сезонне зростання цін на 5-10% і в значній мірі він буде забезпечуватися попитом і рівнем імпорту», - підкреслив Микола Пугачов.

Джерело: ГолосUA

УДК 338.43:33

JEL Classification: Q1; Q12

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010038>

*І. М. БЕЖЕНАР, кандидат економічних наук
Л. М. МАЛІК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
А. А. ШВЕЦЬ, аспірант**

Інтеграційний аспект розвитку суб'єктів господарювання в сільському господарстві України

Мета статті – визначити напрями інтеграційних процесів у розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки.

Методика дослідження. За допомогою статистичного та графічного методів здійснено оцінку стану та тенденцій інтеграційних трансформацій аграрних підприємств в Україні.

Результати дослідження. Проаналізовано динаміку зміни кількості сільськогосподарських підприємств в Україні впродовж 2013-2019 рр., їх структуру за ознаками правового статусу, обсягу й результатів діяльності та сформовано відповідні висновки щодо шляхів розвитку інтеграційних процесів в аграрному секторі. Досліджено функціонування суб'єктів аграрного підприємництва різного розміру. Виявлено інтеграційний потенціал суб'єктів малого підприємництва аграрної сфери. Наведено динаміку основних виробничих показників малих і мікропідприємств, визначено їх частку в загальному обсязі сільськогосподарської продукції. Встановлено, що малі форми господарювання завдяки інтеграційним і кооперативним процесам надають можливість розвиватися й сільським територіям, здійснюючи фінансові відрахування до місцевих бюджетів, за звичай мінімального впливу на розвиток сільської економіки і сільських територій великих підприємств (агрохолдингів). Визначено основні сегменти виробництва сільськогосподарської продукції (картопля, овочі, фрукти і ягоди), в яких господарства населення відіграють ключову роль. Виявлено пріоритетні напрями розвитку особистих селянських господарств, зокрема, через створення сімейних ферм та їх об'єднання у кооперативи тощо. Інформаційною базою дослідження слугували наукові здобутки провідних вітчизняних та зарубіжних учених, аналітичні дані Державної служби статистики України. На підставі отриманих результатів обґрунтовано соціальну та економічну доцільність розвитку кооперативних форм господарювання на селі й інтеграції дрібнотоварних сільськогосподарських виробників.

Елементи наукової новизни. Запропоновано особисті селянські господарства перетворювати у сімейні ферми, як складові інтеграційних формувань в аграрному бізнесі.

Практична значущість. Оцінено стан підприємницьких структур аграрного сектору економіки України та окреслено перспективи й переваги розвитку інтеграційних формувань і кооперації в сталому розвитку сільських територій. Табл.: 8. Рис.: 1. Бібліогр.: 20.

Ключові слова: суб'єкт господарювання; сільське господарство; організаційно-правова форма; сільськогосподарська продукція; сімейна ферма; особисті селянські господарства.

Беженар Інна Миколаївна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: Inna_Bezhenar@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4584-9062>

Малік Лариса Миколаївна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, завідувач аспірантури, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: larisa_malik@ukr.net

Швець Андрій Андрійович – аспірант відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: malik_coop@tae.org.ua

Постановка проблеми. Підприємництво – самостійна, ініціативна, систематична, на

власний ризик господарська діяльність, головним стимулом якої слугує прибуток. Інтеграція і кооперація в діяльності суб'єктів підприємницької діяльності виступає синергетичною складовою.

* Науковий керівник – О. Г. Шпикуляк, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН.

© І. М. Беженар, Л. М. Малік, А. А. Швець, 2020

Із розвитком ринкових відносин роль аграрного сектору посилювалася через підприємницьку діяльність, яка становить обов'язковий компонент товарного виробництва [8]. Аграрні перетворення, що спрямовувалися на посилення підприємницької діяльності, дали змогу забезпечити позитивну динаміку нарощування виробництва сільськогосподарської продукції [4]. Саме завдяки розвитку підприємницького середовища суб'єкти аграрного сектору економіки швидко та якісно адаптувалися до ринкових умов.

Сільське господарство - специфічна та життєво необхідна галузь аграрної сфери, адже саме вона в найбільших обсягах забезпечує продуктами харчування населення. У процесі виробництва та здійснення власної діяльності сільськогосподарські підприємства вирізняються рядом особливостей, що позначаються на його функціонуванні в умовах ринкової економіки. Сюди можна віднести і залежність від природно-кліматичних умов, від родючості ґрунтів тощо. Розвиток підприємництва та його адаптація до сучасних умов - процес безперервний, тому потребує постійного вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На вивчення проблематики сутності та особливостей підприємницької діяльності в аграрній сфері спрямовані праці багатьох науковців, зокрема: І. М. Бойчик [1], О. М. Бородіної [2], В. М. Заяця [5], Ю. О. Лупенка [14], М. Й. Маліка [8], В. А. Мамчура [7], В. Я. Месель-Веселяка [9], В. С. Півторака [10], О. Г. Шпикуляка [6] та ін. Однак сутність та специфічність функціонування підприємств аграрної сфери й розвиток інтеграційних процесів і коопе-

рації потребують подальшого дослідження та конкретизації.

Мета статті - визначити напрями інтеграційних процесів у розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки.

Виклад основних результатів дослідження. Потенціал вітчизняного аграрного виробництва представлений насамперед сільськогосподарськими підприємствами - юридичними особами, які виробляють переважну частку валової продукції, використовуючи найбільші обсяги наявних у національній економіці виробничих ресурсів у поєднанні з синергією інтеграційних процесів. Інтеграція і кооперація передбачає реалізацію підприємницької ініціативи сільських жителів у формі господарської діяльності щодо виробництва сільськогосподарської продукції і продуктів її переробки, надання сервісних, посередницьких, кооперативних та інших видів послуг у сільській місцевості. Розвиток аграрного сектору економіки відбувається через підприємництво як самостійну діяльність, юридичних і фізичних осіб, так і їхніх об'єднань. Суттєву складову розвитку підприємницького середовища разом із землезабезпеченням становить зайнятість селян, що визначає їх осілість на сільських територіях, наповнення місцевих бюджетів за рахунок господарської діяльності [8].

Основними суб'єктами у сільському господарстві виступають сільськогосподарські підприємства, кількість яких упродовж 2013-2019 рр. зазнавала певних змін (табл. 1). Так, у 2019 р. у сільському господарстві діяли 48 504 підприємницькі структури (проти 49 208 у 2018 р. та 45 558 у 2017 р.), із них 32 452 фермерських господарств, 1003 виробничих і 1276 обслуговуючих кооперативів.

1. Динаміка зміни кількості сільськогосподарських підприємств в Україні, 2013-2019 рр.

Показник	Рік							Відхилення, +/-, 2019/2013 рр.
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Сільськогосподарські підприємства, од.	49046	46199	45379	47697	45558	49208	48504	-542
Із них фермерські господарства	34168	33084	32303	33682	34137	32560	32452	-1716

Джерело: Дані Державної служби статистики України [4].

За аналізом аналітичних показників зміни кількості сільськогосподарських підприємств упродовж 2013-2019 рр. виявлено, що кількість сільськогосподарських підприємств у

2019 р. порівняно з 2013 р. зменшилася на 542 суб'єкта господарювання (із них фермерські господарства зменшилися на 1716 од.). Проте порівняно з 2018 р. у 2019-му кількість

сільськогосподарських суб'єктів господарювання зменшилася на 704 од., що у свою чергу більше порівняно з 2013 р. Проте все таки упродовж семи років показник кількості сільськогосподарських підприємств не досягнув показника 2013 р. (49 046 од.).

Також понад 461,5 тис. найманих працівників (за середньообліковою чисельністю) зайняті у сільському господарстві. Їх середньомісячна заробітна плата на одного штатного працівника знаходиться на рівні 8738 грн.

За даними Державної служби статистики України, кількість сільськогосподарських підприємств в Україні у 2012-2017 рр. зменшувалася (табл. 2). На 01.01.2017 р. кіль-

кість діючих підприємств становила 45 558, із них 74,9 % припадає на фермерські господарства, яких налічувалося 34,1 тис. од., що на 4,3% більше від попереднього року. Частка державних підприємств найнижча і практично не змінювалася протягом досліджуваного періоду - 0,4 %. Кількість останніх при цьому поступово зменшувалася і становила 199 од. у 2016 р., що на 17,4% менше від показника 2015 р. Частка господарських товариств дорівнювала 15,3%, за кількості 6,9 тис. од., що на 9,8% менше порівняно з 2015 р. У цілому виробники використовували близько 20,7 млн га сільськогосподарських угідь.

2. Динаміка зміни кількості сільськогосподарських підприємств в Україні

Вид підприємства	2012		2013		2014		2015		2016		2017		2017 р., %, до	
	од.	до підсумку, %	од.	до підсумку, %	од.	до підсумку, %	од.	до підсумку, %	од.	до підсумку, %	од.	до підсумку, %	2012 р.	2015 р.
Господарські товариства	8235	16,7	8245	16,8	7750	16,8	7721	17,0	8700	18,2	6967	15,3	84,6	90,2
Приватні підприємства	4220	8,5	4095	8,3	3772	8,2	3627	8,0	3752	7,9	3215	7,1	76,2	88,6
Виробничі кооперативи	848	1,7	809	1,6	674	1,5	596	1,3	738	1,5	448	1,0	52,8	75,2
Фермерські господарства	34035	68,9	34168	69,7	33084	71,6	32303	71,2	33682	70,6	34137	74,9	100,3	105,7
Державні підприємства	296	0,6	269	0,5	228	0,5	241	0,5	222	0,5	199	0,4	67,2	82,6
Підприємства інших форм господарювання	1781	3,6	1460	3,0	691	1,5	891	2,0	603	1,3	592	1,3	33,2	66,4
Усього	49415	100,0	49046	100,0	46199	100,0	45379	100,0	47697	100,0	45558	100,0	92,2	100,4

Джерело: Дані Державної служби статистики України [4].

Незважаючи на те, що Україна аграрна держава, на зменшення кількості сільськогосподарських підприємств впливають: підвищення собівартості вирощування культур; нестабільність (зростання) курсу валют, що провокує подорожчання палива, добрив і т. д.; кадрові проблеми (нестача кадрів із високою кваліфікацією); труднощі з фінансуванням; деградація сільськогосподарських угідь (монокультуризація землеробства для одержання швидкого доходу). Також на зменшення кількості сільськогосподарських підприємств певною мірою впливають особливості сільського господарства, пов'язані з характером його виробництва, яке базується на здатності рослинних і тваринних організмів до природного відтворення, що залежить

від клімату та ґрунту, природних явищ (дощі, посухи). Крім цього, існує розбіжність робочого періоду з часом виробництва, тобто час безпосереднього використання живої та уречевленої праці не збігається з часом від початку виробництва до одержання готової продукції. Внаслідок такого незбігу виникає сезонність сільськогосподарського виробництва, яка виявляється у нерівномірному, переривчастому використанні робочої сили і засобів виробництва та у нерівномірному надходженні продукції і доходів аграрних товаровиробників протягом року. Сезонний характер виробництва зумовлює специфічну організацію праці в цій галузі (вищий рівень зайнятості працівників у періоди весняно-літніх польових робіт, ніж у зимовий період).

Із цим пов'язані також особливості реалізації продукції і надходження грошових коштів. Так, невідповідність робочого періоду і періоду виробництва посилює негативний вплив на сільське господарство інфляційних процесів, зменшує реальні прибутки суб'єктів господарювання, проте це не підлягає зміні чи коригуванню у теперішніх природно-кліматичних умовах України. До того ж кінцевий прибуток сільський товаровиробник може одержати лише після реалізації продукції. Потрібно враховувати й те, що значна

частка сільськогосподарської продукції (насіння, корми та ін.) не набуває товарної форми, а використовується в наступних циклах відтворення. Продуктивність сільськогосподарських підприємницьких структур знижується через високі витрати на транспорт, зберігання, переробку і сертифікацію сільськогосподарської продукції [5, 9].

Прибутки за результатами діяльності у 2019 р. отримали 83,4% підприємств із середнім рівнем рентабельності операційної діяльності 19,3% (табл. 3).

3. Основні показники діяльності сільськогосподарських підприємств в Україні

Показник	Рік								2019 р., %, до	
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2012 р.	2015 р.
Чистий прибуток (збиток), млн грн	26728,4	14925,7	21413,4	101912,2	89816,3	68276,8	70461,8	90167,0	337,3	88,5
Підприємства, які одержали чистий прибуток, %	78,6	80,3	84,7	88,9	88,4	86,7	86,7	83,4	4,8	-5,5
Фінансовий результат, млн грн	33570,1	26186,6	51668,0	12725,5	102496,1	88676,3	93249,0	114666,4	341,6	901,1
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	22,8	11,7	21,4	43,0	36,6	23,2	18,9	19,3	-3,5	-23,7
Кількість найманих працівників, тис. осіб	621,8	579,8	528,9	500,9	513,2	489,2	479,8	461,5	74,2	92,1

Джерело: Дані Державної служби статистики України [4].

Найнижчою рентабельністю та збитковістю деяких видів продукції характеризується діяльність підприємств державної форми власності: неприбуткове виробництво овочів, м'яса великої рогатої худоби та вовни. Найвищої результативності досягли господарські товариства та підприємства приватної форми власності.

Велика категорія виробників сільськогосподарської продукції - особисті селянські

господарства. Це 4 млн господарств (за деякими оцінками - 3,9-4,5 млн), які позицінують себе як особисті селянські господарства. За даними статистичної звітності, господарства населення виробляють до 34% валової продукції сільського господарства (табл. 4), обробляють близько 15 % усіх сільськогосподарських угідь, у них зайнято майже 40 % сільського населення.

4. Продукція сільського господарства за категоріями господарств (у постійних цінах 2016 р., млн грн)

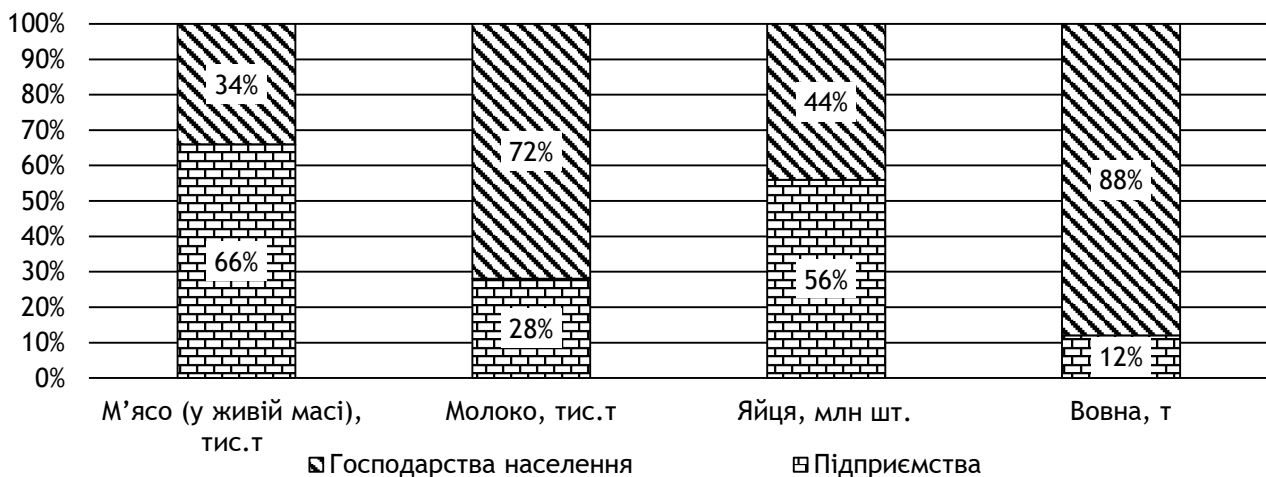
Показник	Рік						До загаль-ного підсу-мку, %	2010 р.	2015 р.
	2010	2015	2016	2017	2018	2019			
Господарства усіх категорій									
Сільськогосподарська продукція, всього, у постійних цінах	467474,7	596832,8	634433,1	620475,6	671294	680982,4	100,0	145,7	114,1
У т. ч.: рослинництво	329646,3	453016,9	494461,9	480157	529347,5	538705,6	79,1	163,4	118,9
тваринництво	137828,4	143815,9	139971,2	140318,6	141946,5	142276,8	20,9	103,2	98,9

Сільськогосподарські підприємства									
Сільськогосподарська продукція, всього, у постійних цінах	256806	367738,8	403244,7	391015,8	437998,6	449806,3	66,1	175,2	122,3
У т. ч.: рослинництво	200914,6	299369,3	336588,1	323724,5	367688,1	376789,7	69,9	187,5	125,9
тваринництво	55891,4	68369,5	66656,6	67291,3	70310,5	73016,6	51,3	130,6	106,8
Господарства населення									
Сільськогосподарська продукція, всього, у постійних цінах	210668,7	229094	231188,4	229459,8	233295,4	231176,1	33,9	109,7	100,9
У т. ч.: рослинництво	128731,7	153647,6	157873,8	156432,5	161659,4	161915,9	30,1	125,8	105,4
тваринництво	81937	75446,4	73314,6	73027,3	71636	69260,2	48,7	84,5	91,8

Джерело: Дані Державної служби статистики України [4].

Варто зазначити, що господарства населення відіграють важливу роль у забезпеченні населення продукцією тваринництва і

виявляють значний вплив на формування продовольчої безпеки (рис.).

Виробництво основних видів продукції тваринництва за категоріями господарств станом на 01.01.2020 р., %

Джерело: Дані Державної служби статистики України [4].

Під час оцінки рівня виробництва продукції тваринництва господарюючими суб'єктами визначено, що молоко та вовна виробляються переважно господарствами населення.

Також ними практично повністю забезпечується виробництво картоплі, овочів, плодів та ягід (табл. 5).

5. Виробництво окремих видів продукції сільського господарства, тис. ц

Показник	Усі категорії господарств		Сільськогосподарські підприємства			Господарства населення		
	2018	2019	2018	2019		2018	2019	
				усього	до загального виробництва, %		усього	до загального виробництва, %
Картопля	225039,7	202691,9	4163,5	3734,3	1,8	220876,2	198957,6	98,2
Культури овочеві	94402,0	96875,5	13571,1	14208,5	14,7	80830,9	82667,0	85,3
Культури овочеві відкритого ґрунту	88845,0	91901,7	12610,0	13390,2	14,6	76235,0	78511,5	85,4
Буряк кормовий	61585,0	57884,8	103,8	94,9	0,2	61481,2	57789,9	99,8
Культури плодів та ягідні	25713,3	21189,0	5566,1	3510,5	16,6	20147,2	17678,5	83,4
Виноград	4676,3	3663,0	2627,0	1445,4	39,5	2049,3	2217,6	60,5

Джерело: Дані Державної служби статистики України [4].

Для детальнішого узагальнення можливостей сільськогосподарських підприємств визначено динаміку кількості підприємств

за їх розмірами, на основі якої проведено групування залежно від таких розмірів (табл. 6).

6. Кількість підприємств за їх розмірами, що здійснюють виробничу діяльність у сільському господарстві

Галузь виробництва	Рік	Усього від заг. кількості	Кількість підприємств	У тому числі			
				великі підприємства, %	середні підприємства, %	малі підприємства, %	з них мікропідприємства, %
Сільське, лісове та рибне господарство	2010	3,7	80321	0,016	4,3	95,7	90,2
	2013	4,1	71058	0,038	4,1	95,9	87,8
	2014	3,9	75660	0,037	3,8	96,2	87,6
	2015	4,0	79284	0,037	3,2	96,8	90,4
	2016	4,0	74620	0,027	3,4	96,6	89,7
	2017	4,2	76593	0,024	3,1	96,9	89,9
	2018	4,1	76328	0,030	3	97	89,7

Джерело: Дані Державної служби статистики України [4].

Досліджуючи наявність підприємств залежно від їх розмірів, що здійснюють виробничу діяльність у сільському господарстві, слід вказати на ситуацію, за якої більшість великих підприємств на території України не мають юридичної адреси. Дослідження фактичної наявності виробничих потужностей показує присутність достатньо великої кількості як об'єктів логістичної інфраструктури, так і земельних площ в обробітку відомих вітчизняних агрохолдингів, таких як група компаній «Кернел», UkrLandFarming, «Агропросперіс», «Астарт-Київ», «Райз», «Українські аграрні інвестиції», «Миронівський хлібопродукт» та ін.

Середні підприємства становлять орієнтовно 3,6% від загальної кількості підприємств, малі підприємства за період дослідження залишилися практично не змінними із показником 96,4%, та мікропідприємства, що є частиною малих підприємств, із 89,3 % також від загальної кількості сільськогосподарських підприємств України.

Продукція сільського господарства слугує основним видом сировини для вітчизняних переробних підприємств. У повній залежності від виробників сільськогосподарської сировини знаходяться м'ясопереробні, хлібопекарські підприємства, молокозаводи, виробники соків і напоїв та ін.

Для визначення обсягів реалізованої продукції залежно від розмірів підприємств здійснено групування (табл. 7), на основі якого отримано відповідні результати: середні за розміром підприємства зменшили обсяги власного виробництва на 12,9 % (у 2010 р. показник реалізації становив 63,3%, у 2018 р. - 50,4%); малі підприємства збільшили обсяги реалізованої продукції майже 1,6 раза. Цей показник у 2010 р. був на рівні 25,4%, у 2018 р. - 39,5%, що свідчить про позитивну тенденцію і підтверджує можливість малих підприємств перетворитися на вагомих виробників сільськогосподарської продукції та забезпечувати високий рівень продовольчої безпеки держави. Також збільшили загальні обсяги реалізованої продукції мікропідприємства - від 12,9% у 2010 р. до 13,8% у 2018 р. Проте зростання відбулося лише на 1%. Узагальнивши результати розподілу обсягів реалізованої продукції залежно від розмірів товаровиробників, варто зазначити позитивну динаміку показника рівня товарної продукції малих підприємств.

Нижче наведено показники діяльності малих підприємницьких структур аграрного сектору економіки (табл. 8).

7. Розподіл обсягів реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств залежно від їх розмірів, %

Галузь виробництва	Рік	Усього від заг. кількості, %	Кількість підприємств	У тому числі			
				великі підприємства, %	середні підприємства, %	малі підприємства, %	з них мікропідприємства, %
Сільське, лісове та рибне господарство	2010	2,9	103561,2	11,3	63,3	25,4	12,9
	2013	3,8	166277,9	14,1	53,6	32,3	11,3
	2014	4,9	220163,3	14,3	53,3	32,4	11
	2015	6,7	372033,4	16,4	49,3	34,3	11,6
	2016	6,2	414799,9	12,8	49,8	37,4	13,5
	2017	5,6	467636,1	8,3	50,9	40,8	14,2
	2018	5,4	540509,3	10,1	50,4	39,5	13,8

Джерело: Дані Державної служби статистики України [4].

8. Основні показники діяльності малих підприємницьких структур аграрного сектору економіки

Показник	Рік										Відхилення 2019 р. до 2010 р.	
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	+/-	%
Кількість малих аграрних підприємств, од.	47213	38387	44487	46906	43389	44182	42477	47714	48183	47924	711	101,5
Чисельність зайнятих працівників, тис. осіб	219,9	197,6	220,4	238,7	218,2	203,3	217,2	229,7	224,5	221,9	2	100,9
Частка реалізованої продукції підприємствами у загальній кількості, %	22,7	27,8	30,2	30,3	30,5	32,5	35,7	39	37,7	37,6	15	-

Джерело: Дані Державної служби статистики України [4].

Отже, здійснивши дослідження фактичного стану виробництва аграрної продукції, виявлено, що значний обсяг товарної продукції галузі тваринництва виробляється малими та мікропідприємствами. Міжнародний досвід теж підтверджує ефективність малих форм господарювання при виробництві сільськогосподарської продукції. Вітчизняні науковці також наголошують на необхідності підтримки розвитку фермерських господарств, малих ферм, сімейних ферм [10]. Висловлюються думки про необхідність забезпечити подальший розвиток та функціонування сільськогосподарської обслуговуючої кооперації [2, 3].

Звідси першочерговим завданням влади видається розробка дієвих механізмів для підтримки розвитку саме малих форм ведення аграрного виробництва та стимулювання створення сімейних ферм господарствами населення. Адже наразі господарствами населення виробляється значна части-

на сільськогосподарської продукції, однак вони мають обмежений доступ до джерел фінансування, в тому числі до державної підтримки [6, 7].

За традицією функціонування сільських територій пов'язується з агровиробництвом. Проте для сталого розвитку аграрної сфери та сільських територій важливим визнано розвиток як сільськогосподарської, так і не-сільськогосподарської підприємницької діяльності.

Головними засобами забезпечення розвитку сільських територій, крім розвитку підприємництва, виступають диверсифікація виробництва та кооперація. Розвиток малого підприємництва на селі має значний потенціал щодо створення нових робочих місць та збільшення чисельності зайнятих і слугує економічно-фінансовим джерелом розвитку об'єднаних територіальних громад і сільських територій (через відрахування у місцевий бюджет). Від глибини диверсифікації та рівня

кооперації залежать повнота використання наявного природно-ресурсного та виробничого господарського потенціалу конкретної території. Комплексний розвиток села включає узгоджене виконання виробничих, соціально-економічних, демографічних, освітніх, медичних, природоохоронних і рекреаційних функцій, передбачає взаємодію програм сталого розвитку сільських територій із заходами агропродовольчої політики держави на найближчу перспективу, з урахуванням особливостей структурної перебудови сільськогосподарського виробництва (основної сфери зайнятості сільського населення). Стримуючим чинником сталого розвитку сільських територій варто вказати низьку купівельну спроможність споживачів, а звідси – й можливість місцевих фінансів для розвитку сільських територій. Тому підприємництво може виступати як один із шляхів самореалізації людини, що забезпечує прибуток, який у свою чергу сприяє підвищенню купівельної спроможності для задоволення потреб.

Висновки. Сучасні інтеграційні процеси розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки зумовлені тим, що в українському селі наявний великий трудовий потенціал, не зайнятий продуктивною працею. При формуванні сприятливого підприємницького середовища, мотивації та підтримки від органів влади [11, 12, 13], сільське населення може перетворитись у досить ефективних підприємців, у тому числі виробників сільськогосподарської продукції, фермерів. Нині продукцію овочівництва, картоплярства та садівництва виробляють переважно господарства населення. Доведено також, що вони відіграють важливу роль у забезпеченні населення продукцією тваринництва і виявляють значний вплив на формування продовольчої безпеки за рахунок створення інтегрованих і кооперативних структур.

Список бібліографічних посилань

1. Бойчик І. М. Економіка підприємства : підручник. Київ : Кондор, 2016. 378 с.
2. Бородіна О., Прокопа І. Підтримка сімейного фермерства: гасла і дії. URL : https://dt.ua/ariculture/pidtrimka-simeynogo-fermerstva-gasla-i-diyi_.html.
3. Бородіна О., Прокопа І. Сімейні фермерські господарства: проблеми формалізації. *Дзеркало тижня*. URL : https://dt.ua/ariculture/simeyni-fermerski-gospodarstva-problemi-formalizaciyi_.html.
4. Державна служба статистики України. URL : <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 19.10.2020).
5. Заяць В. М. Відносини власності у розвитку сільськогосподарського підприємництва. *Економіка АПК*. 2014. № 7. С. 100-108.

Визначено пріоритетні напрями розвитку особистих селянських господарств, зокрема, через створення сімейних ферм та їх об'єднання у кооперативи тощо. Проте це можливо лише з ініціативи самих громадян та їхнього добровільного бажання організувати власну підприємницьку діяльність. Головним мотивом для здійснення такої діяльності стає насамперед задоволення власних фінансово-матеріальних потреб, використовуючи отриманий прибуток. Звідси розвиток малих форм господарювання для аграрної економіки має першочергове значення, адже вони продукують конкурентоспроможну продукцію і водночас сприяють поліпшенню добробуту сільського населення.

Малі форми господарювання не лише сприяють створенню нових робочих місць та збільшенню кількості зайнятих, а й надають можливість розвиватися і сільським територіям, здійснюючи фінансові відрахування до місцевих бюджетів, за зазвичай мінімального впливу на розвиток сільської економіки та сільських територій великих підприємств, їхніх виробничих та переробних потужностей. Також стан розвитку ринкової інфраструктури слугує своєрідним індикатором підприємницької діяльності в сільській місцевості.

Перспективними дослідженнями вирізняється пошук і розробка ефективних заходів для забезпечення сталого розвитку аграрної економіки та розвитку сільських територій, які б забезпечили зростання й підтримку мотивації сільських жителів до створення самостійних суб'єктів підприємництва (наприклад, сімейних фермерських господарств), диверсифікацію аграрного виробництва, формування кооперативних об'єднань дрібних товаровиробників сільськогосподарської продукції тощо.

References

1. Boichyk, I.M. (2016). *Ekonomika pidpriemstva: pidruchnyk* [Business economics: textbook]. Kyiv: Kondor-Vydavnytstvo [In Ukrainian].
2. Borodina, O. & Prokopa, I. *Pidtrymka simeynoho fermerstva: hasla i dii* [Support for family farming: slogans and actions]. Retrieved from: https://dt.ua/ariculture/pidtrimka-simeynogo-fermerstva-gasla-i-diyi_.html [In Ukrainian].
3. Borodina, O. & Prokopa, I. *Simeini fermerski gospodarstva: problemy formalizatsii* [Family farms: problems of formalization]. *Dzerkalo tyzhnia*. Retrieved from: https://dt.ua/ariculture/simeyni-fermerski-gospodarstva-problemi-formalizaciyi_.html [In Ukrainian].

6. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Тенденції і перспективи розвитку особистих селянських господарств. *Економіка АПК*. 2018. № 1. С. 11-19.
7. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А. Реалізація цілей сталого розвитку України в контексті трансформації особистих селянських господарств в сімейні фермерські. *Економіка природокористування і сталий розвиток* 2020. № 7 (261). С. 21-31. [https://doi.org/10.37100/2616-7689/2020/7\(26\)/3](https://doi.org/10.37100/2616-7689/2020/7(26)/3).
8. Малік М. Й. Підприємництво і розвиток сільських територій. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 97-103.
9. Месель-Веселяк В. Я. Розвиток особистих селянських господарств в Україні. *Економіка АПК*. 2005. № 2. С. 7-15.
10. Півторак В. С. Розвиток малого підприємництва в сільському господарстві. Київ : ННЦ ІАЕ, 2014. 52 с.
11. Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств : Закон України № 1067-VIII від 31.03.2016 р. Законодавство України. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1067-19>.
12. Про затвердження Порядку надання сімейним фермерським господарствам додаткової фінансової підтримки через механізм доплати на користь застрахованих осіб-членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Постанова Кабінету Міністрів України № 565 від 22 травня 2019 р. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/565-2019-%D0%BF>.
13. Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 664-р від 13.09.2017 р. Законодавство України. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80>.
14. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність / [Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін.]; за ред. О. Г. Шпикуляка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.
15. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М., Шпикуляк О. Г. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.
16. Розвиток сільськогосподарської кооперації та інтеграційні процеси в аграрному секторі економіки : монографія / [М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк, В. А. Мамчур та ін.]; за ред. М. Й. Маліка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 374 с.
17. Fitz-Koch S., Nordqvist M., Carter S., Hunter E. Entrepreneurship in the Agricultural Sector: A Literature Review and Future Research Opportunities. *Entrep. Theory Pract.* 2018. Vol. 42. P. 129-166.
18. Kyrylov Y., Hranovska V. Innovative alternative agricultural formations in Ukraine. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. Lithuania*. 2016. Vol. 38. No. 3. P. 239-251.
19. The development and current state of the agricultural sector of the national economy due to the more active access to the global food market / Lisetskii F. N., Kyrylov Yu. Ye., Pichura V. I., Hranovska V. G., Domaratsky E. A. *Agricultural Research Updates*. Volume 20. Editors: Prathamesh Gorawala and Srushti Mandhatri. Nova Science Publishers, Inc., 2017. Chapter 1. P. 1-70. ISBN: 978-1-53612-216-9 122876.
20. The world trends of organic production and consumption / Y. Kyrylov, S. Thompson, V. Hranovska, V. Krykynova. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. Lithuania*. 2018. Vol. 40. №. 4. P. 514-530.

4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
5. Zaiats, V.M. (2014). Vidnosyny vlasnosti u rozvytku silskohospodarskoho pidpriemnytstva [Property relations in the development of agricultural entrepreneurship]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 100-108 [In Ukrainian].
6. Malik, M.Yo. & Shpykuliak, O.H. (2018). Tendentsii i perspektyvy rozvytku osobystykh selianskykh hospodarstv [Trends and prospects for the development of personal peasant farms]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 11-19 [In Ukrainian].
7. Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H. & Mamchur, V.A. (2020). Realizatsiia tsilei staloho rozvytku Ukrainy v konteksti transformatsii osobystykh selianskykh hospodarstv v simeini fermerski [Realization of the goals of sustainable development of Ukraine in the context of transformation of personal peasant farms into family farms]. *Ekonomika pryrodokorystuvannia i stalyy rozvytok*, 7 (261), pp. 21-31 Retrieved from: [https://doi.org/10.37100/2616-7689/2020/7\(26\)/3](https://doi.org/10.37100/2616-7689/2020/7(26)/3) [In Ukrainian].
8. Malik, M.Yo. (2016). Pidpriemnytstvo i rozvytok silskykh terytorii [Entrepreneurship and rural development]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 97-103 [In Ukrainian].
9. Mesel-Veseliak, V.Ya. (2005). Rozvytok osobystykh selianskykh hospodarstv v Ukraini [Development of personal peasant farms in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 7-15 [In Ukrainian].
10. Pivtorak, V.S. (2014). Rozvytok maloho pidpriemnytstva v silskomu hospodarstvi [Development of small business in agriculture]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
11. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro fermerske hospodarstvo» shchodo stymuliuvannia stvorennia ta diialnosti simeinykh fermerskykh hospodarstv: Zakon Ukrainy # 1067-VIII vid 31.03.2016 r. [On amendments to the Law of Ukraine "On Farming" to stimulate the establishment and operation of family farms: Law of Ukraine No. 1067-VIII from 31.03.2016]. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1067-19> [In Ukrainian].
12. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia simeinym fermerskyim hospodarstvam dodatkovoi finansovoi pidtrymky cherez mekhanizm doplaty na koryst zastrakhovanykh osib-chleniv/holovy simeinoho fermerskoho hospodarstva yedynoho vnesku na zahalnoobov'iazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy # 565 vid 22 travnia 2019 r. [On approval of the Procedure for providing additional financial support to family farms through the mechanism of additional payment in favor of insured members / head of the family farm of a single contribution to the obligatory state social insurance: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 565 from May 22, 2019]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/565-2019-%D0%BF> [In Ukrainian].
13. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku fermerskykh hospodarstv ta silskohospodarskoi kooperatsii na 2018-2020 roky: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy # 664-r vid 13.09.2017 r. [On approval of the Concept of development of farms and agricultural cooperation for 2018-2020: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 664-r from 13.09.2017]. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80> [In Ukrainian].
14. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H., Malik, M.Y., et al. (2017). Rozvytok malykh ahrarnykh pidpriemstv u rynkovomu instytutsiinomu seredovyshchi: indykatory ta efektyvnist [Development of small agricultural enterprises in a market institutional environment: indicators and efficiency]. O. H. Shpykuliak (Ed.). Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
15. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Zaiats, V.M. & Shpykuliak, O.H. (2016). Rozvytok pidpriemnytstva i kooperatsii: instytutsionalnyi aspekt: monohrafiia [Development of entrepreneurship and cooperation: institutional aspect: monograph]. Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
16. Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H., Mamchur, V.A., et al. (2019). Rozvytok silskohospodarskoi kooperatsii ta intehtatsiini protsesy v ahrarnomu sektori ekonomiky: monohrafiia [Development of agricultural cooperation and integration processes in the agricultural sector of the economy: monograph]. M.Yo. Malik (Ed.). Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

17. Fitz-Koch, S., Nordqvist, M., Carter, S. & Hunter, E. (2018). Entrepreneurship in the Agricultural Sector: A Literature Review and Future Research Opportunities. *Entrep. Theory Pract.*, vol. 42, pp. 129-166 [In English].
18. Kyrylov, Yu. & Hranovska, V. (2016). Innovative alternative agricultural formations in Ukraine. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. Lithuania*, vol. 38, No. 3, pp. 239-251 [In English].
19. Lisetskii, F.N., Kyrylov, Yu.Ye., Pichura, V.I., Hranovska, V.G. & Domaratsky, E.A. 2017. The development and current state of the agricultural sector of the national economy due to the more active access to the global food market. Prathamesh Gorawala and Srushti Mandhatri (Ed.). *Agricultural Research Updates*, volume 20. Nova Science Publishers, Inc., Chapter 1, pp. 1-70 [In English].
20. Kyrylov, Yu., Thompson, S., Hranovska, V. & Krykynova, V. (2018). The world trends of organic production and consumption. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. Lithuania*, vol. 40 (4), pp. 514-530 [In English].

Bezhenar I. M., Malik L. M., Shvets A. A. Integrating aspect of economic development in Ukrainian agriculture

The purpose of the article is to determine the directions of integration processes in the development of entrepreneurial activity in the agricultural sector of the economy.

Research methods. Using statistical and graphical methods, the state and trends of integration transformations of agricultural enterprises in Ukraine were assessed.

Research results. The dynamics of changes in the number of agricultural enterprises in Ukraine during 2013-2019, their structure on the basis of legal status, scope and results of activities are analyzed and the relevant conclusions on the ways of development of integration processes in the agricultural sector are formed. The functioning of agrarian business entities of different sizes has been studied. The integration potential of small business entities in the agricultural sector has been identified. The dynamics of the main production indicators of small and micro enterprises is given, their share in the total volume of agricultural production is determined. Also, small forms of management due to integration and cooperative processes provide an opportunity to develop in rural areas, making financial contributions to local budgets, while large enterprises (agricultural holdings) usually have minimal impact on the development of rural economy and rural areas. The main segments of agricultural production (such as potatoes, vegetables, fruits and berries) in which households play a key role are identified. Priority areas for the development of personal farms have been identified, in particular, through the creation of family farms and their association in cooperatives, etc. The information base of the study is the scientific achievements of leading domestic and foreign scientists, analytical data of the State Statistics Service of Ukraine. On the basis of the obtained results the social and economic expediency of development of cooperative forms of management in the countryside and integration of small-scale agricultural producers is substantiated.

Scientific novelty. It is proposed to turn personal peasant farms into family farms as components of integration formations in agrarian business.

Practical significance. The state of business structures of the agricultural sector of the Ukrainian economy is assessed and the prospects and advantages of the development of integration formations and cooperation in the sustainable development of rural areas are outlined. Tabl.: 8. Figs.: 1. Refs.: 20.

Keywords: business entity; agriculture; organizational and legal form; agricultural products; family farm; personal peasant farms.

Bezhenar Inna Mykolaivna - candidate of economic sciences, senior research fellow of the department of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: Inna_Bezhenar@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4584-9062>

Malik Larisa Mykolaivna - candidate of economic sciences, senior research fellow, senior research fellow of the department of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration, head of the post-graduate and doctoral department, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: larisa_malik@ukr.net

Shvets Andrii Andriiovych - post-graduate student of the department of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: malik_koop@iae.kiev.ua

Беженар И. Н., Малик Л. Н., Швець А. А. Интеграционный аспект развития субъектов хозяйствования в сельском хозяйстве Украины

Цель статьи - определить направления интеграционных процессов в развитии предпринимательской деятельности в аграрном секторе экономики.

Методика исследования. С помощью статистического и графического методов осуществлена оценка состояния и тенденций интеграционных трансформаций аграрных предприятий в Украине.

Результаты исследования. Проанализирована динамика изменения количества сельскохозяйственных предприятий в Украине на протяжении 2013-2019 гг., их структура по признакам правового статуса, объема и результатов деятельности, сформированы соответствующие выводы о путях развития интеграционных процессов в аграрном секторе. Исследовано функционирование субъектов аграрного предпринимательства разного размера. Выявлен интеграционный потенциал субъектов малого предпринимательства аграрной сферы. Приведена динамика основных производственных показателей малых и микропредприятий, определена их доля в общем объеме сельскохозяйственной продукции. Установлено,

что малые формы хозяйствования благодаря интеграционным и кооперативным процессам предоставляют возможность развиваться и сельским территориям, осуществляя финансовые отчисления в местные бюджеты, при обычно минимальном влиянии на развитие сельской экономики и сельских территорий крупных предприятий (агрохолдингов). Определены основные сегменты производства сельскохозяйственной продукции (картофель, овощи, фрукты и ягоды), в которых хозяйства населения играют ключевую роль. Выявлены приоритетные направления развития личных крестьянских хозяйств, в частности, через создание семейных ферм и их объединения в кооперативы и т.д. Информационной базой исследования послужили научные достижения ведущих отечественных и зарубежных ученых, аналитические данные Государственной службы статистики Украины. На основании полученных результатов обосновано социальную и экономическую целесообразность развития кооперативных форм хозяйствования на селе и интеграции мелкотоварных сельскохозяйственных производителей.

Элементы научной новизны. Предложено личные крестьянские хозяйства превращать в семейные фермы, как составляющие интеграционных формирований в аграрном бизнесе.

Практическая значимость. Оценено состояние предпринимательских структур аграрного сектора экономики Украины и намечены перспективы и преимущества развития интеграционных формирований и кооперации в устойчивом развитии сельских территорий. Табл.: 8. Илл.: 1. Библиогр.: 20.

Ключевые слова: субъект хозяйствования; сельское хозяйство; организационно-правовая форма; сельскохозяйственная продукция; семейная ферма; личные крестьянские хозяйства.

Беженар Инна Николаевна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: Inna_Bezhenar@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4584-9062>

Малик Лариса Николаевна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, старший научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, заведующая аспирантурой, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: larisa_malik@ukr.net

Швец Андрей Андреевич - аспирант отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: malik_coop@iae.org.ua

Стаття надійшла до редакції 08.10.2020 р.

Фахове рецензування: 12.10.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Беженар І. М., Малик Л. М., Швец А. А. Інтеграційний аспект розвитку суб'єктів господарювання в сільському господарстві України. *Економіка АПК*. 2020. № 10. С. 38 — 48. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010038>

Bezhenar, I.M., Malik, L.M. & Shvets, A.A. (2020). Intehratsiynyi aspekt rozvytku sub'iektiv hospodariuvannia v sil'skomu hospodarstvi Ukrainy [Integrating aspect of economic development in Ukrainian agriculture]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 38 — 48 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010038>

* * *

УДК 330.83 : 352.07

JEL Classification: B30; O44; R11

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010049>

О. В. ХОДАКІВСЬКА, доктор економічних наук,
професор, член-кореспондент НААН
О. М. КОНОНЕНКО

Еволюція економічних теорій сталого сільського розвитку

Мета статті - узагальнити теоретичні підходи до визначення сутності збалансованого сільського розвитку через призму еволюції теорій просторового й інклюзивного розвитку та концепту сталого еко-соціо-економічного зростання.

Методика дослідження. За методологічну базу досліджень слугували загальнонаукові й економічні методи, наукові праці українських і зарубіжних учених з питань сталого сільського розвитку та еволюції наукової думки стосовно зазначеної проблеми. Зокрема, у дослідженні використано методи: абстрактно-логічний (при висуненні гіпотези, здійсненні узагальнень, формулюванні висновків і пропозицій); аналізу та синтезу (при дослідженні еволюції теорій просторового й інклюзивного розвитку та концепту сталого еко-соціо-економічного зростання); індукції й дедукції (для дослідження сутності категорії збалансованого сільського розвитку).

Результати дослідження. Розкрито еволюцію основоположних економічних теорій сталого сільського розвитку, які, розвиваючись поступово за законами діалектики, успадкували наукові напрацювання й передбачення учених кількох поколінь.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку наукові підходи до трактування категорії «збалансований розвиток сільської території», яку запропоновано розуміти як процес поліпшення рівня та якості життя сільського населення, що, у свою чергу, сприяє урізноманітненню видів аграрної й позааграрної діяльності, продуктивній зайнятості, диверсифікації доходів сільських домогосподарств та наповненню бюджетів місцевих громад, соціальній захищеності мешканців, сучасному інфраструктурному розвитку поселенської мережі, збереженню і підвищенню родючості ґрунтів, захисту ландшафтів та біологічного різноманіття.

Практична значущість. Дослідження теорій просторової економіки, інклюзивного зростання та сталого розвитку може стати в подальшому науково-методологічним підґрунтям для збалансованого (стійкого) розвитку сільської території, що сприятиме відновленню людиноцентричної соціо-економіко-екологічної рівноваги в умовах дестабілізуючих внутрішніх і зовнішніх чинників. Табл.: 1. Бібліогр.: 48.

Ключові слова: сільський розвиток; сільські території; теорія просторової економіки; теорія інклюзивного зростання; концепт сталого розвитку.

Ходаківська Ольга Василівна - доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН, заступник директора з науково-проектної роботи, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: iae_zem@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3421-8361>

Кононенко Олена Миколаївна - молодший науковий співробітник відділу земельних відносин та природокористування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: enkononenko@ukr.net

Постановка проблеми. Серед численних наукових напрямів збалансованого розвитку сільських територій як найбільш дотичні слід вказати теорії економічного простору (територій), інклюзивного розвитку та концепт сталого розвитку. Остання, як цілісна система поглядів про взаємозв'язок людини, природи й економіки, виникла не на порожньому місці, вона розвивалася поступо-

во за законами діалектики, ніби успадковуючи і розвиваючи наукові напрацювання та передбачення учених кількох поколінь. Зважаючи на це, варто розглянути вибрані для аналізу теорії в хронологічному порядку їх появи як певних віх формування наукової парадигми сучасного розуміння стратегічної важливості сільських територій для цивілізаційного поступу держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Понятійно-категоріальний апарат теорії просторової організації економіки та основні

© О. В. Ходаківська, О. М. Кононенко, 2020

концепти просторової (регіональної) економіки пореформеного періоду викладено у працях В. В. Ковалевського, І. М. Коротуна, М. П. Бутка, С. М. Злупка, Д. Ф. Крисанова, І. І. Лукінова, Л. Г. Руденка [16]; В. Василенька [5]; Б. Данилишина, Л. Чернюк, А. Дацій [10]; Т. Пепа [26]; І. Бистрякова [1], Т. Бутенко [4], О. Біякова [2] та ін.

Теоретичні бази та методологічні основи інклюзивного розвитку економічних систем висвітили у своїх дослідженнях Д. Аджемоглу, Д. Робінсон [9]; Е. С. Райнерт [30]; J. Podesta [46]; З. М. Бедос [12]; S. Hollander, R. Bolling [48]; R. Ranieri, R. R. Almeida [47]; J. Gupta, C. Vegelin [44] та ін.

Перспективні моделі сільської економіки та сільського розвитку детально розкрито О. Бородіною, І. Прокопою, О. Поповою [27], Ю. Губені [8]; Л. С. Гринів [7]; Т. Затонацькою [11]; Т. Зінчук, Н. Куцмус [14]; О. Ковальчуком [45]; О. М. Могильним [19]; О. М. Онищенком, В. В. Юрчишином [24]; О. І. Павловим [25]; О. Л. Поповою [28]; І. В. Прокопою [29]; В. О. Шевчуком [39] та ін. [36, 37].

Однак дослідження теорій просторової економіки, інклюзивного зростання та сталого розвитку потребує поглиблених наукових розвідок, оскільки очікується, що у подальшому це слугуватиме науково-методологічним підґрунтям для збалансованого (стійкого) розвитку сільської території, що сприятиме укріпленню людиноцентричної соціо-економіко-екологічної рівноваги в умовах політичних, економічних, екологічних, соціокультурних викликів та потрясінь.

Мета статті – узагальнити теоретичні підходи до визначення сутності збалансованого сільського розвитку через призму еволюції теорій просторового й інклюзивного розвитку та концепту сталого еко-соціо-економічного зростання.

Виклад основних результатів дослідження. *Теорія просторової економіки у забезпеченні сталого сільського розвитку.* У філософському сенсі проблемами економічного простору переймалися вже з античних часів (Аристотель, Платон). На пошуки «справедливого суспільного устрою» спрямовували свої проекти соціалістичні утопісти Т. Мор, Т. Компанелла, Ш. Фур'є, Р. Оуен. Проте суспільний запит на дійсно наукові теорії, що досліджують закономірності виробничих відносин, було сформовано

лише в період зародження капіталізму (первинного накопичення капіталу) через загострення класових суперечностей, доведених до конфліктів, викликаних несправедливим розподілом економічних благ, посиленням експлуатації найманих працівників та обмеженням їхніх прав у суспільно-політичній і соціально-трудовій сферах.

Засновники класичного напрямку в економічній науці А. Сміт («Дослідження про природу та причини добробуту нації», 1776 р.) і Д. Рікардо («Принципи політичної економії та оподаткування», 1817 р.) розвинули ідеї економіки територій своїх попередників. Зокрема, Д. Рікардо залишив помітний слід завдяки теорії порівняльних переваг у між-регіональній торгівлі й теорії земельної ренти, що виникає внаслідок різного місцезнаходження товаровиробників. Дослідниками класичної політекономії відзначається, що у своїх працях учені XVIII-XIX ст. послуговувалися переважно терміном «територія», а не «простір». Адже економічна наука, так само як інші суспільні вчення, поступово відокремлювалася від суто філософського уявлення про розвиток природи, матерії та мислення.

Засновником теорії просторової (регіональної) економіки вважається представник німецької географічної школи в економічній науці Йоганн фон Тюнен (1783-1850). Загальноновизнаною в науковому середовищі стала думка про те, що саме він вперше залучив до економічного аналізу поняття «економічний простір». У його праці «Ізольована держава по відношенню до сільського господарства і національної економіки, або дослідження про вплив, який справляють ціни на зерно, якість земель і податки на землеробство», наголошується на необхідності застосування різноманітних варіантів розміщення сільського господарства в «ізольованій державі» щодо абстрактного великого міста, яке розглядається як єдиний ринок збуту аграрної продукції. Німецький вчений звернув увагу на особливості територій, що на той час були «визначальними факторами ефективної спеціалізації виробництва». Шляхом емпіричних розрахунків Й. Тюнен обґрунтував необхідність запровадження зональної спеціалізації сільськогосподарського виробництва, залежно від відстані до великих центрів реалізації продукції [21].

Земляк Й. Тюнена й також дослідник економіки простору В. Лаунтгардт розробив

просторову модель розміщення сільськогосподарського виробництва у формі «локаційного трикутника», вершини якого відповідають за сировину, енергію та ринки (1882). За його гіпотезою, найраціональнішим є виробництво, яке розташоване на перетині відрізка, що з'єднує вершини трикутника [20].

Майже через пів століття, важливу для предмета проведення цього дослідження теорію про функції і розміщення системи населених пунктів (центральної місць) розробив учень А. Вебера В. Кристаллер у своїй дисертації «Центральні місця Південної Німеччини» (1933). Згідно з його точкою зору, «на однорідній території розселення людей є рівномірним». Просторова модель мала значний вплив на подальший розвиток «концепцій раціональної організації сфери послуг і розселення людей у сільській місцевості» [34].

Шведський географ Т. Хагерstrand у праці «Просторова дифузія як процес впровадження нововведень» (1953) доводив причинно-наслідковий вплив результатів науково-технічної революції (НТР) на розвиток і розміщення господарства. За його баченням, «новації поширюються у трьох напрямках: а) від розвинених економічних районів на периферійні території; б) від центрів найвищого ієрархічного ступеня до центрів нижчого порядку; в) від великих міст у прилеглі райони». Він увів також такі поняття, як інформаційні поля, ефекти сусідства і бар'єрів [17, с. 18-89].

В основі теорії «полюсів зростання» Ю. Перру знаходиться припущення про визначальну роль у розвитку територій провідних галузей (лідерів) економіки, які створюють нові товари і послуги. Економічний простір, де розміщені підприємства цих галузей, стають свого роду «полюсами притягання факторів виробництва, оскільки забезпечують найефективніше їх використання». Звідси, за припущенням дослідників, бере початок концепція «формування точок економічного росту» територій [31].

Із початку 90-х років ХХ ст. набула популярності кластерна концепція розвитку територій, яку пов'язують із роботами М. Портера про індустріальні і регіональні кластери (1998), які він почерпнув із праць А. Маршалла про «концентрацію спеціалізованих галузей в окремих місцевостях». Нині західні фахівці дійшли згоди щодо основних атрибутів кластера: а) географічна концент-

рація; б) спеціалізація; в) множина діючих осіб; г) конкуренція і кооперування; д) критична маса (обсяг діяльності, за яким кластер стає стійким і впливовим); е) життєвий цикл кластера; є) сприйняття інновацій [18, с. 102-123].

Тематиці територіальної організації виробництва присвячені дослідження науковців Ради з вивчення продуктивних сил НАН України (нині - Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», м. Київ). Питання регіональної політики і управління досліджуються також вченими Інституту регіональних досліджень (м. Львів).

Поширили результати наукового доробку у сфері розміщення продуктивних сил на регіональну економіку праці Д. М. Стеценка, С. Л. Сонька, В. В. Кулішова, В. Мустафіна, Л. Г. Чернюка. На дослідження проблематики просторової організації суспільства в межах соціально-економічної географії спрямовано розвідки О. Г. Топчієва, О. І. Шаблія, А. Л. Голікова та ін. Удосконалила понятійно-категоріальний апарат теорії просторової організації економіки група науковців під керівництвом В. В. Ковалевського, І. М. Коротуна, а також М. П. Бутко, І. О. Горленко, С. М. Злупко, Д. Ф. Крисанов, І. І. Лукінов, В. Пила, В. Л. Руденко, Л. Г. Руденко, О. Є. Чмир, М. Д. Пістун, В. А. Поповкін, Я. Б. Олійник та ін. [16].

Значний внесок у розвиток просторової (регіональної) економіки пореформеного періоду національної економіки здійснили В. Василенко [5]; Б. Данилишин, Л. Чернюк, А. Дацій та ін. [10]; Т. Пепа [26]; І. Бистряков [1]; Т. Бутенко [4]; О. Біяков [2] та ін.

Узагальнюючи праці українських і зарубіжних учених, звіти наукових установ можна дійти висновку, що в теорії просторової (регіональної) економіки закладено ідеї й концепції, що відповідають сучасним запитам суспільства. Зокрема щодо збалансованого розвитку сільських територій, то до таких можливо віднести модель забезпечення комплексно-пропорційного, стійкого розвитку, за якої економіка, функціонуючи в умовах обмеженості (праці, землі, території), унікальності (природних ландшафтів - звідси географічне зазначення походження агропродовольчої продукції) й невідтворюваності (корисних копалин) ресурсів, може

набувати риси соціально орієнтованої, інклюзивної та ефективної.

Нині просторова економіка – це цілісний науковий напрям дослідження і навчальна дисципліна, що висвітлює економічні відносини в контексті просторових трансформацій як у територіальних утвореннях з установленими кордонами, так і з нестійкими, або невизначеними межами. Для предмета цього дослідження важливо, що просторова економіка досліджує також економічні процеси на територіях, на які не поширюються принципи регіоналізму. Адже регіоналістика, як правило, має вектор пізнання доцентровий, що відображає погляд зсередини економічної системи. Вектор пізнання просторової економіки направлений переважно всередину та ззовні [40, с. 47-54].

На нашу думку, до суб'єктно-об'єктного складу просторової економіки так само, як і до сільської території можна віднести домогосподарства, підприємства, установи й організації, органи місцевого управління та органи громадського самоврядування. Така економіка розвивається на території, якій властива певна соціально-економічна й природно-екологічна цілісність, де відбуваються взаємопов'язані, взаємозумовлені суспільні процеси. Діяльність контрагентів соціуму «пов'язана з пошуком додаткових синергетичних ефектів від сукупності якостей простору» [40]. Тобто це – нарощування порівняльних конкурентних переваг сільських території шляхом підвищення ефективності землекористування, утримання існуючих та створення додаткових робочих місць, диверсифікації виробництва товарів і послуг, розбудови логістичної, інформаційно-комунікаційної та соціальної інфраструктури, досягнення належних умов праці та відпочинку на селі.

Теоретичні основи інклюзивного розвитку економічних систем. Перелічені теорії просторової економіки сприяють цілісному науково-прикладному сприйняттю сільських територій, а це у свою чергу відкриває потенційні можливості для конкурентоспроможного розвитку територіальних громад та національної економіки в цілому, здатної адаптуватися до міжнародних регіональних і глобальних інтеграційних процесів. Одним із суттєвих резервів для інноваційного поштовху в розвитку сільських територій є запровадження концепції інклюзивності.

Інклюзивність (англ. *inclusion* – включення, залученість) – це реалізація соціального і людського потенціалу всіх членів територіальної громади у процесі економічної діяльності, зростання добробуту домогосподарств та соціально прийнятне розшарування людей за майном і доходами.

«Інклюзивне зростання» (англ. *en:inclusive growth*) – офіційний термін ООН, який було включено у назву щорічної доповіді Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКДАТ) Trade and Development Report, 2012. За численними визначеннями – це зростання, яке охоплює всі прошарки населення, незалежно від рівня їхніх доходів. Виробництво, справедливий розподіл і споживання новостворених благ від результатів суспільного відтворення усіма верствами населення сприяє зменшенню розшарування у добробуті, що у свою чергу забезпечує не тільки соціальні вигоди, а й прискорене економічне зростання [41].

Документами Ради Європи «Політика згуртованості на 2014-2020 рр.» (Cohesion Policy) визначено орієнтири комплексної програми дій у різних європейських регіонах, містах та реальній економіці, на реалізацію якої передбачалося інвестувати 352 млрд євро. Серед загальних цілей стратегії «Європа 2020» пріоритетними виділено економічне інклюзивне зростання, розвиток зайнятості, розв'язання проблем, викликаних кліматичними змінами та енергозалежністю, скорочення бідності та соціального виключення [33].

Щодо власне терміна «інклюзивний розвиток», то в наукових публікаціях він використовується порівняно недавно. Вперше його було вжито в 1998 р., а з 2008 р. він почав широко використовуватися в наукових, а згодом й у практичних дискусіях [43, с. 36].

Теоретичні основи інклюзивного розвитку економічних систем закладено в дослідженнях Д. Аджемоглу та Д. Робінсон [9]; Е.С. Райнерт [30]; J. Podesta [46]; З. М. Бедос [12]; S. Hollander, R. Bolling [48]; R. Ranieri, R. R. Almeida [47]; J. Gupta, C. Vegelin [44] та ін.

Огляд результатів досліджень за цією тематикою зарубіжних учених дають підстави для виокремлення найбільш загальних складових інклюзивного розвитку:

а) економічний розвиток, основною метою якого виступає скорочення бідності та

нерівності за майном і доходами, забезпечення участі населення в такому розвитку шляхом прийняття рішень та в їх реалізації;

б) рівні можливості для реалізації людського потенціалу, незалежно від соціально-економічних умов, статі, місця проживання населення тощо.

К. Bos (2016) і J. Gupta (2016) конкретизують елементи інклюзивного розвитку на місцевому рівні:

а) справедливий розподіл вигод від розвитку територій та рівних можливостей для всіх;

б) реалізація економічного потенціалу місцевими жителями (суспільно-корисна продуктивна зайнятість);

в) участь в розвитку громад і органів місцевого самоврядування;

г) охорона навколишнього природного середовища;

д) адаптивна спроможність територіальної громади протистояти різноманітним внутрішнім і зовнішнім деструктивним явищам і процесам тощо [42, с. 484].

Комплексні наукові дослідженнями стану і перспективних моделей сільської економіки в контексті чинника сільської території, забезпечення стратегічних пріоритетів інклюзивного розвитку проведені О. Бородіною, І. Прокопою, О. Поповою [27]; Т. Затоначкою [11]; Т. Зінчук, Н. Куцмус [14]; О. Ковальчуком [45] та ін.

Дослідники інклюзивної концепції суспільних процесів і явищ у сенсі територіального розвитку відзначають її синтетичний характер. Адже теоретичною базою для такого уявлення розвитку територій послуговували просторові теорії, концепція сталого розвитку й екологічні теорії, теорія розміщення, кумулятивні теорії, теорії економічного зростання, інституціональні теорії, теорії соціального добробуту, соціального і людського капіталу та інші течії й напрями економічної думки.

Прикметно, що зазначені теорії зароджувалися «в конкретних місцевостях з певними обставинами і вихідними умовами (історичними, ментальними, культурними, політичними, ресурсними тощо), що дозволяло розробляти підходи до розв'язання проблем цих територій». Очевидно, що перелічені та інші теорії якщо не тісно пов'язані між собою, то розвивалися за діалектичним принципом заперечення, або «тези-антитези». До того ж нерідко певну теорію відносять до

різних наукових шкіл, «що пояснюється складними явищами процесів розвитку, до яких часто не можливо застосувати жорсткі рамки конкретної моделі або теорії» [15, с. 108].

Останнім часом проблематика інклюзивного розвитку, як інноваційної платформи формування моделі збалансованого стану економіки територіального (локального) рівня, розглядається в контексті реформи децентралізації повноважень центральних органів виконавчої влади та запланованого адміністративно-територіального устрою держави. Інклюзивний розвиток, на думку окремих вчених, відрізняється від збільшення доходів і ВВП та інших макроекономічних показників у традиційному їх значенні, оскільки ніби зміщує фокус на усебічний розвиток людини, підвищення її добробуту, зниження рівня бідності домогосподарств, зменшення розшарування за майном і доходами тощо [3, с. 55-70].

Реформа децентралізації повноважень та розподілу ресурсів органів державної влади в Україні у тому числі спрямована на інклюзивне зростання і відновлення соціальної справедливості шляхом розв'язання таких соціально-економічних проблем: усунення нерівності доходів між сільськими та міськими домогосподарствами; подолання суттєвого розриву в якості освітніх послуг і при формуванні стартового трудового потенціалу сільської й міської молоді; унеможливлення подальшого соціального відчуження окремих категорій сільських жителів; недопущення незворотності демографічної кризи та масової міграції сільського населення, що призводить до обезлюднення сільських територій тощо.

Прискорення системних деструктивних явищ і процесів на сільських територіях зумовлює необхідність розроблення сучасної моделі збалансованого зростання з використанням місцевих людських, економічних і природних ресурсів. Корисним і повчальним у сенсі виокремлення «інклюзивності територій» як стратегічного фактора слід вказати досвід «європейської моделі сільського розвитку, побудованої на загальнолюдських цінностях та пріоритетах розвитку сільської економіки, демонструє високі досягнення та результати в стандартах і якості життя сільського населення» [13, с. 133].

До певної міри можна припустити, що теорія інклюзивного розвитку стала відповід-

дю на домінування техногенного типу економічного розвитку, тобто розвитку заради самого розвитку. Зокрема його ознаками є все більша інтенсифікація аграрного виробництва, застосування шкідливих для здоров'я людей і тварин хімічних добрив, засобів захисту рослин, стимуляторів росту живих організмів тощо.

Економічні теорії збалансованого сільського розвитку. Усвідомлення згубності подальшого антропогенного навантаження на довкілля та реальності глобальних загроз стало причиною для появи низки екологоорієнтованих концепцій, які пропонують гармонізувати розвиток економіки з можливостями планети Земля (екотопії, антропоцентризму, екоцентризму, біоцентризму та ін.). Міжнародними організаціями було прийнято кілька важливих ініціатив, які розпочали регламентувати процес природокористування з метою уведення його у цивілізоване екологічнобезпечне русло.

За ініціативою та під егідою ООН, починаючи з 70-х років минулого століття проведено низку заходів, які привертають увагу людства до проблем довкілля. Серед них: Міжнародна конференція ООН з навколишнього природного середовища (Стокгольм, 1972), Конференція з навколишнього середовища й розвитку «Саміт Землі» (Ріо-де-Жанейро, 1992), Спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН «Порядок денний на XXI століття», або «Ріо+5» (Нью-Йорк, 1997), Всесвітній саміт (Йоганесбург, 2002), Конференція з питань сталого розвитку «Ріо 2012», або «Ріо +20» та інші заходи глобального масштабу [36].

Указом Президента України від 30 вересня 2019 року №722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», серед іншого, передбачено: боротьба з бідністю; подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства; сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх; скорочення нерівності та ін. Очевидно, що для досягнення визначених цілей на найближче десятиліття усім підприємствам, установам і організаціям необхідно визначити й реалізувати комплекс системних заходів інклюзивного розвитку, в тому числі на сільській території.

Цим стратегічним документом рекомендовано Національній академії наук України, Національній академії аграрних наук України та іншим галузевим академіям наук урахувати зазначені цілі під час визначення напрямів своїх наукових досліджень [35].

Відповідно до складових національної економіки - макро-, мезо-, мікро- і нанорівня, виділяють особливі підходи до розбудови «зеленої», «синьої» та «нано» економіки. Варто зупинитися на останніх двох рівнях, які відповідають предмету цього дослідження. Для місцевого рівня переважаючим слугує наповнення повсякденними сільськогосподарськими практиками інноваційної моделі «синьої економіки», де основними суб'єктами виділяються регіональні органи влади включно з об'єднаними територіальними громадами (ОТГ), середні й великі підприємства, екологічні організації громадянського суспільства в сільських територіях [19]. Це важливо, адже в результаті реформи децентралізації ОТГ отримали вагомий повноваження щодо користування і розпорядження земельними та іншими природними ресурсами не лише в межах своїх територій. Економічними суб'єктами на базовому («нано») рівні функціонує найчисленніша група - домогосподарства, фермерські господарства сімейного типу, малі підприємства, фізичні особи-підприємці та окремі громадяни. Це первинна ланка національної економіки з якої все починається, тому важливо саме на цьому масовому рівні сформувати стереотипи екологоорієнтованої поведінки [22, с. 4-6].

Адже, як відомо, економіка й екологія тісно взаємопов'язані між собою не лише своїм походженням від одного грецького кореня (οἶκος - дім, господарство), а й суто прагматичним підходом до суспільно-економічних та природних явищ і процесів, за принципом - усе залежить від усього.

Питанням науково-методичного обґрунтування збалансованого розвитку сільських територій і сільського розвитку, як наукової категорії, та опрацюванню науково-методичних рекомендацій, спрямованих на дотримання його засад у сучасних умовах господарювання, присвячені наукові дослідження О. М. Бородіної [32]; Ю. Е. Губені [8]; Л. С. Гринів [7]; О. М. Могильного [19]; О. М. Онищенка, В. В. Юрчишина [24]; О. І. Павлова [25]; О. Л. Попової [28];

І. В. Прокопи [29]; В. О. Шевчука [39] та ін. [36, 37].

Щодо терміна «сталій розвиток» («*sustainable development*»), то його введено в офіційні документи Міжнародною комісією з навколишнього середовища та розвитку (Комісія Брунтланд) у 1987 р. Нині він загальноживаний в науковій і публіцистичній літературі. У найпоширенішому тлумаченні його розуміють як «задоволення потреб нинішнього часу, яке не підриває здатності майбутніх поколінь задовольняти власні потреби». За результатами аналізу В. О. Шевчука, налічується понад сто визначень цієї культурної парадигми розвитку XXI ст. Серед них, зокрема, й такі: «усталений», «стійкий», «збалансований» тощо. Тож поділяємо думку вченого, який вважає: «...якщо ці епітети є безвідносними до проблем неруйнівного для природи задоволення потреб сучасних та майбутніх поколінь, або не дають рішень для їх розв'язання, то такі дискусії мають бути полишені як неконструктивні» [39, с. 36].

Більше того, йдеться не лише про епітети до слова «сталій». У численних публікаціях «сталій» застосовується, як правило, некоректно й без урахування особливостей об'єкта дослідження і пов'язаних з ними економічних процесів і явищ - до «агробізнесу», «орендарів», «орендних відносин», «землекористування», «села», «розселення», «сільської території» і навіть до «нації». На нашу думку, пошук істинного значення того чи іншого поняття (категорії) в контексті конкретного об'єкта дослідження не зайве, адже маємо багато прикладів у економічній науці, коли вони (поняття) з часом втрачали свій початковий зміст, або навіть викривлювалися дослідниками з тих чи інших причин. Немало проблем, особливо в молодих дослідників, виникає через некоректний переклад з англійської чи іншої мови на українську складних економічних категорій. Хоча, маємо визнати, їхні відповідники нерідко наявні в українській мові і не завжди запозичення слів іноземного походження виправдано цілями дослідження. Інколи це лише засмічує українську мову, створює видимість «наукового пошуку» і не сприяє наближенню до істини. Тож маємо визначитися з авторським баченням цієї термінологічної розмаїтості щодо «сталого розвитку», яка існує в науковій літературі.

Тлумачний словник дає питомо українське тлумачення слова «сталій», а саме: «який не змінюється, зберігає той самий склад, розмір, однакову форму, величину». Синонімічним рядом до нього є: «незмінний, постійний, який не зазнає коливань» [23, Т. 4, с. 370].

Виникає логічне запитання: про яку «незмінність, розмір чи величину» може йтися стосовно економічних систем, які закономірно розвиваються циклічно, постійно з певною періодичністю зазнають криз, інфляції, безробіття, що мають різні масштаби, природу, глибину, тривалість та соціо-економіко-екологічні наслідки. Загальновідомо, національні економіки мають певну динаміку розвитку, зростають кількісно та якісно. З кожним новим технологічним укладом змінюються продуктивні сили й виробничі відносини та форми діяльності економічних агентів. Для прикладу, шостий технологічний уклад - передбачає перехід до виробництва, орієнтованого на споживача з використанням кіберфізичних систем (нано-, клітинних-, біотехнологій). Четверта промислова революція, на думку Клауса Шваба, характеризується злиттям технологій з «розмиванням» меж між фізичними, цифровими і біологічними сферами¹. З'явилися вже численні публікації про її вплив на сталій розвиток, проте це потребує окремого дослідження, що не є предметом цієї статті.

Отже, розглядатимемо власне поняття «сталій розвиток». Обґрунтовано піддаючи його сумніву, Г. Черевко та І. Черевко відзначають, що термін «*sustainable development of rural areas*», вжитий вперше у рекомендаціях Саміту Землі, на інших міжнародних конференціях дослівно перекладається як зрівноважений, а не сталій розвиток, «...бо сталій» в англійській мові має зовсім інший аналог». Категорія «зрівноважений розвиток», на їхню думку, широко використовується в інших країнах. У Польщі, наприклад, як напрям розвитку сільських терито-

¹ Перша промислова революція використовувала для механізації виробництва силу води і пари. Друга - для конвеєрного виробництва електрику. Третя - автоматизувала виробництво за допомогою електроніки та інформаційних технологій. Четверта промислова революція спирається на третю - з середини минулого століття триває цифрова революція в усіх сферах життя. Технології зливаються, і кордони матеріального, цифрового і біологічного світів стираються / Клаус Шваб «Четверта промислова революція: як до неї готуватися». URL : <https://nubip.edu.ua/node/23076> з посиланням на видання Foreign Affairs.

рій використовується термін «zrównowazony rozwój obszarów wiejskich» [38, с. 59].

Отже, саме поняття «сталий розвиток» в українському розумінні є змістовно суперечливим і не повною мірою відповідає суті процесу дотримання в практиках господарювання соціальної, економічної та екологічної рівноваги. У цьому дослідженні науково-методичних засад у контексті сільського розвитку доцільно використовувати термін «збалансований розвиток». Збалансувати - це урівноважити, дотримуватися правильного співвідношення (про взаємно зв'язані частини чогось) [47, Т. 2, с. 119]. Синонімом до нього може бути «стійкий розвиток», адже стійкий означає проходити спокійно, розмірено; урівноважений [23, Т. 4, с. 399].

Щодо «зрівноваженого розвитку», то він ніби то й близький до «збалансованого розвитку», але не виступає синонімом цього словосполучення, оскільки згідно з тлумачним словником, характеризує особистість людини.

Збалансованість, за самим визначенням, має відповідати основному критерію - соціо-економіко-екологічному розвитку сільських територій, як просторової життєзабезпечуючої сфери сільського населення.

Звертаючись до першоджерел культурної парадигми ХХІ ст. стосовно збалансованого сільського розвитку, цієї багаторівневої і складної категорії, маємо визнати, що вона має більш давнє походження, ніж зазвичай прийнято вважати. За підтвердження цього слугують публікації і практична діяльність фундаторів української школи фізичної економії, серед яких:

С. А. Подолинський (1850-1891), у статті «Праця людини та її відношення до розподілу енергії» сформулював засадничі принципи екологічно збалансованого розвитку;

В. І. Вернадський (1863-1945), розвиваючи ідеї французьких учених Є. Леруа, П. Тейяра де Шардена, надав сучасне розуміння ноосфери (уведено в науковий обіг у 1927 р. Є. Леруа) «як системної основи взаємодії людини і природи, у межах якої розумна людська діяльність стає визначальним фактором розвитку»;

М. Д. Руденко (1920-2004), у своїй книзі «Енергія прогресу (Нариси з фізичної економії)» піддав критиці марксистські догмати політичної економії в частині впливу енергетичних процесів на розвиток економіки, обґрунтувавши це законами природи, зв'язками фізичних і економічних процесів.

Наукові переконання М. Д. Руденка, без перебільшення, являють собою фундамент концепції збалансованого розвитку в системі «людина - суспільство - природа».

Гармонійна взаємодія людства, суспільних систем, наукових знань, техніки і технологій та інших складових ноосфери в «єдності з біосферою є основою її стійкого існування і розвитку» [22, с. 4].

Новаторами у застосуванні нових методів екологоощадного землеробства в Україні, авторами широко відомих науково-публіцистичних праць і практичних рекомендацій для аграріїв були:

І. Є. Овсінський (1856-1909), який успішно відпрацював ґрунтозахисні методи обробітку ґрунту, одним із перших обґрунтував ризики для збалансованого сільського розвитку від застосування мінеральних добрив. Свої погляди І. Є. Овсінський виклав у статті «Нова система землеробства»;

Ф. Т. Моргун (1924-2008), у творі «Вибір України - порятунок природи і села. Роздуми виборця» залишив своєрідний заповіт нинішнім і майбутнім поколінням українців. Як державний діяч і талановитий організатор різних секторів економіки, на всіх рівнях державного управління майже через 100 років запровадив у практику систему безплужного землеробства І. Є. Овсінського, нині широко відома як самовідновлюване органічне землеробство.

Здобутки згаданих тут та інших українських вчених і практиків - новаторів сприяли формуванню національної наукової школи фізичної економії та застосуванню її рекомендацій у господарську практику нашими сучасниками - керівниками аграрних формувань різних організаційно-правових форм власності, розмірів земельних угідь та спеціалізації [36, с. 36-41].

Як засвідчує огляд вибраних для аналізу теорій, незважаючи на істотну відмінність предмета дослідження (простір або територія, інклюзивність, сталість розвитку), часу виникнення і географії походження у сукупності наукових пошуків створюється своєрідний ефект синергії, або додаткової інтелектуальної енергії вчених різних поколінь, наукових напрямів і шкіл. Унаслідок цього на зміну «людині економічній» приходять «людина розумна», яка виступає носієм нової ідеології щодо гармонізації усіх структурних елементів ноосфери (табл.).

Теоретичні засади збалансованого розвитку сільських територій

Теорії (автори)	Визначення	Ключовий аспект
Теорії просторової економіки: Й. Тюнен, В. Лаунгарт, А. Шеффлер, В. Кристалер, Д. Стеценка, С. Сонька, В. Кулішов, В. Мустафін, Л. Чернюк, В. Ковалевський, І. Коротун, В. Василенко, Б. Данилишин і Т. Пепа, В. Бистряков, І.В. Яскал та ін.	Науковий напрям дослідження, що висвітлює економічні відносини в контексті просторової трансформації як у територіях з усталеними кордонами, так і з нестійкими, або нечітко невизначеними межами	Визначає особливості території як одного із факторів суспільного відтворення матеріальних благ і послуг
Теорії інклюзивного розвитку: Д. Аджемоглу, Д. Робінсон, Е. Райнерт, Дж. Подеста, М. Бедос, С. Голандер, Р. Райнері, Р. Альмейда, Дж. Гупта, К. Вегелін, К. Бос, О. Бородіна, О. Попова, І. Прокопа, Т. Затонацька, Т. Зінчук, А. Кожина та ін.	Цілісне уявлення про необхідність справедливих відносин, пов'язаних з виробництвом, розподілом і споживанням новоствореного продукту усіма stratami незалежно від соціально-економічних умов, статі, місця проживання населення тощо	Сприяє зменшенню розшарування населення за рівнем доходів та добробуту, що, у свою чергу, забезпечує не тільки соціальні вигоди, а й прискорене економічне зростання територій
Теорії сталого розвитку: Н. Джорджеску-Роген, К. Боулдинга, Г. Айреса, Л. Кохрсена, С. Подолинський, В. Вернадський, Л. Мельник, М. Руденко, О. Онищенко, В. Юрчишин, О. Павлов, В. Шевчук та ін.	Запровадження збалансованої моделі економіки, що відповідає сучасним потребам людства не підриваючи здатності майбутніх поколінь задовольняти свої потреби, у т.ч. на безпечне довкілля	Визнає закономірність рівнопріоритетності соціальних, економічних та екологічних критеріїв для оцінювання розвитку територій

Джерело: Узагальнено за [39, 40, 41].

Висновки. Здійснений оглядовий аналіз еволюції наукової думки дає підстави для таких висновків. Напрацювання теорій просторової економіки, інклюзивного зростання та сталого розвитку розглядається нами як науково-методологічне підґрунтя для збалансованого (стійкого) розвитку сільської території. На нашу думку, збалансованою вважається система, яка здатна відновлювати людиноцентричну соціо-економіко-екологічну рівновагу в умовах дестабілізуючих внутрішніх і зовнішніх чинників.

Збалансований розвиток сільської території - це процес поліпшення рівня та якості життя сільського населення, що, у свою чергу, сприяє урізноманітненню видів аграрної і позааграрної діяльності, продуктивній зайнятості, диверсифікації доходів сільських домогосподарств та наповненню бюджетів місцевих громад, соціальній захищеності мешканців, сучасному інфраструктурному розвитку поселенської мережі, збереженню і підвищенню родючості ґрунтів, захисту ландшафтів та біологічного різноманіття.

Список бібліографічних посилань

1. Бистряков І. К. Економічний простір: аспекти методологічного визначення. Київ : РВПС України НАН України, 2006. 56 с.
2. Бияков О. А. Теория экономического пространства: методологический и региональный аспекты: науч. изд. Томск : Изд-во Томского ун-та, 2004. 152 с.
3. Бобух І. М., Щегель С. М. Стратегічні орієнтири економічного зростання України: інклюзивність як ключовий пріоритет. *Вісник Національної академії наук України*. 2018. № 7. С. 55-70.
4. Бутенко Т. О. К вопросу о сущности экономического пространства. *Економіка та право*. 2010. № 2. С. 13-17.
5. Василенко В. М. Архитектура регионального экономического пространства: монография / НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований. Донецк : Юго-Восток, 2006. 311 с.

References

1. Bystriakov, I.K. (2006). *Ekonomichniy prostir: aspekty metodologichnoho vyznachennia* [Economic space: aspects of methodological definition]. Kyiv: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy [In Ukrainian].
2. Bijakov, O.A. (2004). *Teorija jekonomicheskogo prostanstva: metodologicheskij i regional'nyj aspekty: nauch. izd.* [The theory of economic space: methodological and regional aspects: scientific. ed.]. Tomsk: Izd-vo Tomskogo un-ta [In Russian].
3. Bobukh, I.M. & Shchehel, S.M. (2018). *Stratehichni orientyry ekonomichnoho zrostantia Ukrainy: inkluzyvniyt yak kluchovyi priorytet* [Strategic guidelines for Ukraine's economic growth: inclusiveness as a key priority]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, 7, pp. 55-70. [In Ukrainian].

6. Гайдуцький І. П. Системи та механізми мотивації низьковуглецевого розвитку: теорія, методологія, практика : монографія. Київ : ТОВ «ДКС центр», 2018. 560 с.
7. Гринів Л. С. Фізична економія: нові моделі сталого розвитку : монографія. Львів : Ліга-прес, 2016. 424 с.
8. Губені Ю. Розвиток сільських територій: деякі аспекти європейської теорії і практики. *Економіка України*. 2007. № 4. С. 62-70.
9. Джемозлу Д., Робінсон Д. Чому нації занепадають / пер. з англ. О. Дем'яненка. Київ : Наш Формат, 2016. 400 с.
10. Економічний простір і динаміка розвитку продуктивних сил України: теоретико-методологічні основи дослідження / Данилишин Б. М. та ін. Київ : РВПС України НАН України, 2008. 220 с.
11. Затонацька Т. Г. Фінансове забезпечення інклюзивного зростання та подолання бідності в Україні: існуюча практика та перспективи. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2014. № 1 (28). С. 102-112.
12. Зені Мінтон Бедос. Для багатших і для бідніших. Зростання нерівності - одна з найбільших соціально-економічних і політичних проблем сучасності. URL : <http://tyzhden.ua/World/62625>.
13. Зінчук Т. В. На початку пошуку стратегії інклюзивного зростання сільської економіки: світовий та європейський підхід. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка і менеджмент. Вип. 4 (68)*. 2016. С. 132-137.
14. Зінчук Т. О., Куцмус Н. М. Принади сільських територій: новий теоретико-методологічний підхід чи забута потреба сільського розвитку? *Сталий розвиток економіки*. 2012. № 1. С. 155-162.
15. Кожина А. В. Теорія інклюзивного місцевого розвитку та її взаємозв'язок з теоріями територіального розвитку. URL : <http://www.investplan.com.ua/pdf> (дата звернення: 04.12.2019).
16. Концепції й теорії територіальної організації господарств. URL : <https://pidru4niki.com> (дата звернення: 12.12.2018).
17. Липец Ю. Г., Поляркин В. А., Шлихтер С. Б. География мирового хозяйства : учеб. пособие для студентов. Москва : ВЛАДОС, 1999. С. 18-89.
18. Марков Л. С. Экономические кластеры: понятия и характерные черты / [Актуальные проблемы социально-экономического развития: взгляд молодых ученых : сб. науч. тр. Разд. 1]. Новосибирск : ИЭОПП СО РАН, 2005. С. 102-123. URL : <http://allrefs.net/c12/445tw/p1/> (дата звернення: 12.12.2018).
19. Могильний О. М. Розвиток Спільної аграрної політики (САП) Європейського союзу. *Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції* : монографія / Бетлій М., Бородіна О., Гайдуцький А. та ін. Ужгород : ІВА, 2006. С. 37-108.
20. Модель «локаційного трикутника» Лаунгардта. *Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка* / М. І. Долішній та ін. Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2003. 256 с. URL : <http://allrefs.net/c12/445tw/p1/> (дата звернення: 12.12.2018).
21. Модель просторової організації сільського господарства Тюнена. *Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка* / М. І. Долішній та ін. Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2003. 256 с. URL : <http://allrefs.net/c12/445tw/p1/> (дата звернення: 12.12.2018).
22. Національна парадигма сталого розвитку України. Вид. 2-ге, переробл. і доповн. ; за заг. ред. Б. Є. Патона. Київ : ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України. 2016. 72 с.
23. Новий тлумачний словник української мови : у 4-х т. Київ : «Акоїт», 1998. Т. 2, 4. 943 с.
24. Онищенко О. М., Юрчишин В. В. Сільський розвиток: основа методики та організації. *Економіка України*. 2006. № 10. С. 5-12.
25. Павлов О. І. Збалансованість агропродовольчої сфери у контексті концепцій сталого розвитку та соціоекономічної парадигми. *Сталий розвиток та безпека агропродовольчої системи України в умовах глобалізаційних викликів* : монографія. Одеса : Астропринт, 2012. 760 с.
4. Butenko, T.O. (2010). K voprosu o sushhnosti jekonomicheskogo prostranstva [On the essence of economic space]. *Ekonomika ta parvo*, 2, pp. 13-17 [In Russian].
5. Vasilenko, V.M. (2006). Arhitektura regional'nogo jekonomicheskogo prostranstva: monografija [Regional economic space architecture: monograph]. NAN Ukrainy. In-t jekonomiko-pravovoy issledovaniy Doneck: Jugo-Vostok [In Russian].
6. Haidutskyi, I.P. (2018). Systemy ta mekhanizmy motyvatsii nyzkovuhletsevoho rozvytku: teoriia, metodolohiia, praktyka: monohrafiia [Systems and mechanisms of motivation of low-carbon development: theory, methodology, practice: monograph]. Kyiv: TOV «DKS tsentr» [In Ukrainian].
7. Hryniv, L.S. (2016). Fizychna ekonomii: novi modeli staloho rozvytku: monohrafiia [Physical economy: new models of sustainable development: monograph]. Lviv: Liha-pres [In Ukrainian].
8. Hubeni, Yu. (2007). Rozvytok silskykh terytorii: deiaki aspekty yevropeiskoi teorii i praktyky [Rural development: some aspects of European theory and practice]. *Ekonomika Ukrainy*, 4, pp. 62-70 [In Ukrainian].
9. Dzhemohlu, D. & Robinson, D. (2016). Chomu natsii zanepadaiut [Why nations are declining]. (O. Dem'ianenko, Trans). Kyiv: Nash Format [In Ukrainian].
10. Danylyshyn, B.M., et al. (2008). Ekonomichnyi prostir i dynamika rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy: teoretyko-metodolohichni osnovy doslidzhennia [Economic space and dynamics of development of productive forces of Ukraine: theoretical and methodological bases of research]. Kyiv: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy [In Ukrainian].
11. Zatonatska, T.H. (2014). Finansove zabezpechennia inkluzivnoho zrostantia ta podolannia bidnosti v Ukraini: isnuucha praktyka ta perspektivy [Financial support for inclusive growth and poverty reduction in Ukraine: current practice and prospects]. *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky*, 1 (28), pp. 102-112 [In Ukrainian].
12. Zeni, Minton Bedos. Dlia bahatshykh i dlia bidnishykh. Zrostantia nerivnosti - odna z naibilshykh sotsialno-ekonomichnykh i politychnykh problem suchasnosti [For the rich and for the poor. The growth of inequality is one of the biggest socio-economic and political problems of our time]. Retrieved from: <http://tyzhden.ua/World/62625> [In Ukrainian].
13. Zinchuk, T.V. (2016). Na pochatku poshuku stratehii inkluzivnoho zrostantia silskoi ekonomiky: svitovyi ta yevropeiskyi pidkhid [At the beginning of the search for a strategy for inclusive growth of the rural economy: a global and European approach]. *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriia: Ekonomika i menedzhment*, vol. 4 (68), pp. 132-137 [In Ukrainian].
14. Zinchuk, T.O. & Kutsmus, N.M. (2012). Prynady silskykh terytorii: novyi teoretyko-metodolohichnyi pidkhid chy zabuta potreba silskoho rozvytku? [The charms of rural areas: a new theoretical and methodological approach or the forgotten need for rural development?]. *Stalyi rozvytok ekonomiky*, 1, pp. 155-162 [In Ukrainian].
15. Kozhyna, A.V. Teoriia inkluzivnoho mistsevoho rozvytku ta yii vzaiemovziazok z teoriiami terytorialnoho rozvytku [The theory of inclusive local development and its relationship with theories of territorial development]. Retrieved from: <http://www.investplan.com.ua/pdf> [In Ukrainian].
16. Kontseptsii y teorii terytorialnoi orhanizatsii hospodarstv [Concepts and theories of territorial organization of farms]. Retrieved from: <https://pidru4niki.com> [In Ukrainian].
17. Lipek, Ju.G. Poljarkin, V.A. & Shlihter, S.B. (1999). Geografija mirovogo hozjajstva: ucheb. pos. dlja studentov [Geography of the world economy: a textbook for students]. Moskva: VLADOS [In Russian].
18. Markov, L.S. (2005). Jekonomicheskie klasteri: ponjatiia i harakternye cherty [Economic clusters: concepts and characteristics]. Aktual'nye problemy social'no-jekonomicheskogo razvitiia: vzgljad molodyh uchenyh: sb. nauch. tr. Razd. 1. Novosibirsk: IJeOPP SO RAN (pp. 102-123). Retrieved from: <http://allrefs.net/c12/445tw/p1/> [In Russian].

26. Пена Т. В. Концептуальні основи розбудови економічного простору України. Черкаси : Брама-Україна, 2007. 124 с.

27. Політика сільського розвитку на базі громад в Україні : наукова доповідь / за ред. О. М. Бородіної, І. В. Прокопи, О. Л. Попової ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2015. 70 с.

28. Попова О. Л. Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми : монографія. Київ : «Ін-т економіки та прогнозув.», 2009. 352 с.

29. Прокопа І. В., Бородіна О. М. Аграрний розвиток і саморозвиток громад: модернізація через взаємну адаптацію. *Економіка України*. 2014. № 4. С. 55-72.

30. Райнерт Ерік С. Як багаті країни забагатіли... і чому бідні країни залишаються бідними. Київ : Темпора, 2015. 444 с.

31. Региональная экономика. Информационный ресурс РГУ. URL : <http://allrefs.net/c12/445tw/p1/> (дата звернення: 12.12. 2018).

32. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір / за ред. О. М. Бородіної. Київ : НАН України, Ін-т екон. та прогнозув., 2012. 320 с.

33. Тараненко І. В. Інноваційні стратегічні ініціативи ЄС / Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. URL : <http://eir.pstu.edu...9/219/13.1.pdf?sequence=1>, 2011.

34. Теорія про функції і розміщення системи населених пунктів (центральної місць) Кристаллера. *Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка* / М. І. Долішній та ін. Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2003. 256 с. URL : <http://allrefs.net/c12/445tw/p1/> (дата звернення: 12.12. 2018).

35. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30 вересня 2019 року №722/2019. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>.

36. Ходаківська О. В. Екологізація аграрного виробництва : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 350 с.

37. Ходаківська О. В., Шпикуляк О. Г. Інститути «зеленої» економіки у забезпеченні сталого розвитку агросектору: теоретичний вимір. *БізнесІнформ*. 2017. № 9. С. 13-18.

38. Черевко Г., Черевко І. Зрівноважений розвиток сільських територій. *Аграрна економіка*. 2010. № 1-2. С. 57-66.

39. Шевчук В. О. Фізико-економічне мислення як атрибут сталості господарювання. *Сталий розвиток та безпека агропродовольчої системи України в умовах глобалізаційних викликів* : монографія. Одеса : Астропринт, 2012. 760 с.

40. Яскал І. В. «Економічний простір» і «просторова економіка» в регіональних дослідженнях. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 36. наук. праць. Харків, 2016. Вип. № 2 (13). Т. 1. С. 47-54.

41. Agriculture in the European Union: report 2013 / Directorate-General for Agriculture and Rural Development, 2013. 337 p.

42. Bos K., Gupta J. Inclusive development, oil extraction and climate change: a multilevel analysis of Kenya. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*. 2016. № 23:6. P. 482–492.

43. Gupta J., Cornelissen V., Ros-Tonen M. Inclusive development Encyclopedia of Global Environmental Governance and Politics, Publisher: Edward Elgar Publishing Limited:Cheltenham, UK Northampton, MA, USA, Editors:Pattberg P.H., Zelli F., 2015. P. 35–44.

44. Joyeeta Gupta, Courtney Vegelin. Sustainable development goals and inclusive development. URL : Mode of access: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10784-016-9323-z>.

45. Kovalchuk O. The 2030 Agenda for Sustainable Development. *Вісник ЖНАЕУ*. 2016. № 1 (55). Том 3. С. 331-337.

46. Podesta J. Inclusive Economic Growth: Increasing Connectivity, Expanding Opportunity, and Reducing Vulnerability. URL : <https://www.americanprogress.org/issues/economy/report/2013/02/07>.

47. Ranieri Rafael; Ramos, Raquel Almeida (March 2013). «Inclusive Growth: Building up a Concept» (PDF). Working Paper. 104. Brazil: International Policy Centre for Inclusive Growth. ISSN 1812-108X. Retrieved 13 January 2015.

48. Saskia Hollander, Rojan Bolling. Practice, don't preach: getting serious about inclusive development. URL : <http://www.thebrokeronline.eu>.

19. Mohylnyi, O.M. (2006). Rozvytok Spilnoi ahraryoi polityky (SAP) Yevropeiskoho soiuzy. Ahraryni sektor Ukrainy na shliakhu do yevrointehratsii: monohrafiia [Development of the Common Agricultural Policy (CAP) of the European Union. The agricultural sector of Ukraine on the way to European integration: monograph]. Uzhhorod: IVA. (pp. 37-108) [In Ukrainian].

20. Dolishnii, M.I., et al. (2003). Model «lokatsiinoho trykutnyka» Launhardt [Laungardt's "location triangle" model]. Rozmishchennia produktyvnykh syl i rehionalna ekonomika. Lviv: Nats. un-t «Lvivska politekhnika». Retrieved from: <http://allrefs.net/c12/445tw/p1/> [In Ukrainian].

21. Dolishnii, M.I., et al. (2003). Model prostorovoi orhanizatsii silskoho hospodarstva Tiunena [Tunen's model of spatial organization of agriculture]. Rozmishchennia produktyvnykh syl i rehionalna ekonomika. Lviv: Nats. un-t «Lvivska politekhnika». Retrieved from: <http://allrefs.net/c12/445tw/p1/> [In Ukrainian].

22. Paton, B.Ye., et al. (2016). Natsionalna paradyhma staloho rozvytku Ukrainy [National paradigm of sustainable development of Ukraine]. Kyiv: DU «Instytut ekonomiky pryrodokorystuvannia ta staloho rozvytku NAN Ukrainy [In Ukrainian].

23. Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy: u 4-kh t. [New explanatory dictionary of the Ukrainian language: in 4 volumes]. (1998). Kyiv: «Akoit», vol. 2 (4) [In Ukrainian].

24. Onyshchenko, O.M. & Yurchyshyn, V.V. (2006). Silskyi rozvytok: osnova metodyky ta orhanizatsii [Rural development: the basis of methodology and organization]. *Ekonomika Ukrainy*, 10, pp. 5-12 [In Ukrainian].

25. Pavlov, O.I. (2012). Zbalansovanist ahroprodovolchoi sfery u konteksti kontseptsii staloho rozvytku ta sotsioekonomichnoi paradyhmy. Stalyi rozvytok ta bezpeka ahroprodovolchoi systemy Ukrainy v umovakh hlobalizatsiinykh vykykiv: monohrafiia [Balance of agri-food sphere in the context of concepts of sustainable development and socio-economic paradigm]. Odesa: Astroprynt [In Ukrainian].

26. Pepa, T.V. (2007). Kontseptualni osnovy rozbudovy ekonomichnoho prostoru Ukrainy [Conceptual bases of development of economic space of Ukraine]. Cherkasy: Brama-Ukraina [In Ukrainian].

27. Borodina, O.M., Prokopa, I.V. & Popova, O.L. (2015). Polityka silskoho rozvytku na bazi hromad v Ukraini: naukova dopovid [Rural development policy based on communities in Ukraine: a scientific report]. NAN Ukrainy, DU «Ін-т екон. та прогнозув. NAN Ukrainy». Kyiv [In Ukrainian].

28. Popova, O.L. (2009). Stalyi pozytyk ahposfepy Ukpainy: polityka i mekhanizmy : monohrafiia [Sustainable development of the Ukrainian economy: policy and mechanisms: monograph]. Kyiv: «Ін-т економіки та прогнозув.» [In Ukrainian].

29. Prokopa, I.V. & Borodina, O.M. (2014). Ahraryni rozvytok i samorozvytok hromad: modernizatsiia cherez vzaiemnu adaptatsiiu [Agricultural development and community self-development: modernization through mutual adaptation]. *Ekonomika Ukrainy*, 4, pp. 55-72 [In Ukrainian].

30. Rainert, Erik S. (2015). Yak bahati krainy zabahatili... i chomu bidni krainy zalyshaiutsia bidnymi [How rich countries got rich... and why poor countries stay poor]. Kyiv: Tempora [In Ukrainian].

31. Regional'naja ekonomika. Informacionnyj resurs RGU [Regional economy. Information resource of RSU]. Retrieved from: <http://allrefs.net/c12/445tw/p1/> [In Russian].

32. Bopodina, O.M. (2012). Sotsioekonomichniy pozytyk silskoho hospodapstva i sela: suchasnyi vymip [Socio-economic development of agriculture and rural areas: modern measurement]. Kyiv: NAN Ukpainy, Ін-т екон. та ppohnozuv. [In Ukrainian].

33. Taranenko, I.V. (2011). Innovatsiini stratehichni initsiatyvy YeS [Innovative strategic initiatives of the EU]. Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti. Retrieved from: <http://eir.pstu.edu...9/219/13.1.pdf?sequence=1> [In Ukrainian].

34. Dolishnii, M.I., et al. (2003). Teoriia pro funktzii i rozmishchennia systemy naselenykh punktiv (tsentralnykh mist) Krystallera [Theory of functions and location of the system of settlements (central places) Crystaller]. Rozmishchennia produktyvnykh syl i rehionalna ekonomika. Lviv: Nats. un-t «Lvivska politekhnika». Retrieved from: <http://allrefs.net/c12/445tw/p1/> [In Ukrainian].

35. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 30 veresnia 2019 roku #722/2019 [On the Goals of Sustainable Development of Ukraine for the period up to 2030: Decree of the President of Ukraine of September 30, 2019 No. 722]. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825> [In Ukrainian].
36. Khodakivska, O.V. (2015). *Ekolohizatsiia ahpapnoho vypobnytstva: monohrafiia* [Greening of agricultural production: monograph]. Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
37. Khodakivska, O.V. & Shpykuliak, O.H. (2017). Instytuty «zelenoi» ekonomiky u zabezpechenni staloho rozvytku ahposektopu: teoretychnyi vymir [Institutions of "green" economy in ensuring sustainable development of agricultural sector: theoretical dimension]. *BiznesInfom*, 9, pp. 13-18 [In Ukrainian].
38. Cherevko, H. & Cherevko, I. (2010). Zrivnovazhenyi rozvytok silskykh terytorii [Balanced development of rural areas]. *Ahrarna ekonomika*, 1-2, pp. 57-66 [In Ukrainian].
39. Shevchuk, V.O. (2012). Fyzyko-ekonomichne myslennia yak atrybut stalosti hospodariuvannia [Physico-economic thinking as an attribute of economic sustainability]. *Stalyi rozvytok ta bezpeka ahroprodovolchoi systemy Ukrainy v umovakh hlobalizatsiinykh vyklykiv: monohrafiia*. Odesa: Astroprynt [In Ukrainian].
40. Yaskal, I.V. (2016). «Ekonomichnyi prostir» i «prostorova ekonomika» v rehionalnykh doslidzhenniakh ["Economic space" and "spatial economy" in regional studies]. *Problemy i perspektyvy rozvytku pidpriemnytstva. Zb. nauk. prats. Kharkiv*, vol. 2 (13), T. 1, pp. 47-54 [In Ukrainian].
41. Agriculture in the European Union: report 2013 / Directorate-General for Agriculture and Rural Development, 2013 [In English].
42. Bos, K. & Gupta, J. (2016). Inclusive development, oil extraction and climate change: a multilevel analysis of Kenya. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 23:6, pp. 482-492 [In English].
43. Gupta, J., Cornelissen, V. & Ros-Tonen, M. (2015). Inclusive development Encyclopedia of Global Environmental Governance and Politics, Publisher: Edward Elgar Publishing Limited:Cheltenham, UK Northampton, MA, USA, Editors:Pattberg P.H., Zelli F., P. 35-44 [In English].
44. Joyeeta, Gupta & Courtney, Vegelin. Sustainable development goals and inclusive development. Retrieved from: Mode of access: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10784-016-9323-z> [In English].
45. Kovalchuk, O. (2016). The 2030 Agenda for Sustainable Development. *Bichuk ЖНАЕУ*, 1 (55), vol 3, pp. 331-337 [In English].
46. Podesta, J. (2013). Inclusive Economic Growth: Increasing Connectivity, Expanding Opportunity, and Reducing Vulnerability. Retrieved from: <https://www.americanprogress.org/issues/economy/report/2013/02/07> [In English].
47. Ranieri, Rafael & Ramos, Raquel Almeida (2013). «Inclusive Growth: Building up a Concept» (PDF). Working Paper. 104. Brazil: International Policy Centre for Inclusive Growth. ISSN 1812-108X. Retrieved 13 January 2015 [In English].
48. Saskia, Hollander & Rojan, Bolling. Practice, don't preach: getting serious about inclusive development. Retrieved from: <http://www.thebrokeronline.eu> [In English].

Khodakivska O. V., Kononenko O. M. Evolution of economic theories of sustainable rural development

The purpose of the article is to generalize theoretical approaches to defining the essence of balanced rural development through the prism of the evolution of theories of spatial and inclusive development and the concept of sustainable eco-socio-economic growth.

Research methods. The methodological basis of the research was general scientific and economic research methods, scientific works of Ukrainian and foreign scientists on sustainable rural development and the evolution of scientific thought regarding this problem. In particular, the research used the following methods: abstract-logical (when proposing a hypothesis, making generalizations, formulating conclusions and proposals); analysis and synthesis (in the study of the evolution of theories of spatial and inclusive development and the concept of sustainable eco-socio-economic growth); induction and deduction (to study the essence of the category of balanced rural development).

Research results. The evolution of the main economic theories of sustainable rural development, which, developing gradually according to the laws of dialectics, inherited the scientific developments and predictions of scientists of several generations, is revealed.

Scientific novelty. Scientific approaches to the interpretation of the category "sustainable development of rural areas" were further developed, which was proposed to be understood as a process of improving the level and quality of life of the rural population, which, in turn, contributes to a variety of types of agricultural and non-agricultural activities, productive employment, diver-

sification of incomes of rural households and filling budgets of local communities, social protection of residents, modern infrastructural development of the settlement network, preservation and enhancement of soil fertility, protection of landscapes and biological diversity.

Practical significance. The study of the theories of spatial economics, inclusive growth and sustainable development can become in the future a scientific and methodological basis for the balanced (sustainable) development of rural areas, which will contribute to the restoration of human-centered socio-economic and ecological equilibrium in conditions of destabilizing internal and external factors. Tabl.: 1. Refs.: 48.

Keywords: rural development; rural areas; theory of spatial economics; theory of inclusive growth; sustainable development concept.

Khodakivska Olha Vasylyivna - doctor of economic sciences, professor, corresponding member of NAAS, deputy director on scientific and project work, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: iae_zem@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3421-8361>

Kononenko Olena Mykolaivna - junior research fellow of the department of land relations and environmental management, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: enkononenko@ukr.net

Ходаковская О. В., Кононенко Е. Н. Эволюция экономических теорий устойчивого сельского развития

Цель статьи - обобщить теоретические подходы к определению сущности сбалансированного сельского развития через призму эволюции теорий пространственного и инклюзивного развития и концепта устойчивого эко-социо-экономического роста.

Методика исследования. Методологической базой исследований послужили общенаучные и экономические методы, научные работы украинских и зарубежных ученых по вопросам устойчивого сельского развития и эволюции научной мысли относительно указанной проблемы. В частности, в исследовании использованы методы: абстрактно-логический (при выдвигании гипотезы, осуществлении обобщений, формулировании выводов и предложений); анализа и синтеза (при исследовании эволюции теорий пространственного и инклюзивного развития и концепта устойчивого эко-социо-экономического роста); индукции и дедукции (для исследования сущности категории сбалансированного сельского развития).

Результаты исследования. Раскрыта эволюция основоположных экономических теорий устойчивого сельского развития, которые, развиваясь постепенно по законам диалектики, унаследовали научные наработки и предсказания ученых нескольких поколений.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие научные подходы к трактовке категории «устойчивое развитие сельской территории», которую предложено понимать как процесс улучшения уровня и качества жизни сельского населения, что, в свою очередь, способствует разнообразию видов аграрной и внеаграрной деятельности, продуктивной занятости, диверсификации доходов сельских домохозяйств и наполнению бюджетов местных общин, социальной защищенности жителей, современному инфраструктурному развитию поселенческой сети, сохранению и повышению плодородия почв, защиты ландшафтов и биологического разнообразия.

Практическая значимость. Исследование теорий пространственной экономики, инклюзивного роста и устойчивого развития может стать в дальнейшем научно-методологическим основанием для сбалансированного (устойчивого) развития сельской территории, что будет способствовать восстановлению человекоцентрического социо-экономико-экологического равновесия в условиях дестабилизирующих внутренних и внешних факторов. Табл.: 1. Библиогр.: 48.

Ключевые слова: сельское развитие; сельские территории; теория пространственной экономики; теория инклюзивного роста; концепт устойчивого развития.

Ходаковская Ольга Васильевна - доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент НААН, заместитель директора по научно-проектной работе, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: iae_zem@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3421-8361>

Кононенко Елена Николаевна - младший научный сотрудник отдела земельных отношений и природопользования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: enkononenko@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 01.07.2020 р.

Фахове рецензування: 10.07.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Ходаківська О. В., Кононенко О. М. Еволюція економічних теорій сталого сільського розвитку. *Економіка АПК*. 2020. № 10. С. 49 – 61. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010049>

Khodakivska, O.V. & Kononenko, O.M. (2020). Evoliutsiia ekonomichnykh teorii staloho silskoho rozvytku [Evolution of economic theories of sustainable rural development]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 49 – 61 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010049>

*

Н. М. СІРЕНКО, доктор економічних наук, професор
Т. І. ЛУНКІНА, доктор економічних наук
А. В. БУРКОВСЬКА, кандидат економічних наук

Стратегічний підхід до формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України

Мета статті - дослідити стратегічний підхід до формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України, розробити стратегії соціальної відповідальності на різних рівнях функціонування.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи, а саме: системно-структурного аналізу і синтезу (вивчення та узагальнення стратегій розвитку соціальної відповідальності в аграрному секторі економіки); ієрархій (для розкриття впливу стратегій соціальної відповідальності на суб'єктів аграрного сектору економіки України); абстрагування; графічний (для наочного відображення результатів дослідження).

Результати дослідження. Обґрунтовано, що ефективність реалізації запропонованих стратегій соціальної відповідальності ґрунтується на етапах формування останньої, що дозволяє забезпечити гнучкість управління на різних етапах її функціонування. Встановлено, що при формуванні стратегії локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства необхідно визначитися із пріоритетними напрямками розвитку та ризиками, які притаманні цій галузі господарювання та впливають на її розробку.

Елементи наукової новизни. Доведено, що перспективними напрямками побудови ефективної економіки в державі є стратегічний підхід до формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки. З'ясовано, що для формування стратегії соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки необхідний ґрунтовний аналіз об'єкта дослідження, формування місії підприємства з урахуванням основних стейкхолдерів (бізнес-організацій, органів державної влади, дослідницьких інститутів, профспілкових організацій, споживачів, громадських організацій, працівників та ін.), виявлення особливостей розвитку аграрного сектору (природно-кліматичні умови, сезонність) та його можливих і неможливих тенденцій розвитку.

Практична значущість. Трансформаційні зміни економіки наочно демонструють необхідність розробки стратегії соціальної відповідальності як на національному рівні, так і на рівні суб'єктів господарювання, враховуючи потреби основних стейкхолдерів, яка виступає проєктом реалізації інтересів зацікавлених сторін. Табл.: 1. Рис.: 3. Бібліогр.: 17.

Ключові слова: соціальна відповідальність; локальна соціальна відповідальність; стратегія соціальної відповідальності; стейкхолдери; аграрний сектор; холистичний розвиток.

Сіренко Наталя Миколаївна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Миколаївський національний аграрний університет (54000, м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9)

E-mail: sirenko@mnaeu.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1660-1073>

Лункіна Тетяна Іванівна - доктор економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Миколаївський національний аграрний університет (54000, м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9)

E-mail: lunkina_tanya@i.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-7252-3239>

Бурковська Алла Валентинівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Миколаївський національний аграрний університет (54000, м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9)

E-mail: Burkovskaya@mnaeu.edu.ua

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0003-4158-1721>

Постановка проблеми. Особливість функціонування аграрних підприємств України визначається на основі стратегічного планування, яке враховує специфіку ресурсного

забезпечення та належних соціальних умов. Стратегія виступає елементом, що об'єднує цілі аграрного підприємства (потенціал) з факторами зовнішнього (соціально відповідального бізнесу) та внутрішнього (корпоративної соціальної відповідальності) впливу. Стратегія соціальної відповідальності

суб'єктів аграрного сектору повинна враховувати економічний розвиток України через призму соціальних проблем, різноманітних інструментів, внаслідок чого досягається ефективність реалізації стратегії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування соціальної відповідальності суб'єктів господарювання розглядалися у працях М. Й. Маліка, В. А. Мамчура [4]; Н. Супрун [5]; Н. Ткаченко, Л. Селиверстової [6]; О. Г. Шпикуляка [4, 14]; К. Altera [15]; А. Carroll [16]; М. Portera, М. Kramera [17] та ін.

Значного розвитку отримали дослідження, пов'язані зі стратегічними аспектами розвитку соціальної відповідальності, що демонструють праці Т. Гнатєвої [2], В. Кушель [3], І. Чернеги [12], О. Чирви [13] тощо. Проте потребують подальших досліджень питання стосовно стратегічного підходу до розвитку соціальної відповідальності суб'єктів саме в аграрному секторі.

Мета статті - дослідити стратегічний підхід до формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України, розробити стратегії соціальної відповідальності на різних рівнях функціонування.

Методологія дослідження. Розроблено стратегії соціальної відповідальності по суб'єктах господарювання. Методологічна основа обґрунтованої тут позиції полягає в

необхідності на інституціональному рівні активізувати механізм реалізації стратегії соціальної відповідальності як основного інструмента щодо розвитку цього напрямку. З'ясовано, що поширення тенденції функціонування аграрного підприємства в умовах структурного зрушення приводить до активного його залучення у локальну соціальну відповідальність, яка виступає невіддільною частиною в управлінні аграрного підприємства й може змінюватися відповідно до рівня розвитку, напрямку діяльності, залежно від того, на якій стадії функціонування знаходиться аграрне підприємство.

Виклад основних результатів дослідження. Стратегічний підхід формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки являє собою головний напрям ефективного розвитку всіх рівнів функціонування, адже соціальна відповідальність індивіда прямо пропорційна соціальній відповідальності держави. Стратегія соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору покликана вивести Україну на найвищі світові рейтинги за економічними та соціальними показниками, адже аграрний сектор визнано одним із пріоритетних напрямів розвитку держави, який демонструє стабільні фінансові результати, що підтверджується рядом досліджень (табл.).

Основні драйвери майбутньої економіки та їх внесок у загальне зростання економіки держави (кількість експертів 25 осіб)

Галузь економіки	Внесок у загальне зростання економіки, %		Оцінка внеску в загальне зростання економіки за шкалою Міллера (1-7)		Часовий інтервал зростання галузі економіки, роки
	2020 р.	2030 р.	2020 р.	2030 р.	
Аграрний сектор	19	24	7,0	7,0	2015-2030
Військово-промисловий комплекс	15	17	4,0	6,0	2015-2030
Інформаційно-комунікаційні технології	9	12	3,7	4,5	2015-2025
Створення нових речовин і матеріалів, нанотехнології	5	8	3,3	4,0	2020-2025
Нова енергетика	5	8	3,3	4,0	2017-2025
Високотехнологічне машино- та приладобудування	5	7	3,0	3,8	2020-2030

Розвиток транзитної інфраструктури	5	7	3,0	3,8	2020-2030
«Науки про життя» (біомедична інженерія, клітинна медицина)	2	7	2,0	3,8	2017-2030
Туризм	2	5	2,0	3,0	2017-2025
Інші галузі (низькотехнологічні, сировинні)	35	5	7	3,8	2015-2030

Джерело: Сформовано авторами на основі матеріалів [8, 9, 10, 11].

У майбутньому по галузях економіки України найбільший внесок у загальне зростання економіки як у 2020 р. - 19%, так і 2030 р. - 24% буде за аграрним сектором. На другому місці військово-промисловий комплекс - 15% у 2020 р. та 17% - 2030 р. Найменшим буде внесок у загальне зростання економіки від біомедичної інженерії, клітинної медицини - 2% у 2020 р. і 7% - 2030 р., та туризму - 2% у 2020 р. і 5% - 2030 р.

Такі прогнози показників соціально-економічного розвитку можливі лише шляхом підвищення показників соціально-економічного зростання та зміни бачення суспільства й суб'єктів господарювання щодо ведення бізнесу. Тому одним із перспективних напрямів побудови ефективної економіки в державі варто вирізнити стратегічний підхід до формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки (рис. 1).

Метою стратегії соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору визначено ґрунтовний аналіз об'єкта дослідження, формування місії з урахуванням основних стейкхолдерів (бізнес-організацій, органів державної влади, дослідницьких інститутів, профспілкових організацій, споживачів, громадських організацій, працівників та ін.), виявлення особливостей розвитку аграрного сектору (природно-кліматичні умови, сезонність) та його можливих і неможливих тенденцій розвитку. Головним аспектом розробки стратегії соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки слугує аналіз потреб основних стейкхолдерів, тобто стратегія виступає проєктом реалізації інтересів зацікавлених сторін. Формування цілей стратегії побудовано на основних принципах та механізмах розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки.

З огляду на вищевикладене, стратегія соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору трактується як сукупність дій на основі опрацьованого плану заходів, необхідного для досягнення поставлених цілей соціального та економічного спрямування, розроблення позитивних напрямів, дій щодо усунення негативних факторів впливу на формування соціальної відповідальності в аграрному секторі економіки країни.

Залежно від терміну прогнозування стратегії (довгострокова, середньострокова, короткострокова) здійснюється стратегічний аналіз стосовно соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки (SWOT-аналіз, PEST-аналіз). Наступним кроком стає вибір оптимальної стратегії та формування етапів щодо її реалізації. Важливим аспектом реалізації стратегії слід вказати фінансування, яке здійснюється шляхом власних, залучених, запозичених коштів чи бюджетних асигнувань. У підсумку, серед обов'язкових умов розрізняють контроль за дотриманням належного функціонування стратегії соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки та моніторинг змін показників стратегії, вивчення наслідків її запровадження.

Варто зазначити, що стратегічний розвиток соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки залежить від рівнів функціонування. Адже наскільки економічно розвинені та соціально спрямовані її рівні залежить рівень розвитку соціальної відповідальності як у державі, так і в аграрному секторі економіки.

Розвиток соціальної сфери у сільській місцевості з кожним роком ускладнюється, оскільки низький рівень оплати праці, високий рівень безробіття та занепад інфраструктури не сприяють заохоченню населення до проживання у сільській місцевості. Тому при розробленні стратегії на місцевому рівні необхідно враховувати основні еко-

номічні та соціальні показники розвитку суспільства. Зважаючи на наведене вище, було сформовано систему фінансового забез-

печення соціальної сфери сільської місцевості (рис. 2).

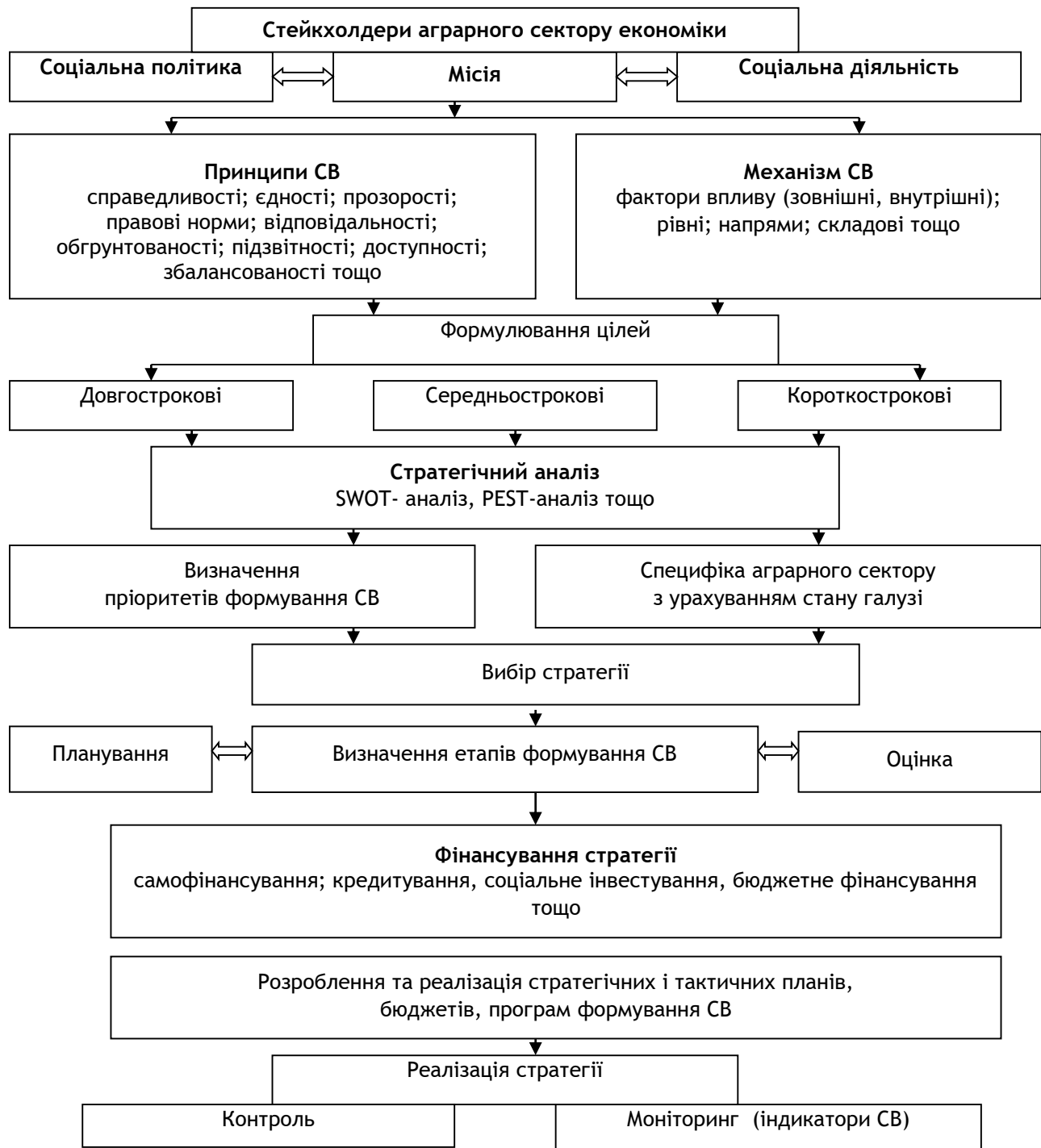

Рис. 1. Формування стратегії соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки

Джерело: Розробка авторів.

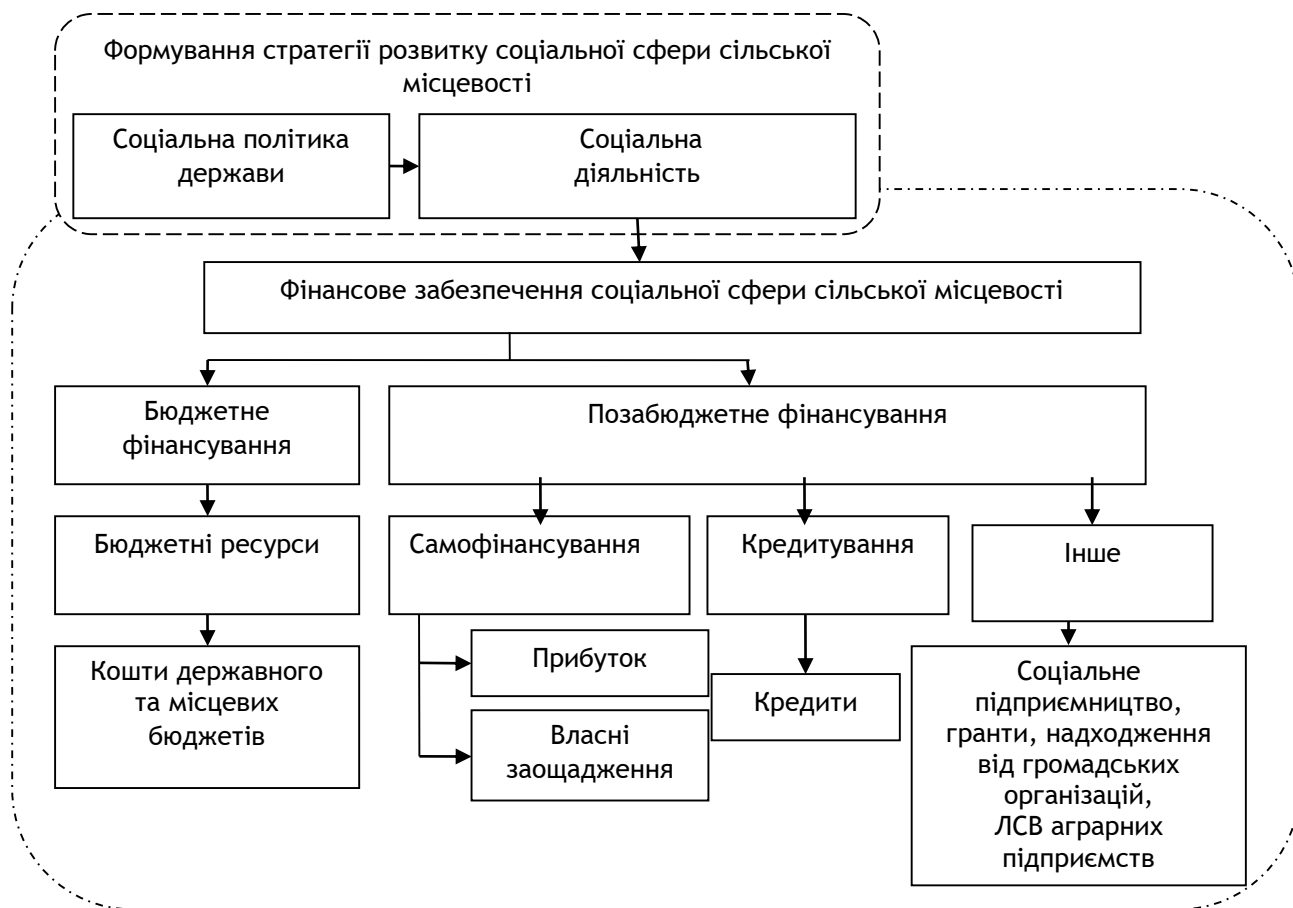

Рис. 2. Система фінансового забезпечення соціальної сфери сільської місцевості

Джерело: Побудовано та доповнено авторами з використанням ідеї [1, 7].

Навантаження фінансового забезпечення соціальної сфери сільської місцевості на державний та місцеві бюджети виявляється досить значним, що призводить до занепаду сільських територій. Тому задля зменшення фінансового навантаження на згадані бюджети необхідно при формуванні стратегії розвитку соціальної відповідальності в аграрній сфері зосереджуватися на самофінансуванні та саморозвитку.

Основними фінансовими ресурсами соціальної сфери сільської місцевості виступають бюджетне фінансування та позабюджетне фінансування. Оскільки держава не в змозі повністю покрити витрати, необхідні для розвитку сільської місцевості, то доцільно активізувати напрями роботи, що пов'язані із самофінансуванням. Одним із таких напрямів можуть бути гранти, донорство міжнародних організацій та компаній, які інвестують кошти у сільську місцевість, соціальне підприємництво, а також фінансові ресурси, які вкладають аграрні підприємства, дотримуючись принципів соціальної відповідальності.

Світова практика свідчить, що ефективність господарювання підприємств значною мірою залежить від рівня локальної соціальної відповідальності (ЛСВ). Хоча запровадження та реалізація соціальних програм на підприємстві на початковому етапі збільшує витрати, проте в майбутньому при стратегічному плануванні витрати компенсуються підвищенням продуктивності праці працівників, зростанням доходу від поліпшення іміджу та підвищенням інвестиційної привабливості підприємства.

Головний аспект у підвищенні результативності господарювання підприємства - це стратегічне бачення на перспективу. Так, відповідно до міжнародного досвіду від впровадження стратегії локальної соціальної відповідальності на підприємствах заощаджується до 40% витрат на просування товарів чи послуг. Тому реалізація стратегії локальної соціальної відповідальності на підприємстві значно підвищує його рівень рентабельності та конкурентоспроможності (рис. 3).

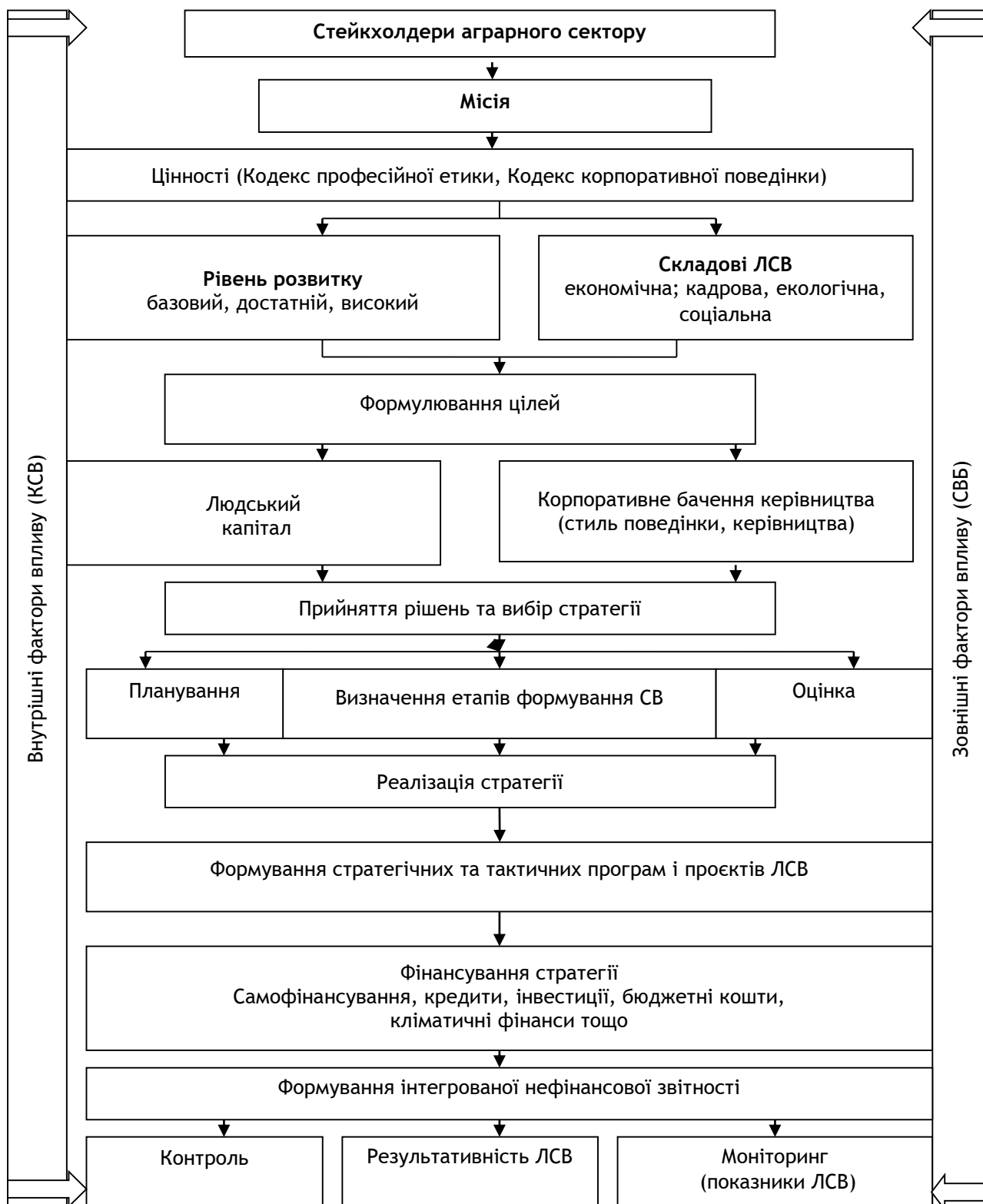

Рис. 3. Формування стратегії локальної соціальної відповідальності на рівні суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки

Джерело: Розробка авторів.

Стратегія локальної соціальної відповідальності являє собою документ, в якому зазначаються ціль, місія, цінності та стандарти, відповідно до яких функціонує підприємство. Якщо підприємство заявляє про свої соціальні цілі та місію, таким чином воно

реалізує основні принципи локальної соціальної відповідальності. Ефективне управління зовнішніми і внутрішніми факторами впливу аграрного підприємства повинно бути скероване на формування стратегії локальної соціальної відповідальності на засадах

компетентності економічного, кадрового, екологічного та соціального спрямування. У межах формування та реалізації стратегії ЛСВ аграрне підприємство повинно налагоджувати постійну роботу із зацікавленими особами щодо виявлення основних проблем і потреб, вирішення яких можливо на рівні аграрного підприємства.

Формування стратегії ЛСВ на аграрному підприємстві повинно базуватися на загальноприйнятих міжнародних стандартах і методиках оцінки рівня ЛСВ, з урахуванням її складових, рівня розвитку, фінансових аспектів господарювання.

Враховуючи зміни щодо нових стандартів звітування у майбутньому, які у листопаді 2020 р. Рада з фінансової звітності Великобританії представила на обговорення, основна мета - замінити довгі звіти на звіти, що дійсно важливі для стейкхолдерів. Пропонується формувати три звіти: Бізнес-звіт (довготривала цінність підприємства), повний фінансовий звіт та Звіт громадського інтересу (пропонується зовсім новий звіт, в якому підприємство показує, що воно робить для зовнішніх стейкхолдерів) [9].

Тому стратегія ЛСВ аграрного підприємства повинна ґрунтуватися на таких засадах: холістичний розвиток економіки, взаємовигідна співпраця, ведення нефінансової звітності та постійний діалог з групами зацікавлених осіб.

Розроблення стратегії розвитку локальної соціальної відповідальності - довготривалий

і комплексний процес. Для того щоб запровадити стратегію розвитку локальної соціальної відповідальності, необхідно насамперед оцінити рівень розвитку локальної соціальної відповідальності на аграрному підприємстві та за його межами за відповідними напрямками: місія, ціль, цінності, проведення політики ЛСВ, внутрішні комунікації, практика запровадження ЛСВ.

Стратегія розвитку локальної соціальної відповідальності повинна орієнтуватися на потреби основних стейкхолдерів та заохочення до активної співпраці між ними й аграрними підприємствами у забезпеченні довгострокового і холістичного розвитку економіки. У результаті створюються умови для оптимізації та вдосконалення заходів, передбачених стратегією, розробляються напрями усунення негативних факторів з боку зовнішнього та внутрішнього середовища.

Висновки. Одним із перспективних напрямів побудови ефективної економіки в державі визначено стратегічний підхід формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки. Трансформаційні зміни економіки наочно демонструють необхідність розробки стратегії соціальної відповідальності як на національному рівні, так і на рівні суб'єктів господарювання стратегії локальної соціальної відповідальності, враховуючи потреби основних стейкхолдерів, тобто стратегія виступає проєктом реалізації інтересів зацікавлених сторін.

Список бібліографічних посилань

1. Вплив соціальної відповідальності на бізнес-показники. Центр Розвиток корпоративної соціальної відповідальності. URL : <http://csr-ukraine.org/article/вплив-корпоративної-соціальної-відп> (дата звернення : 02.09.2020 р.).
2. Гнат'єва Т. М. Соціально відповідальний бізнес як інструмент ефективності корпоративної стратегії. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2014. № 2. С. 35-44.
3. Кужель В. В. Очікуваний результат реалізації соціальної відповідальності бізнесу та його вплив на стратегічний розвиток економіки аграрної сфери. *Економіка: реалії часу*. 2014. № 3. С. 162-166.
4. Малік М. Й., Мамчур В. А., Шпикуляк О. Г. Інституціональне середовище та формування соціальної відповідальності аграрних підприємств. *Економіка АПК*. 2017. № 12. С. 5-13.
5. Супрун Н. А. Соціальне підприємництво як механізм розв'язання соціально-економічних проблем суспільства. *Стратегія державної кадрової політики - основа модернізації країни : матеріали Всеукр. наук.- практ. конф. за міжнар. участю*. НАДУ. 2012. С. 454-456.
6. Ткаченко Н., Селиверстова Л. Формування соціальної відповідальності бізнесу. *Проблеми і перспективи економіки і управління*. 2018. №3 (15). С. 49-54.
7. Пігуль Н., Люта О., Бойко А. Фінансове забезпечення соціальної сфери в Україні. *Вісник Національного банку України*. 2015. № 1. С. 30-35.

References

1. Vplyv sotsialnoi vidpovidalnosti na biznes-pokaznyky [The impact of social responsibility on business performance]. Tsentr Rozvytok korporatyvnoi sotsialnoi vidpovidalnosti. Retrieved from: <http://csr-ukraine.org/article/vplyv-korporativnoyi-sotsialnoi-vidp> [In Ukrainian].
2. Hnatieva, T.M. (2014). Sotsialno vidpovidalnyy biznes yak instrument efektyvnosti korporatyvnoi stratehii [Socially responsible business as a tool for the effectiveness of corporate strategy]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky*, 2, pp. 35-44 [In Ukrainian].
3. Kuzhel, V.V. (2014). Ochikuvanyi rezultat realizatsii sotsialnoi vidpovidalnosti biznesu ta yoho vplyv na stratehichniy rozvytok ekonomiky aharnoi sfery [The expected result of the implementation of social responsibility of business and its impact on the strategic development of the agrar economy]. *Ekonomika: realii chasu*, 3, pp. 162-166 [In Ukrainian].
4. Malik, M.Yo., Mamchur, V.A. & Shpykuliak, O.H. (2017). Instytutsionalne seredovyshe ta formuvannia sotsialnoi vidpovidalnosti aharnykh pidpryiemstv [Institutional environment and the formation of social responsibility of agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 5-13 [In Ukrainian].
5. Suprun, N.A. (2012). Sotsialne pidpryiemnytstvo yak mekhanizm rozv'iazannia sotsialno-ekonomichnykh problem suspilstva [Social entrepreneurship as a mechanism for solving socioeconomic problems of society]. *Stratehiia derzhavnoi kadrovoy polityky - osnova modernizatsii krainy: materialy Vseukr. nauk.- prakt. konf. za mizhnar. NADU*. (pp. 454-456) [In Ukrainian].

8. Форсайт та побудова стратегії соціально-економічного розвитку України на середньостроковому (до 2020 року) і довгостроковому (до 2030 року) часових горизонтах. Світовий центр. URL : <http://wdc.org.ua/uk/node/186285> (дата звернення: 26.10.2020 р.).

9. Форум соціально відповідального бізнесу : сайт. URL : <http://svb.ua> (дата звернення: 26.10.2020).

10. Центр Розвиток корпоративної соціальної відповідальності : сайт. URL : <http://csr-ukraine.org> (дата звернення: 26.10.2018).

11. Цілі сталого розвитку в Україні. Представництво ООН в Україні. URL : <http://sdg.org.ua/ua/pro-hlobalni-tsili> (дата звернення: 26.10.2020 р.).

12. Чернега І. І. Стратегічні аспекти формування соціально-економічного механізму підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки. *Вісник ХНАУ ім. В. В. Докучаєва. Серія: Економічні науки*. 2019. № 4. Т. 2. С. 73-80.

13. Чирва О. Г. Інноваційно-орієнтована стратегія підвищення конкурентоспроможності регіональних соціально-економічних систем. *Інноваційна економіка*. 2014. № 1. С. 74-81.

14. Шпикуляк О. Г. Інституційні засади та соціально-економічні детермінанти стимулювання сталого розвитку сільських територій: теоретичний аспект. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Економіка*. 2015. Вип. 730-731. С. 21-25.

15. Alter K. Social enterprise typology. URL : www.virtueventures.com/files/setypology.pdf. Virtue Ventures LLC. 2007. 124 p.

16. Carroll A. B. Corporate Social Responsibility : Evolution of Definitional Construct. *Business and Society*. 2009. Vol. 38. № 3. P. 268-295.

17. Porter M. E., Kramer M. R. Strategy and Society : The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility. *Harvard Business Review*. December, 2006. P. 78-92.

6. Tkachenko, N. & Selyverstova, L. (2018). Formuvannya sotsialnoi vidpovidalnosti biznesu [Formation of social responsibility of business]. *Problemy i perspektivy ekonomiky i upravlinnia*, 3 (15), pp. 49-54 [In Ukrainian].

7. Pihul, N., Liuta, O. & Boiko, A. (2015). Finansove zabezpechennia sotsialnoi sfery v Ukraini [Financial security of the social sphere in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*, 1, pp. 30-35 [In Ukrainian].

8. Forsait ta pobudova stratehii sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy na serednostrokovomu (do 2020 roku) i dovhostrokovomu (do 2030 roku) chasovykh horizontakh [Foresight and construction of the strategy of socio-economic development of Ukraine on the medium-term (until 2020) and long-term (until 2030) time horizons]. (2020). Svitovyi tsentr. Retrieved from: <http://wdc.org.ua/uk/node/186285> [In Ukrainian].

9. Forum sotsialno vidpovidalnoho biznesu: sait [Forum of socially responsible business: cite]. Retrieved from: <http://svb.ua> [In Ukrainian].

10. Tsentr Rozvytok korporativnoi sotsialnoi vidpovidalnosti: sait [Center for the Development of Corporate Social Responsibility: cite]. Retrieved from: <http://csr-ukraine.org> [In Ukrainian].

11. Tsili staloho rozvytku v Ukraini. Predstavnytstvo OON v Ukraini [Sustainable development goals in Ukraine]. Retrieved from: <http://sdg.org.ua/ua/pro-hlobalni-tsili> [In Ukrainian].

12. Cherneha, I.I. (2019). Stratehichni aspekty formuvannya sotsialno-ekonomichnoho mekhanizmu pidpriemnytskoi diialnosti v ahrarynomu sektori ekonomiky [Strategic aspects of the formation of socio-economic mechanism of entrepreneurial activity in the agricultural sector of the economy]. *Visnyk KhNAU im. V. V. Dokuchaieva. Serii: Ekonomichni nauky*, 4, vol. 2, pp. 73-80 [In Ukrainian].

13. Chyrva, O.H. (2014). Innovatsiino-orientovana stratehiia pidvyshchennia konkurentospromozhnosti rehionalnykh sotsialno-ekonomichnykh system [Innovation-oriented strategy to increase the competitiveness of regional socio-economic systems]. *Innovatsiina ekonomika*, 1, pp. 74-81 [In Ukrainian].

14. Shpykuliak, O.H. (2015). Instytutsiini zasady ta sotsialno-ekonomichni determinanty stymuliuvannya staloho rozvytku silskykh terytorii: teoretychnyi aspekt [Institutional principles and socio-economic determinants of stimulating sustainable development of rural areas: theoretical aspect]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Serii: Ekonomika*. Vyp. 730-731, pp. 21-25 [In Ukrainian].

15. Alter, K. (2007). Social enterprise typology. Virtue Ventures LLC. Retrieved from: www.virtueventures.com/files/setypology.pdf [In English].

16. Carroll, A.B. (2009). Corporate Social Responsibility: Evolution of Definitional Construct. *Business and Society*, vol. 38 (3), pp. 268-295 [In English].

17. Porter, M.E. & Kramer, M.R. (2006). Strategy and Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility. *Harvard Business Review*. December, pp. 78-92 [In English].

Sirenko N. M., Lunkina T. I., Burkovska A. V. Strategic approach to the formation of social responsibility of Ukrainian agrarian economy subjects

The purpose of the article is to study the strategic approach to the formation of social responsibility of the agrarian sector of Ukraine in order to develop strategies of social responsibility at different levels of functioning.

Research methods. In the process of research general and special methods were used, namely: system and structural analysis and synthesis (study and generalization of strategies of social responsibility development in the agrarian sector of the economy); method of hierarchies (to reveal the impact of social responsibility strategies for the subjects of Ukrainian agrarian sector); method of abstraction; graphic method (visualisation of research results).

Research results. It is substantiated that the effectiveness of the proposed strategies of social responsibility is based on the stages of its formation, which allows to ensure the flexibility of management at different stages of its operation. It is grounded that in the formation of the strategy of local social responsibility of agricultural enterprises it is necessary to determine the priority areas of development including risks that are inherent in this industry and affect its development.

Scientific novelty. It is proved that promising areas for the efficient economy development is the strategic approach to the formation of agrarian sector's social responsibility. It was found that the social responsibility strategy formation requires a thorough analysis of the researched object; mission development taking into account the main stakeholders (business organizations, government agencies, research institutes, trade unions, consumers, NGOs, employees etc.); identifying the special features of the agrarian sector development (climatic conditions, seasonality) and its possible and impossible development trends.

Practical importance. Transformational changes in the economy clearly demonstrate the need to develop a strategy for social responsibility development at both the national and business levels, taking into account the needs of key stakeholders, which is a project to realize the interests of all stakeholders. Tabl.: 1. Figs.: 3. Refs.: 17.

Keywords: social responsibility; local social responsibility; social responsibility strategy; stakeholders; agrarian sector; holistic development.

Sirenko Natalia Mykolaivna - doctor of economic sciences, professor, head of the department of finance, banking and insurance, Mykolaiv National Agrarian University, (9, Heorhiia Honhadze St., Mykolaiv, 54000)

E-mail: sirenko@mnaeu.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1660-1073>

Lunkina Tetiana Ivanivna - doctor of economic sciences, associate professor (docent) of the department of finance, banking and insurance, Mykolaiv National Agrarian University (9, Heorhiia Honhadze St., Mykolaiv, 54000)

E-mail: lunkina_tanya@i.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-7252-3239>

Burkovska Alla Valentynivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of finance, banking and insurance, Mykolaiv National Agrarian University (9, Heorhiia Honhadze St., Mykolaiv, 54000)

E-mail: Burkovskaya@mnaeu.edu.ua

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0003-4158-1721>

Сиренко Н. Н., Лункина Т. И., Бурковская А. В. Стратегический подход к формированию социальной ответственности субъектов аграрного сектора экономики Украины

Цель статьи - исследовать стратегический подход к формированию социальной ответственности субъектов аграрного сектора экономики Украины, разработать стратегии социальной ответственности на разных уровнях функционирования.

Методика исследования. В процессе исследования использованы общенаучные и специальные методы, а именно: системно-структурного анализа и синтеза (изучение и обобщение стратегий развития социальной ответственности в аграрном секторе экономики); иерархий (для раскрытия влияния стратегий социальной ответственности на субъектов аграрного сектора экономики Украины); абстрагирования; графический (для наглядного отображения результатов исследования).

Результаты исследования. Обосновано, что эффективность реализации предложенных стратегий социальной ответственности основывается на этапах формирования последней, что позволяет обеспечить гибкость управления на разных этапах ее функционирования. Установлено, что при формировании стратегии локальной социальной ответственности аграрного предприятия необходимо определиться с приоритетными направлениями развития и рисками, которые присущи этой отрасли хозяйствования и влияют на ее разработку.

Элементы научной новизны. Доказано, что перспективными направлениями построения эффективной экономики в государстве является стратегический подход к формированию социальной ответственности субъектов аграрного сектора экономики. Выявлено, что для формирования стратегии социальной ответственности субъектов аграрного сектора необходим тщательный анализ объекта исследования, формирование миссии предприятия с учётом основных стейкхолдеров (бизнес-организаций, органов государственной власти, исследовательских институтов, профсоюзных организаций, потребителей, общественных организаций, работников и др.), выявление особенностей развития аграрного сектора (природно-климатические условия, сезонность) и его возможных и невозможных тенденций развития.

Практическая значимость. Трансформационные изменения экономики наглядно демонстрируют необходимость разработки стратегии социальной ответственности как на национальном уровне, так и на уровне субъектов хозяйствования, учитывая потребности основных стейкхолдеров, которая выступает проектом реализации интересов заинтересованных сторон. Табл.: 1. Илл.: 3. Библиогр.: 17.

Ключевые слова: социальная ответственность; локальная социальная ответственность; стратегия социальной ответственности; стейкхолдеры; аграрный сектор; холистическое развитие.

Сиренко Наталья Николаевна - доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой финансов, банковского дела и страхования, Николаевский национальный аграрный университет (54000, г. Николаев, ул. Георгия Гонгадзе, 9)

E-mail: sirenko@mnaeu.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1660-1073>

Лункина Татьяна Ивановна - доктор экономических наук, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования, Николаевский национальный аграрный университет (54000, г. Николаев, ул. Георгия Гонгадзе, 9)

E-mail: lunkina_tanya@i.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-7252-3239>

Бурковская Алла Валентиновна - кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования, Николаевский национальный аграрный университет (54000, г. Николаев, ул. Георгия Гонгадзе, 9)

E-mail: Burkovskaya@mnaeu.edu.ua

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0003-4158-1721>

Стаття надійшла до редакції 05.10.2020 р.

Фахове рецензування: 12.10.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Сиренко Н. М., Лункина Т. И., Бурковська А. В. Стратегічний підхід до формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України. *Економіка АПК*. 2020. № 10. С. 62 – 70. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010062>

Sirenko, N.M., Lunkina, T.I. & Burkovska, A.V. (2020). Stratehichnyi pidkhid do formuvannia sotsialnoi vidpovidalnosti sub'iektiv ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy [Strategic approach to the formation of social responsibility of Ukrainian agrarian economy subjects]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 62 – 70 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010062>

* * *

УДК 658.29:004 (477)

JEL Classification: Q16; O32

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010071>

О. М. ЗГУРСЬКА, кандидат економічних наук
Т. В. СЬОМКІНА, доктор економічних наук, професор

Структура управління агропромисловими підприємствами в умовах розвитку інформаційних технологій

Мета статті - охарактеризувати структуру управління агропромисловими підприємствами в умовах розвитку інформаційних технологій для забезпечення досягнення заданих стратегічних цілей, ефективної організації процесу управління та регулювання розвитку агропромислових підприємств на довгострокову перспективу.

Методика дослідження. За методичну основу дослідження слугували загальнонаукові й спеціальні методи, а саме: теорії систем і системний аналіз - для всебічного розгляду процесів управління діяльністю агропромислових підприємств; систематизації та узагальнення - при обґрунтуванні концептуального підходу до формування елементів управлінської структури агропромислових підприємств в умовах розвитку інформаційних технологій; економічний, комплексний аналіз - для діагностування сучасного стану та тенденцій розвитку вітчизняних агропромислових підприємств; графічний метод - для наочного відображення результатів дослідження.

Результати дослідження. Охарактеризовано структуру управління агропромисловими підприємствами в умовах розвитку інформаційних технологій, особливостями якої є забезпечення мобільності та прозорості процесу управління на підприємстві шляхом формування відділів стратегічного інформаційного забезпечення як оптимального засобу ефективного виробництва та гарантованого отримання прибутку.

Елементи наукової новизни. Запропоновано методичний підхід до формування структури управління агропромисловими підприємствами в умовах розвитку інформаційних технологій, ключовою особливістю якої вирізняється дотримання принципів інноваційності та унікальності діяльності з метою визначення відповідності мобільності підприємства потребам інформаційного розвитку та можливим перспективам досягнення успішного результату діяльності.

Практична значущість. Запропоновано методичний підхід до формування структури управління агропромисловими підприємствами в умовах розвитку інформаційних технологій, застосування якого забезпечить поетапне стратегічне становлення агропромислових підприємств в контексті інноваційного розвитку, а також можливість визначення та обґрунтування комплексної системи оптимальних інноваційних рішень щодо управління діяльністю з урахуванням чинників інформаційного розвитку суспільства. Табл.: 1. Рис.: 6. Бібліогр.: 25.

Ключові слова: агропромислове підприємство; агрохолдинг; структура управління; інформаційні технології; стратегічні орієнтири діяльності агропромислових підприємств; організаційна структура; інформаційний розвиток суспільства.

Згурська Оксана Михайлівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, Державний університет телекомунікацій (03110, м. Київ, вул. Солом'янська, 7)

E-mail: oksana.zgurska@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3878-3007>

Сьомкіна Тетяна Віталіївна - доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, Державний університет телекомунікацій (03110, м. Київ, вул. Солом'янська, 7)

E-mail: t.v.semkina@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2852-2989>

Постановка проблеми. Сьогодення характеризується нестабільністю соціально-економічного становлення та розвитку. Надшвидкі темпи науково-технічного прогресу посилюють роль вирішення проблеми економічної стійкості та ефективності функціонування національних агропромислових

підприємств. Оптимальним способом її вирішення в умовах інформаційного розвитку суспільства варто вважати питання удосконалення науково-методичних підходів до ефективного управління агропромисловими підприємствами, що в умовах сучасності стало предметом дослідження багатьох визначних науковців.

© О. М. Згурська, Т. В. Сьомкіна, 2020

Застосування та впровадження інноваційних технологій має на меті захист конкурентних позицій підприємства, що в кінцевому результаті приведе до перегляду власних конкурентних стратегій функціонування та розвитку. Врахування потенційних можливостей підприємств та, в контексті цього, існуючих загроз зовнішнього середовища виступає ключовими факторами, що впливають на розробку стратегій. Адже розумний підхід до обґрунтування стратегічних цілей агропромислових підприємств має на меті забезпечення потенційних компетенційних можливостей динамічного росту в умовах захисту свого стратегічного положення від внутрішніх та зовнішніх загрозливих ризиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомим виявився внесок у дослідження теоретико-методологічних підходів ефективного управління агропромисловими підприємствами в працях таких зарубіжних учених, як С. Berri [20]; X. Huang [23]; M. Gort [22]; A. Đokić, S. Jović [21]; R. Pitts, H. Hopkins [24]; W. Wan, R. Hoskisson, J. Short, D. Yiu [25] та ін. Теоретико-практичним питанням розроблення інноваційних стратегій діяльності та методичного інструментарію ефективності управління агропромисловими підприємствами відзначаються праці відомих вітчизняних учених, серед яких: О. І. Амоша [4], В. Г. Андрійчук [1], О. М. Вишневська [5], О. Й. Вівчар [6], С. М. Ілляшенко [7], Ю. С. Коваленко [17], М. Д. Корінько [10], Ю. О. Лупенко [13-16], М. Й. Малік [13-15], В. А. Мамчур [15], В. Я. Месель-Веселяк [2, 16], П. Т. Саблук [2, 17], Г. В. Черевко [19], О. Г. Шпикуляк [13-16], О. О. Цогла [18] та ін.

Мета статті - охарактеризувати структуру управління агропромисловими підприємствами в умовах розвитку інформаційних технологій для забезпечення досягнення заданих стратегічних цілей, ефективної організації процесу управління та регулювання стратегічного розвитку агропромислових підприємств на довгострокову перспективу.

Виклад основних результатів дослідження. Останніми роками для аграрного сектору України характерні процеси інте-

рації та укрупнення підприємств. Як наслідок, у 2011 р. кількість аграрних підприємств в Україні з площею 5000,1-10000 га збільшилася порівняно з 2005 р. на 21,6 %. Станом на 2018 р., кількість підприємств з розміром сільськогосподарських угідь 5000,1-10000 га становила 384 од., що на 133 од. менше порівняно з 2011 р. [11]. Різке зменшення кількості підприємств із розміром сільськогосподарських угідь 5000,1-10000 га у 2014 р. пояснюється їх подальшим укрупненням. Доказом цього слугує збільшення агропромислових підприємств, в підпорядкуванні яких знаходяться сільськогосподарські угіддя розміром понад 10000 га у цьому ж році (рис. 1).

Як свідчить рис. 1, кількість агропромислових підприємств площею понад 10000,0 га за період 2005-2014 рр. поступово збільшувалася. Інтеграційні процеси в Україні посилювалися з 2008 р. І вже в 2014 р. їхня чисельність досягла максимальної позначки - 184 од. Вважаємо таку тенденцію цілком виправданою та закономірною відповіддю вимогам сучасної транснаціональної економіки та викликам інформатизації й глобалізації. Адже завдяки масштабам своєї діяльності великі аграрні підприємства мають більше можливостей та переваг порівняно з меншими за розміром аграрними підприємствами [13].

Створення агрохолдингових компаній пояснюється насамперед зменшенням трансакційних витрат (один технологічний ланцюг виробництва), наявними вигодами від так званого ефекту масштабу, доступом до значного обсягу капіталу, залученням іноземних інвестицій, впровадженням науково-технічних розробок у процесі виробництва та управління тощо. Усі вказані вище можливості надають підстави стверджувати, що потужні холдингові структури відзначаються великими потенційними ресурсами для відновлення потенціалу аграрного сектору України до якісно нового рівня розвитку та можливістю підвищення експортного потенціалу країни.

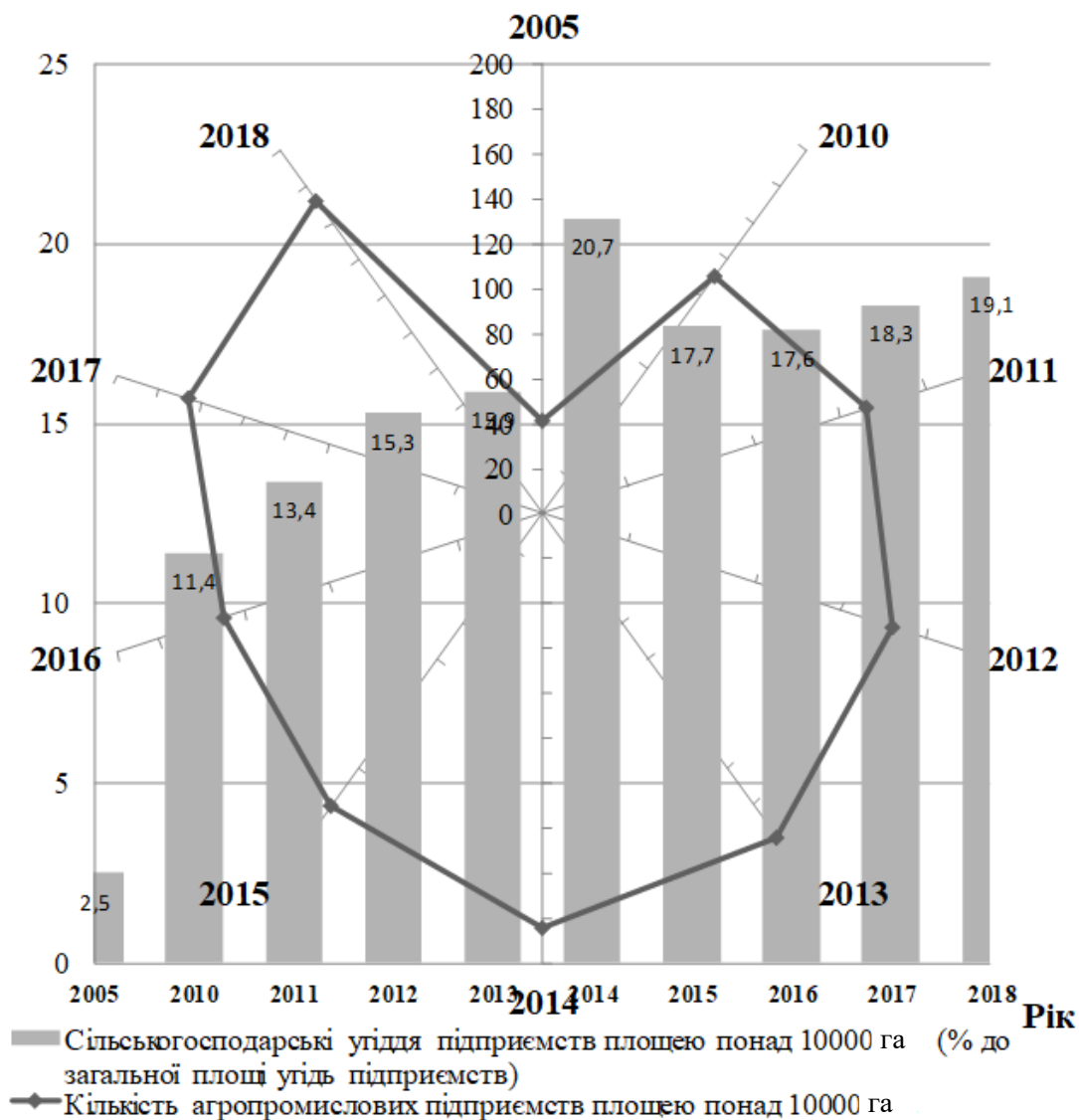

Рис. 1. Динаміка оціночних показників розвитку агропромислових підприємств України площею понад 10000 га (2010-2018 рр.)

Джерело: Побудовано авторами на основі [2-3, 11-12].

Інноваційним трендом розвитку вітчизняних агропромислових підприємств вирізняється впровадження інформаційно-комунікативної методології точного землеробства, в основі якого знаходиться ідея неоднорідності оброблюваної землі, індивідуального догляду за певною ділянкою поля в системі земельного банку. Завдяки такому принциповому підходу досягається мінімізація витрат та збільшення додаткового прибутку підприємств. Суть методики полягає в ефективній роботі певного комплексу інструментів інформаційно-технологічної системи, в основі якої закладена ідея над-

ходження потрібної аграрію уточненої інформації від використання наземних датчиків, а також ГІС супутникової навігації при проведенні комплексу польових робіт. Фактично можна вносити, наприклад, добрива тільки на ті місця, які цього вимагають відповідно до агрохімічного стану родючості ґрунту, насіння без суттєвих перевитрат згідно з рекомендованою нормою висіву [8, с. 125]. Це забезпечує досить значну економію на кожен гектар агроугідь, а в масштабах господарства позначається на зростанні його прибутковості (рис. 2).

Рис. 2. Схема застосування агропромисловими підприємствами інформаційно-комунікативної методології точного землеробства

Джерело: Побудовано авторами на основі [7-9].

Порівнюючи ті чи інші характеристики полів із картами врожайності, фахівці галузі можуть виявляти причини нерівномірної врожайності сільськогосподарської культури на полі, після чого вживати необхідних заходів.

У цьому процесі серед сучасних технологій та пристроїв не останню роль можуть відіграти наступні [8, 9]:

- приймачі-антени глобальних позиційних систем (GPS-ГПС або ГЛОНАС), установлені на будь-якому об'єкті (машині, агрегаті

тощо). Вони пеленгують сигнали із супутників, що перебувають у зоні прийому інформації. Для точного визначення місцезнаходження об'єкта в просторі й часі досить одержувати сигнали з 3-4 супутників, що обертаються навколо земної кулі;

- географічна інформаційна система (GIS-П) - це програмне забезпечення, що дозволяє обробляти й показувати просторову інформацію, комп'ютеризувати і створювати електронні карти;

– датчики для дистанційних вимірів і бортові датчики для приведення в дію різних частин машинного агрегату;

– інформаційні системи і технології планування.

У сучасних умовах набули поширення системи точного землеробства і smart farm, які базуються на автоматизації та роботизації аграрного виробництва. За даними аналізу звіту BCG і AgFunder, серед інвестиційних пріоритетів, які на думку представників провідних світових агрокорпорацій та експертів з інвестицій венчурних компаній, що спеціалізуються на агропромисловості, власне ІТ-технології отримали суттєвий поштовх і розвиток останніми роками, а саме ті, які пов'язані із [10, с. 136]: великими масивами даних big data та їх аналітикою; безпекою і якістю продуктів харчування; біотехнологіями; апаратними засобами для оптимізації технологічних рішень; сенсорами, датчиками й засобами зв'язку та навігації.

Сьогодення характеризується розвитком Big Data у поєднанні з іншим, не менш перспективним напрямом сучасних цифрових технологій - Internet of things («Інтернетом речей»). Безпосередньо в агропромисловому секторі сфера їх застосування зосереджується на забезпеченні моніторингу сільськогосподарських угідь за допомогою відповідних цифрових датчиків, що здійснюють аналіз агрохімії ґрунту, повітря і води [5]. Потім ці дані надходять у єдине сховище, де вони структуруються і готуються до аналітичної обробки. Саме за допомогою такого безперервного потоку даних отримується й аналізується об'єктивний стан розвитку виробництва в цілому та на окремому полі чи сівоземі в конкретний момент часу. Це дозволяє не просто відстежувати в режимі реального часу виробничий процес, а й вносити оперативне коригування, а також здійснювати його прогнозування з урахуванням внесених змін.

Останніми роками у вітчизняному агропромисловому виробництві набули значного поширення поряд із системами точного землеробства і технології роботизованого доїння молочних корів, які дозволяють ефективно управляти ресурсами та товарними потоками, оптимізуючи при цьому непродуктивні витрати. Їх функціональною особливістю виокремлюється широке використання технологій «Інтернету речей» у поєднанні з big data, які дозволяють у режимі реального

часу керувати виробничими процесами та вести їх моніторинг [9, с.56-60].

Управління основними технологічними процесами на підприємстві безпосередньо здійснюється за допомогою спеціалізованої комп'ютеризованої платформи Delaval Delpro™ Farm Management, яка реалізує інтелектуальні функції Smart Farm для інтегрованого управління молочним виробництвом. Безпровідний двосторонній зв'язок із доїльними апаратами дозволяє отримувати інформацію у реальному часі для швидкого і точного складання звітів, спостерігати за кожною твариною й складати технічні завдання для фахівців і менеджменту ферми. Унікальне поєднання сучасних технологій передачі даних і програмного забезпечення з їх структурування дозволяє збирати, накопичувати й аналізувати значні масиви інформації big data для потреб ефективного управління виробничими процесами.

Система Delaval Delpro™ Farm Management слугує одним із прикладів ефективного застосування технологій big data в агропромисловому виробництві для підвищення його рентабельності. Адже сьогодні вона забезпечує комплексний облік результатів оперативної роботи; складає щоденні завдання фахівцям і вчасно нагадує про терміни основних технологічних операцій; надає точну і достовірну інформацію для розрахунку програми оптимізації раціонів годівлі тварин відповідно до їх фактичної продуктивності [9, с. 69].

Також одним із результатів ефективного використання можливостей big data слід вказати відстежування й формування на основі цієї інформації звітів про стан здоров'я кожної тварини і всього молочного стада на фермі. Адже своєчасний контроль за станом здоров'я корів слугує запорукою запобігання у майбутньому ветеринарним проблемам, які можуть завдати збитків господарству [8]. Застосування цієї платформи забезпечить великі можливості для оперативного обміну важливою інформацією та успішним досвідом.

Широкий спектр сучасних інформаційних технологій в системі ефективних ІТ-рішень, що можуть бути результативно використані на агропромислових підприємствах, враховуються при розробці системних стратегічних планів. Разом із тим для реалізації даних ІТ-рішень у контексті методичних підходів до стратегічного планування та прогнозування

ключовими виступають і тип, і характер інноваційної технології, а також ефективна сумісність даної технології в числі прогресивних ІТ-технологій агропромислового виробництва. В разі неефективності використання існуючих ІТ-технологій продуктивність виробництва знижується, що призводить до незбалансованості виробничих потужностей агропромислового підприємства.

В умовах формування ефективної системи управління підприємствами за розвитку інформаційних технологій важлива роль

відводиться питанню врахування забезпечення конкурентних позицій підприємства на цільовому ринку та інноваційним ресурсним потенціалом підприємства (сукупність взаємоузгоджених дій усіх ланок господарюючого процесу, які здатні забезпечити підприємству ефективне управління стратегічними ресурсами). Це, у свою чергу, надає ключові можливості розвитку в напрямі ефективності управління на основі певного типу структур управління агропромисловим підприємством (рис. 3).

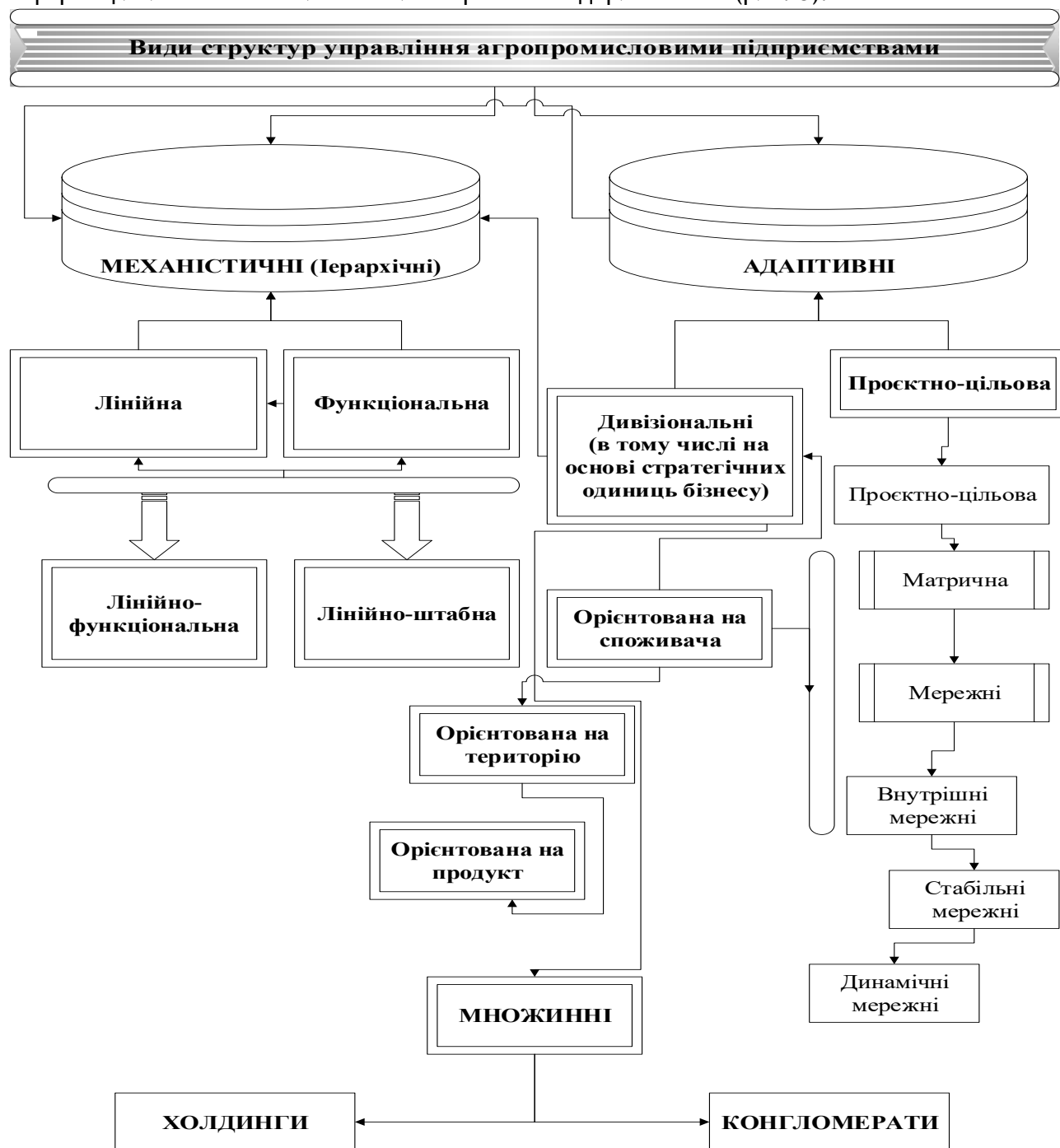

Рис. 3. Типи і види структур управління агропромисловим підприємством

Джерело: Побудовано авторами.

Отже, структура управління агропромисловим підприємством в умовах розвитку інформаційних технологій - це сукупність взаємозалежних та взаємодоповнюючих виробничих відділів і відділів з переробки продукції, впорядкованих процесів ефективного використання ресурсів у виробничій системі, а також механізмів та інструментів управління з урахуванням розвитку новітніх ІТ-технологій, які забезпечують досягнення стратегічних цілей підприємства.

Структура має тісні зв'язки з її елементами: ланками управління на кожному рівні, цілями, функціями, процесом управління, чисельним і професійно-кваліфікаційним складом працівників, ступенем централізації й децентралізації функцій управління, інформаційними зв'язками. В межах організаційної структури відбувається рух потоків інформації і прийняття управлінських рішень.

Розглядаючи особливості господарської ТЗОВ «Астарт», варто зазначити, що згаданий агрохолдинг на сьогодні являє собою один із найбільших вертикально інтегрованих агро-індустріальних холдингів в Україні, який постійно підтверджує статус надійного партнера й постачальника, що впроваджує кращі міжнародні практики в управління та підвищення якості продукції до рівня міжнародних показників, інвестує в інформаційний розвиток, інновації та сталий розвиток на довгострокову перспективу [12].

Стрімкий розвиток і масштаби цього холдингу не завадили йому стати цілісною, прозорою, добре керованою структурою, яка з часом із невеликої торгової фірми поступово перетворилася на провідного національного гравця у виробництві цукру, переробці сої та у молочному тваринництві [12]. Проведене дослідження засвідчило, що стратегічний напрям сталого розвитку «Астарту» знаходить своє відображення у поєднанні трьох складових: економічної, екологічної та соціальної.

Щодо екологічної складової, то в цьому аспекті діяльності основними напрямками виступають [12]:

- ефективність роботи з інноваційними техніко-технологічними процесами, які повністю безпечні для навколишнього середовища;
- впровадження сучасних ІТ-технологій, що становлять невід'ємну складову інтенсивного виробництва та успіху розвитку діяльності у довгостроковій перспективі;
- оптимальне впровадження у виробничий процес високих технологій ресурсозбереження, енергоефективності та енергозбереження;
- розробка і впровадження програм для мінімізації впливу виробничих процесів на навколишнє природне середовище.

Сутність економічної складової ефективного розвитку й господарювання агрохолдингу полягає у перспективності інноваційної політики компанії та, відповідно до цього, впровадження високих міжнародних стандартів у свою діяльність. Підвищення якості продукції до норм міжнародних показників визнано одним з основних завдань холдингу, адже це дає можливість забезпечення стійких конкурентних переваг для внутрішнього споживача, а також стати гідним конкурентом у турбулентних умовах ринкового середовища на зовнішньому ринку.

Для напрацювання напрямів роботи в соціальній сфері фахівці компанії в усіх районах дотримуються основних принципів корпоративної соціальної відповідальності, суть яких спрямована на розуміння важливого стратегічного питання - відповідальності агробізнесу в результаті його діяльності (виробництва) та впливу на територію (економічного, екологічного та соціального). Агрохолдинг «Астарт» стабільно і впевнено функціонує та розвивається в турбулентних ринкових умовах та у своїй діяльності користується практикою компенсації негативних зовнішніх чинників шляхом підвищення ефективності, скорочення фінансових витрат і хеджування ризиків [12] (рис. 4).

Концептуально-індивідуальний аналіз стратегічних орієнтирів

Агропромхолдингу «Астарта»

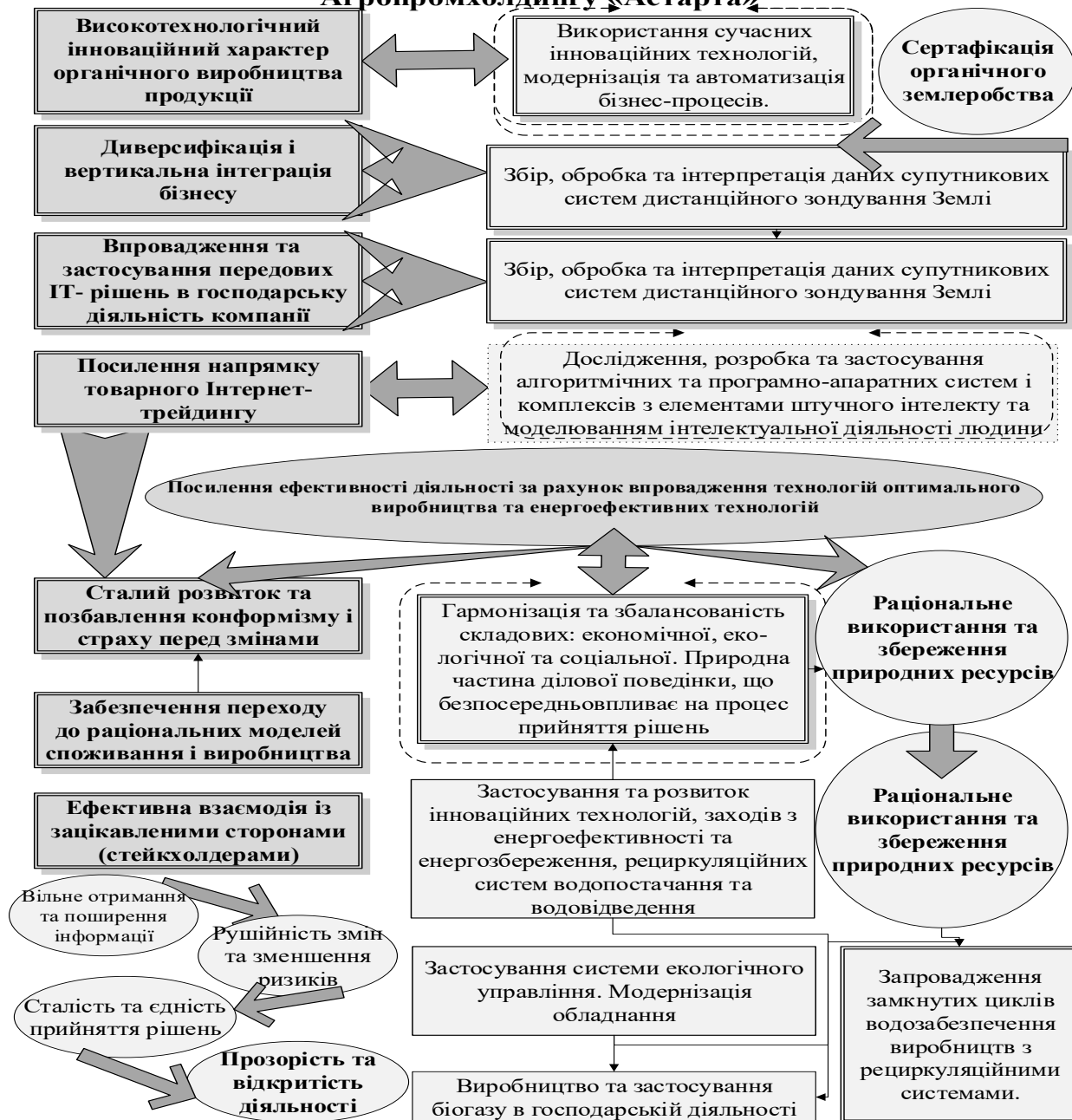

Рис. 4. Стратегічні орієнтири діяльності ТзОВ «Астарта»

Джерело: Розробка авторів.

Агропромхолдинг продовжує розвиватися, залучаючи для цього кошти Міжнародної фінансової корпорації (IFC), які спрямовуються на впровадження на підприємствах «Астарті» сучасних інформаційних технологій та стандартів для ефективного використання ресурсів (скорочення споживання води, газу). Зрозуміло, що завдяки поетапній модернізації виробничих майданчиків із використанням нових технологій підвищується конкурентоспроможність холдингу на зовнішніх ринках.

На сьогодні в багатьох агропромислових підприємствах України недостатньо удосконалено залишається структура управління підприємствами, яка чітко враховує у своєму складі певні відділи, що працюють над розробкою механізмів й інструментів комплексної системи збору та накопичення інформаційних даних. Одними із причин такого явища слугують фінансова нестабільність підприємств, психологічні бар'єри, техніко-технологічна застарілість і неготовність до розробки та впровадження комплексних інноваційних систем і технологій [6, с. 185].

Зміна або вибір нової структури управління передбачає часткову або суттєву зміну елементів структури управління агропромисловим підприємством. Стратегія визначає структуру, для якої характерні риси відповідності між структурною організацією та навколишнім середовищем, в якій функціонує підприємство. Значна увага вищій управлінській ланці підприємства приділяється оперативній діяльності, її принципам та методам роботи, оскільки високий рівень організаційної культури, починаючи з функціональної ланки управління, визначає ефективність розвитку стратегій диверсифікації на довгострокову перспективу.

Керівництвом ТзОВ «Астарта» використовується наступна ієрархічна структура уп-

равління: «Акціонери - Керуюча компанія - Галузеві напрями - Підприємства». Керуюча компанія організована за лінійно-функціональним принципом із виділенням основних функціональних підрозділів і галузевих управлінь, які запрошують відповідних функціональних фахівців, що створює можливість переходу на даний момент до матричної структури. Основним елементом керуючої компанії є корпоративний центр, який здійснює загальну аналітичну й методичну підтримку дій керівників галузевих підрозділів і головних підприємств, у тому числі служби стратегічного інноваційного планування (рис. 5).

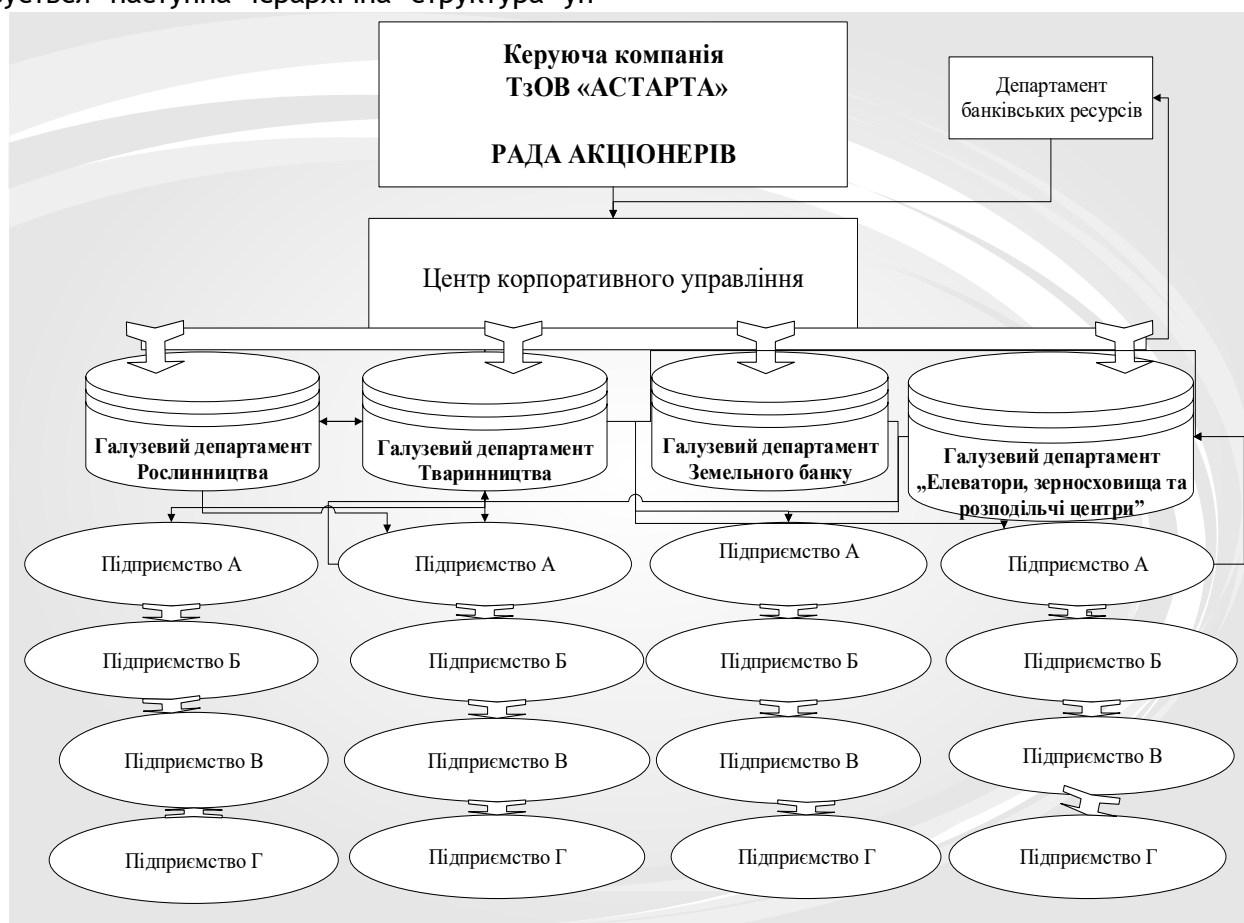

Рис. 5. Організаційна структура ТзОВ «Астарта»

Джерело: Сформовано авторами на основі джерела [12].

Питання удосконалення процесів управління, їх діджиталізації, впровадження інформаційних технологій - це крайня необхідність для кожного із агропромислових підприємств України, оскільки в сучасних мінливих умовах розвитку інформаційного суспільства діяльність агропромислових підприємств у цілому повинна ефективно реагувати на зміни зовнішнього середовища

та нові ринкові пріоритети, що пов'язані із кон'юнктурними зрушеннями.

Інтенсивний пошук шляхів удосконалення управління діяльністю агропромислових підприємств на основі впровадження інноваційних технологій сприятиме побудові нової структури управління підприємством, що дозволить посилити роль корпоративного центру, можливість керівництва забезпе-

чить високий рівень незалежності структурних підрозділів на кожному з етапів управлінського і стратегічного процесу, в тому числі - виробничого відділу та відділу логістики, забезпечить системне стратегічне управління діяльністю агропромислового підприємства.

Варто також зауважити, що в умовах інформаційного розвитку суспільства загалом та агропромислових підприємств зокрема важливим стає питання підвищення конкурентоспроможності підприємств та визнання його продукції на внутрішньому і міжнародних ринках. Тому для ефективної структури управління раціональним буде зосередити функції капіталізації та інвестування на рівні керуючих компанії (генерального директора та адміністративного центру), а функції виробництва, переробки, постачання, маркетингу, логістики, бюджетування витрат, правового регулювання, кадрового забезпечення, міжнародної експортної діяльності, міжнародної сертифікації діяльності на рівні підрозділів компанії: фінансово-розрахункового відділу, виробництва та переробки аграрної продукції, маркетингу, міжнародної діяльності.

Наявність у функціонально-інноваційній управлінській структурі відділу розробки та впровадження інформаційних технологій автоматизує, мобілізує й розширить участь підприємств України в напрямі ефективної диверсифікації діяльності; забезпечить конкурентоспроможність аграрного виробництва на внутрішньому і міжнародних ринках, посилять позиції підприємства на міжнародних ринках і забезпечить вихід на нові ринки; збільшить обсяги продажу аграрної продукції на міжнародних ринках у 2-3 рази; посилять міжнародну орієнтацію аграрного сектору з урахуванням тенденцій розвитку ринків окремих країн; сприятиме географічній диверсифікації цільових ринків продажу аграрної продукції (рис. 6).

Окрему увагу у структурі управління агропромисловим підприємством слід приділити визначенню необхідного ступеня інформаційної мобільності, розподіленню управлінських завдань, навантаження на адміністративний корпус, централізовану управлінську ланку. Після визначення характеру

взаємозв'язку підрозділів підприємства, їхнього функціонального навантаження важливо налагодити повноцінне управління підприємством, що дозволить підвищити результативність і конкурентоспроможність на внутрішніх та міжнародних ринках.

Фахівці в галузі новітніх технологій (венчурні компанії) розуміють, що через постійну невизначеність зовнішнього середовища, безперервний пошук інформації, розвиток системи інформаційного забезпечення стратегічної інноваційної діяльності, моніторинг навколишнього середовища, структура управління підприємством вимагає постійного перегляду та коригування, а також системного підходу до використання інформаційних технологій в діяльності агропромислових підприємств [15]. Він передбачає закріплення функцій за певними функціональними підрозділами, швидку передачу інформації, збільшення гнучкості та швидкий інформаційний розвиток підприємства. Вважаємо, що гнучкість і пристосованість такої управлінської структури до стратегічного середовища передбачає зростання кваліфікації персоналу, підвищення відповідальності до виконання завдань, а процеси прийняття рішень, контролю і розробки мети децентралізовані й розділені на всіх рівнях диверсифікованої структури.

Отже, поява нових технічних засобів, розробка концепцій і методів організації та використання даних, їх передачі, зберігання й обробки інформації - ключові форми та методи ефективного ведення господарювання в агропромисловій сфері шляхом взаємодії користувачів з технічними та іншими компонентами інформаційних систем. Успішність діяльності агропромислових підприємств можлива лише за умов ефективного управління господарської діяльності. Здійснивши аналіз основних фінансово-економічних показників діяльності досліджуваних агрохолдингів можна зробити висновок про успішність впровадження запропонованої структури управління агропромисловими підприємствами (табл.). Узагальнюючим показником, що відображає рівень ефективності господарської діяльності, виступає рівень рентабельності та чистого прибутку.

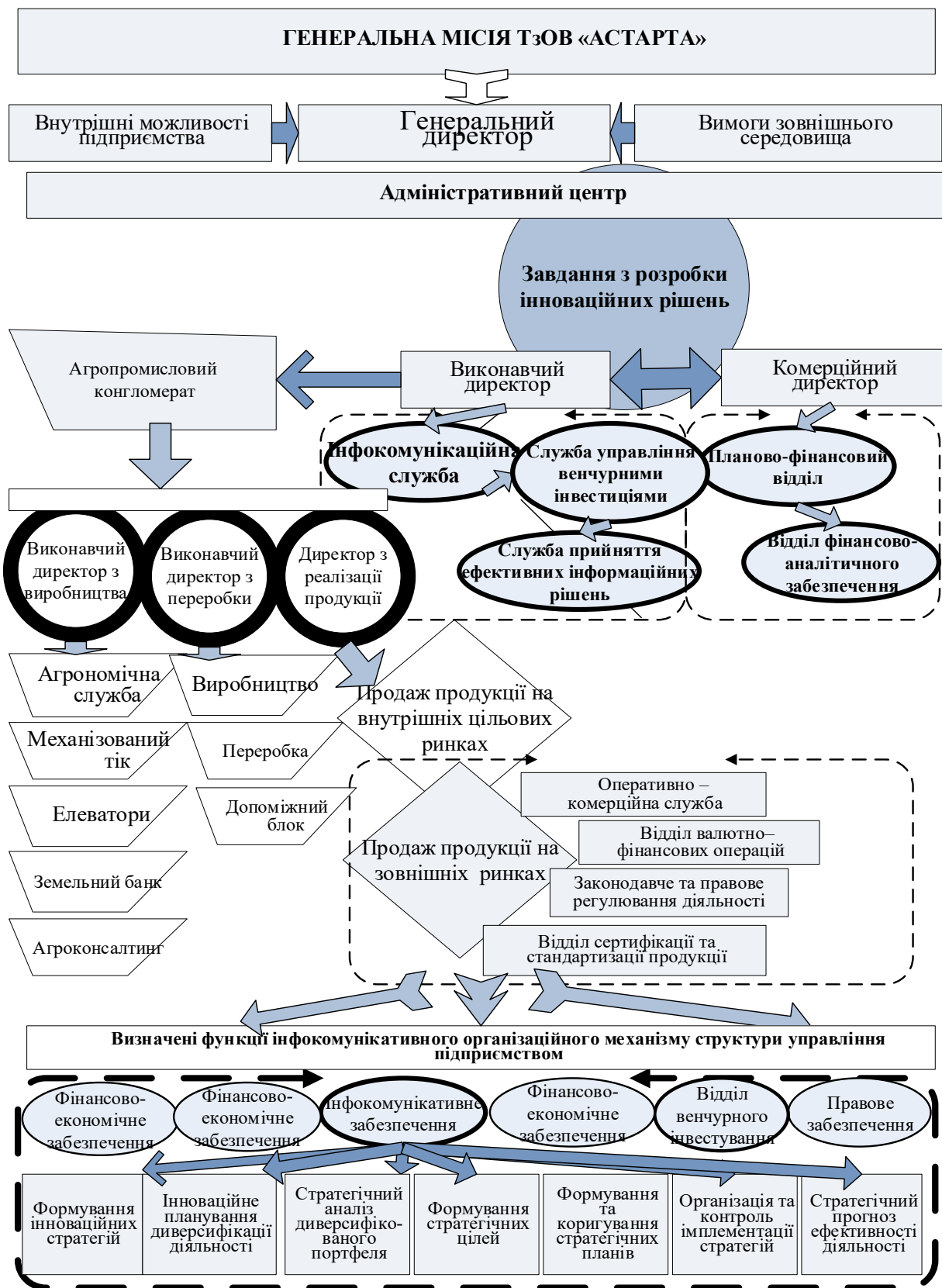

Рис. 6. Структура управління діяльністю ТЗОВ «Астарта» в умовах розвитку ІТ-технологій

Джерело: Розробка авторів.

Основні фінансово-економічні показники ефективності діяльності агропромислових підприємств

Астартa	NIBULON	МХП	ERNEL [»]	Ukrland-farming	2012			2013			2014			2015			2016			2017			2018			2019		
					Виручка, млн дол. США	Собівартість, млн дол. США	EBIDTA	Виручка, млн дол. США	Собівартість, млн дол. США	EBIDTA	Виручка, млн дол. США	Собівартість, млн дол. США	EBIDTA	Виручка, млн дол. США	Собівартість, млн дол. США	EBIDTA	Виручка, млн дол. США	Собівартість, млн дол. США	EBIDTA	Виручка, млн дол. США	Собівартість, млн дол. США	EBIDTA	Виручка, млн дол. США	Собівартість, млн дол. США	EBIDTA	Виручка, млн дол. США	Собівартість, млн дол. США	EBIDTA
212	85,6	944,21	1020,50	2450,9																								
171	751.8	728.76	868.5	1965,1																								
164	134	325	190,00	637,1																								
47,36842	11,14658	29,56392	17,50144	24,721																								
255	954,2	1229,09	1893,3	2234,9																								
139	811,9	969,73	1667	1839,7																								
178	167	401		545																								
33,09353	17,52679	26,74559	13,57528	21,481																								
367	848,9	1408,0	2071.8	2000,9																								
257	690,5	1097	1865,1	1660,7																								
121	193	468	318.8	791.5																								
42,80156	22,9399	28,35005	11,08252	32,612																								
469	958,9	1496,	2685,2	1765,2																								
382	798,9	1334	1621,3	1452,7																								
95	195	391	287,5	446																								
22,77487	20,02754	12,14393	6,883365	21,511																								
958,9	1135,5	1379	2393,3	1788,9																								
826,7	949,8	1217	2197,3	1320,9																								
146	221	555	223	765,5																								
15,99129	19,55148	13,31142	4,473672	35,43																								
875,2	1280,5	1135,5	2168,9	2010,6																								
777,5	1068,2	981,5	2052,1	1457																								
118	220	352	215,3	7012																								
12,56592	19,87456	15,69027	5,69173	37,95																								
958,9	1573	1621,3	2230,9	2200,5																								
826,7	949,8	1338,8	1999,3	1663,5																								
155	1387,3	315	287	695																								
15,99129	19,55148	21,10099	11,58405	32,28																								
689,4	1671,3	1352	2764	2116,9																								
606,4	1504,3	1069,5	2625,3	1565,3																								
152	270,7	336	319,2	7795,4																								
13,68734	11,10151	26,41421	5,283206	35,239																								

Джерело: Розраховано авторами на основі [2, 11].

Варто відзначити, що вказані вище показники тісно пов'язані між собою, хоча не завжди пропорційно залежні один від одного. За наведеними даними, рівень рентабельності та чистий прибуток досліджуваних агрохолдингів починаючи з 2014 р. має позитивну динаміку, яка зберігається протягом досліджуваного періоду. Аналіз фінансово-економічних показників діяльності агрохолдингів засвідчив про доцільність застосування запропонованої структури управління в напрямі розвитку інформаційних технологій.

Разом із тим потрібно враховувати важливий фактор, за якого кожен суб'єкт у своїй господарській діяльності повинен розуміти, що для розробки й ефективної реалізації та-

кої структури управління необхідні інноваційні знання та навички, що дозволять зрозуміти закономірності й тенденції досягнення сучасного стану стратегічних інноваційних змін на підприємстві. Зазначений аспект пов'язаний з виявленням внутрішніх поточних стратегічних можливостей підприємства, прогнозуванням управлінського, технологічного, виробничого, фінансово-економічного та організаційного стану підприємства.

Висновки. У сучасних умовах динамічного розвитку, а також інтенсивних технологічних потоків інтенсивність нововведень набуває широкого розмаху. Невпинний розвиток інформаційних технологій в поєднанні з новими техніко-технологічними, ресурсни-

ми, управлінськими, маркетинговими та збутовими можливостями спонукають агропромислові підприємства до необхідності формування структури управління, що характеризується мобільністю прийняття рішень та враховує можливості формування відділів стратегічного інноваційного планування на підприємстві як найефективнішого засобу стабілізації виробництва та гарантованого отримання прибутку.

Структура управління вітчизняними агропромисловими підприємствами характеризується специфікою розвитку та «еволюційною картиною» постановки управлінських цілей - від отримання прибутків за рахунок використання переваг масштабності діяльності й швидкого ефекту від інвестування капіталу до формування пріоритетів інформаційного розвитку, що традиційно визначаються в ієрархії цілей: «ефективна діяльність - впровадження інформаційних технологій - інформаційний розвиток суспільства». Відповідно до сформованих елементів структури управління агропромисловими підприємствами в умовах інформатизації діяльності зв'язок між ланками та відділами управління здійснюється за усіма, без винятку

напрямами не ставиться акцент на функції влади і збільшується глибина завдань, що дозволяє успішно пристосовуватися вітчизняним агропромисловим підприємствам до динамічних змін середовища, допомагає вирішувати ситуативні питання через координацію дій всіх підрозділів підприємства в умовах стрімкого розвитку інфокомунікативних методів господарювання.

Запропонована структура управління агропромисловими підприємствами дозволяє визначити основні підходи до ефективного управління діяльністю з мінімальними витратами від узгодженої чи неузгодженої поведінки усіх функціональних підрозділів агропромислових підприємств, про що свідчать дані аналізу основних фінансово-економічних показників діяльності досліджуваних підприємств.

Отже, лише шляхом об'єднання власних зусиль та комплексу потенційних ресурсів, що базуються на використанні запропонованих ІТ-рішень та платформ, перед агропромисловими підприємствами відкриваються нові можливості для досягнення максимальної ефективності господарювання на довгострокову перспективу.

Список бібліографічних посилань

1. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз : монографія. 2-е вид., без змін. Київ : КНЕУ, 2006. 292 с.
2. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [М. В. Зубець та ін.] ; за ред. М. В. Присяжнюка, М. В. Зубця, П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка, М. М. Федорова. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2011. 1008 с.
3. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник / за ред. П. Т. Саблука та ін. Київ : ІАЕ, 2000. Вип. № 4. 601 с.
4. Амоша О. І. Інноваційний шлях розвитку України: проблеми та рішення. *Економіст*. 2008. № 6. С. 28-34.
5. Вишневецька О. М. Формування ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств. *Вісник ХНАУ*. 2007. № 3. С. 27-32.
6. Вівчар О. Й., Паранька Н. М. Інноваційна діяльність в Україні та напрямки її розвитку. *Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць*. Львів : РВВ НЛТУ України. 2011. Вип. 21.9. С. 183-187.
7. Ілляшенко С. М., Ілляшенко Н. С. Перспективи і загрози четвертої промислової революції та їх урахування при виборі стратегій інноваційного зростання. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2016. № 1. С. 11-21.
8. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін. Київ : ННЦ ІАЕ, 2014. 516 с.
9. Інформаційні ресурси та їх використання в агропромисловому виробництві: *Збірник наукових праць* / за ред. П. Т. Саблука, М. Я. Дем'яненка та ін. Київ : ІАЕ, 2000. Вип. № 2. 307 с.
10. Корінько М. Д. Організаційно економічний механізм диверсифікації діяльності суб'єктів господарювання. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. № 6. С. 135-142.
11. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL : <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 25.10.2020).

References

1. Andriichuk, V.H. (2006). *Efektivnist diialnosti ahrarykh pidpriemstv: teoriya, metodyka, analiz: monohrafiya* [The effectiveness of the agricultural enterprises: the theory, methodology, analysis: monograph.]. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
2. Zubets, M.V., Sabluk, P.T., Mesel-Veseliak, V.Ya, Fedorov, M.M., et al. (2011). *Ahrarnyi sektor ekonomiky Ukrainy (stan i perspektyvy rozvytku)* [Agrarian sector of the economy of Ukraine (state and prospects of development)]. M.V. Prisiazhniuk, M.V. Zubets, P.T. Sabluk, V.Ya. Mesel-Veseliak, M.M. Fedorov (Ed.). Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
3. Sabluk, V.P., et al. (2000). *Ahropromyslovyy kompleks Ukrainy: stan, tendentsiyi ta perspektyvy rozvytku. Informatsiyno-analitychnyy zbirnyk* [Agro-industrial complex of Ukraine: state, tendencies and prospects of development. Information-analytical collection]. Kyiv: NNTs «IAE» Vol. 4. [In Ukrainian].
4. Amosha, O.I. (2008). *Innovatsiynny shlyakh rozvytku Ukrainy: problemy ta rishennya* [Innovative way of development of Ukraine: problems and solutions]. *Ekonomist*, vol. 6, pp. 28-34 [In Ukrainian].
5. Vyshnevskaya, O.M. (2007). *Formuvannia ta otsiniuvannia resursnoho potentsialu silskohospodarskykh pidpriemstv* [Formation and evaluation of the resource potential of agricultural enterprises]. *Visnyk KhNAU*, vol. 3, pp. 27-32 [In Ukrainian].
6. Vivchar, O.Y. & Paranka, N.M. (2011). *Innovatsiina diialnist v Ukraini ta napriamky yii rozvytku* [Innovative activity in Ukraine and directions of its development]. *Scientific bulletin of national forestry university of Ukraine*, vol. 21.9, pp. 138-143 [In Ukrainian].
7. Illiashenko, S.M. & Illiashenko, N.S. (2016). *Perspektyvy i zahrozy chetvertoi promyslovoi revoliutsii ta yikh urakhuvannia pry vybori stratehii innovatsiinoho zrostantia* [Prospects and threats of the fourth industrial revolution and their consideration during choosing strategies for innovative growth]. *Marketynh i menedzhment innovatsii*, 1, pp. 11-21 [In Ukrainian].

12. Офіційний сайт агрохолдингу «АСТАРТА». URL : <https://tripoli.land/companies/astarta-kiev> (дата звернення: 22.11.2019).
13. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність / [Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін.] ; за ред. О. Г. Шпикуляка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.
14. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія / Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.
15. Розвиток сільськогосподарської кооперації та інтеграційні процеси в аграрному секторі економіки : монографія / [Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А. та ін.] ; за ред. М. Й. Маліка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 374 с.
16. Розвиток форм господарювання в сільському господарстві: проблеми і рішення : наукова доповідь / [Ю. О. Лупенко, В. Я. Месель-Веселяк, О. Г. Шпикуляк та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 54 с.
17. Саблук П. Т., Малік М. Й., Коваленко Ю. С. Внутрішньогосподарські організаційно-економічні механізми забезпечення прибутковості сільськогосподарських підприємств. Київ : ІАЕ УААН, 2003. 204.
18. Цогла О. О. Формування конкурентних переваг підприємства шляхом диверсифікації його діяльності. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 4. С. 109-115.
19. Черевко Г. В. Агрохолдинги як нові організаційні форми крупнотоварного господарювання в агробізнесі України. *Аграрна економіка*. 2012. Т. 5. № 1-2. С. 32-39.
20. Berri C. H. Corporate Growth and diversification. *Journal of law and Economics*. 1971. Vol. 14 № 2. P. 371-383.
21. Đokić A., Jović S. Evaluation of agriculture and industry effect on economic health by ANFIS approach. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*. 2017. № 479 (1). P. 396-399.
22. Gort M. Diversification and integration in American industry. Princeton, Princeton University Press, 1962.
23. Huang X. What Is Portfolio Analysis. *Portfolio Analysis. Studies in Fuzziness and Soft Computing*. 2010. Vol. 250. Berlin, Heidelberg: Springer, 182 p.
24. Pitts R. A., Hopkins H. D. Firm diversity: conceptualization and measurement. *Academy of Management Review*. 1982. Vol. 7 P. 620-627.
25. Wan W. P., Hoskisson R. E., Short J. C., Yiu D. W. Resource-based Theory and Corporate Diversification: Accomplishments and Opportunities. *Journal of Management*. 2011. Vol. 37(5). P. 1335-1368.
8. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Shpykuliak, O.H., et al. (2014). *Innovatsiine zabezpechennia rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy: problemy ta perspektyvy: monohrafiia* [Innovative support of agricultural development of Ukraine: problems and prospects: monograph]. Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
9. Sabluk, P.T., Dem'ianenka, M.Ya., et al. (2000). *Informatsiini resursy ta yikh vykorystannia v ahropromyslovomu vyrobnytstvi* [Information resources and their use in agro-industrial production]. Kyiv: IAE [In Ukrainian].
10. Korinko, M.D. (2008). *Orhanizatsiino ekonomichnyi mekhanizm dyversyfikatsii diialnosti sub'iektiv hospodariuvannia* [Organizational and economic mechanism of diversification of business entities]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 6, pp. 135-142 [In Ukrainian].
11. Ofitsiynyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
12. Ofitsiynyi sait ahrokhodynhu «ASTARTA» [Official website of the «ASTARTA» company]. Retrieved from: <https://tripoli.land/companies/astarta-kiev> [In Ukrainian].
13. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H., Malik, M.Yo., et al. (2017). *Rozvytok malykh ahrarykh pidpriemstv u rynkovomu instytutsiynomu seredovyshchi: indykatory ta efektyvnist* [Development of small agrarian enterprises in a market institutional environment: indicators and effectiveness]. O.H. Shpykuliak (Ed.). Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
14. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo. & Shpykuliak, O.H., et al. (2016). *Rozvytok pidpriemnytstva i kooperatsii: instytutsiynyi aspekt: monohrafiia* [Entrepreneurship and cooperation development: institutional aspect: monograph]. Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
15. Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H., Mamchur, V.A., et al. (2019). *Rozvytok silskohospodarskoi kooperatsii ta intebratsiini protsesy v ahrarynomu sektori ekonomiky: monohrafiia* [Agricultural cooperation development and integration processes in the agricultural sector of the economy: monograph]. M.Yo. Malik (Ed.). Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
16. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., Shpykuliak, O.H., et al. (2018). *Rozvytok form hospodariuvannia v silskomu hospodarstvi: problemy i rishennia: naukova dopovid* [Development of management forms in agriculture: problems and solutions: scientific report]. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
17. Sabluk, P.T., Malik, M.Yo., Kovalenko, Yu.S., et al. (2003). *Vnutrishnoghospodarski orhanizatsiino-ekonomichni mekhanizmy zabezpechennia prybutkovosti silskohospodarskykh pidpriemstv* [Intra-economic organizational and economic mechanisms for ensuring the profitability of agricultural enterprises]. Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
18. Tsohla, O.O. (2010). *Formuvannia konkurentnykh perevah pidpriemstva shliakhom dyversyfikatsii yoho diialnosti* [Formation of the enterprise's competitive advantages by diversification of its activity]. *Aktualni problemy ekonomiky*, vol. 4, pp. 109-115 [In Ukrainian].
19. Cherevko, H.V. (2012). *Ahrokhodynhy yak novi orhanizatsiini formy krupnotovarnoho hospodariuvannia v ahrobiznesi Ukrainy* [Agroholdings as new organizational forms of large-scale commodity management in agribusiness of Ukraine]. *Ahrarna ekonomika*, vol. 5 (1-2). pp. 32-39 [In Ukrainian].
20. Berri, C.H. (1971). *Corporate Growth and diversification*. *Journal of law and Economics*, vol. 14 (2), pp. 371-383 [In English].
21. Đokić, A. & Jović, S. (2017). *Evaluation of agriculture and industry effect on economic health by ANFIS approach*. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, vol. 479 (1), pp. 396-399 [In English].
22. Gort, M. (1962). *Diversification and integration in American industry*. Princeton University Press, Princeton [In English].
23. Huang, X. (2010). *What Is Portfolio Analysis. Portfolio Analysis. Studies in Fuzziness and Soft Computing*, vol. 250. Berlin, Heidelberg: Springer [In English].

24. Pitts, R.A. and Hopkins, H.D. (1982). Firm diversity: conceptualization and measurement. *Academy of Management Review*, vol. 7, pp. 620-627 [In English].

25. Wan, W.P., Hoskisson, R.E., Short, J.C., & Yiu, D.W. (2011). Resource-based theory and corporate diversification: accomplishments and opportunities. *Journal of Management*, vol. 37(5), pp. 1335-1368 [In English].

Zghurska O. M., Somkina T. V. The structure of agro-industrial enterprises management in the context of the information technology development

The purpose of the article is to characterize the structure of agro-industrial enterprises management in the context of the information technology development in order to ensure the set strategic goals achievement, the management process effective organization and regulation agro-industrial enterprises development in the long run.

Research methods. The methodical basis of the research were general and special methods, namely: systems theory and systems analysis - for a comprehensive of the agro-industrial enterprises management processes; systematization and generalization - to substantiate the conceptual approach to the management structure elements formation of the agro-industrial enterprises in the information technology development; economic analysis, comprehensive analysis - for diagnosing the current state and trends of domestic agro-industrial enterprises innovative development graphical method - to visualize the research results.

Research results. There was characterized the structure of agro-industrial enterprises management in the context of the information technology development, the features of which are ensuring the management process mobility and transparency at the enterprise through the formation of strategic information support departments as the optimal method of efficient production and guaranteed profit.

Scientific novelty. It was proposed the agro-industrial enterprises management structure in the context of the information technology development, the key feature of which is observance innovation and uniqueness principles of entrepreneur activity in order to determine the enterprise mobility compliance with the information technology development needs and possible prospects for successful outcome achieving.

Practical significance. In the research it has been improved the structure of agro-industrial enterprises management in the context of the information technology development, the implementation of which will ensure the agro-industrial enterprises gradual strategic formation in the context of innovative development, and also possibilities of definition and substantiation of optimum innovative decisions' complex system concerning management of activity taking into account the factors of information society development. Tabl.: 1. Figs.: 6. Refs.: 25.

Keywords: agro-industrial enterprise; agroholding; management structure; information technologies; agro-industrial enterprises strategic benchmarks; organizational structure; information society development.

Zghurska Oksana Mykhailivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of entrepreneurship, trade and stock exchange, State University of Telecommunications (7, Solomianska St., Kyiv, 03110)
E-mail: oksana.zgurska@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3878-3007>

Somkina Tetiana Vitaliivna - doctor of economic sciences, professor, professor of the department of entrepreneurship, trade and stock exchange, State University of Telecommunications (7, Solomianska St., Kyiv, 03110)

E-mail: t.v.semkina@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2852-2989>

Згурская О. М., Семкина Т. В. Структура управления агропромышленными предприятиями в условиях развития информационных технологий

Цель статьи - охарактеризовать структуру управления агропромышленными предприятиями в условиях развития информационных технологий для обеспечения достижения заданных стратегических целей, эффективной организации процесса управления и регулирования развития агропромышленных предприятий на долгосрочную перспективу.

Методика исследования. Методической основой исследования послужили общенаучные и специальные методы, а именно: теории систем и системный анализ - для всестороннего рассмотрения процессов управления деятельностью агропромышленных предприятий; систематизации и обобщения - при обосновании концептуального подхода к формированию элементов управленческой структуры агропромышленных предприятий в условиях развития информационных технологий; экономический, комплексный анализ - для диагностирования современного состояния и тенденций развития отечественных агропромышленных предприятий; графический метод - для наглядного отображения результатов исследования.

Результаты исследования. Охарактеризована структура управления агропромышленными предприятиями в условиях развития информационных технологий, особенностями которой является обеспечение мобильности и прозрачности процесса управления на предприятии путем формирования отделов стратегического информационного обеспечения как оптимального средства эффективного производства и гарантированного получения прибыли.

Элементы научной новизны. Предложен методический подход к формированию структуры управления агропромышленными предприятиями в условиях развития информационных технологий, ключевой особенностью которой является соблюдение принципов инновационности и уникальности деятельности с целью определения соответствия мобильности предприятия потребностям информационного развития и возможным перспективам достижения успешного результата деятельности.

Практическая значимость. Предложен методический подход к формированию структуры управления агропромышленными предприятиями в условиях развития информационных технологий, применение которого обеспечит поэтапное стратегическое становление агропромышленных предприятий в контексте инновационного развития, а также возможности определения и обоснования комплексной системы оптимальных инновационных решений по управлению деятельностью с учетом факторов информационного развития общества. Табл.: 1. Илл.: 6. Библиоцр.: 25.

Ключевые слова: агропромышленное предприятие; агрохолдинг; структура управления, информационные технологии; стратегические ориентиры деятельности агропромышленных предприятий; организационная структура; информационное развитие общества.

Згурская Оксана Михайловна - кандидат экономических наук, доцент кафедры предпринимательства, торговли и биржевой деятельности, Государственный университет телекоммуникаций (03110, г. Киев, ул. Соломенская, 7)
E-mail: oksana.zgurska@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3878-3007>

Семкина Татьяна Витальевна - доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры предпринимательства, торговли и биржевой деятельности, Государственный университет телекоммуникаций (03110, г. Киев, ул. Соломенская, 7)

E-mail: t.v.semkina@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2852-2989>

Стаття надійшла до редакції 08.10.2020 р.

Фахове рецензування: 12.10.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Згурська О. М., Сьомкіна Т. В. Структура управління агропромисловими підприємствами в умовах розвитку інформаційних технологій. *Економіка АПК*. 2020. № 10. С. 71 — 86.
<https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010071>

Zghurska, O.M. & Somkina, T.V. (2020). Struktura upravlinnia ahropromyslovymy pidpriemstvamy v umovakh rozvytku informatsiinykh tekhnolohii [The structure of agro-industrial enterprises management in the context of the information technology development]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 71 — 86 [In Ukrainian].
<https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010071>

* * *

Новини АПК

Продукція тваринного походження не в змозі компенсувати втрати зернових - коментар Юрія Лупенка сайту AgroPolit.com

Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції в Україні знижуються: за період із січня по серпень 2020 року на 9,9%, порівняно з аналогічним періодом минулого року. Фахівці пояснюють спад насамперед кліматичними змінами.

«Цього року на ситуацію досить відчутно вплинули природні умови, вони були набагато гірші за торішні. Власне, це й стало першопричиною зменшення виробництва зернових у першій половині 2020 року. Також варто зважати на той факт, що продукція тваринного походження не в змозі компенсувати втрати зернових. Тут варто згадати і про зменшення поголів'я великої рогатої худоби, і про збільшення імпорту молочної продукції. Тож за таких умов у другій половині 2020 року навряд чи можна очікувати позитивної динаміки у виробництві: втрат від кліматичних факторів вже не змінили, як і посівних площ та відповідних культур. Єдине, що може допомогти у цій ситуації - це мінімізація втрат під час збору того врожаю, який виріс. Крім того, минулий рік був рекордним за показниками врожайності, а рекордні показники завжди важче утримувати, ніж навіть досягати», - прокоментував для AgroPolit.com ситуацію директор Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» академік НААН Юрій Лупенко.

За його словами, такий спад не можна назвати критичним, хоча більшість ключових показників пов'язані з обсягом зернових, а це основний продукт аграрного виробництва та експорту.

«Однак порівнювати досягнення чи провали АПК краще за річними показниками, а не за перші 6 місяців, адже залежно від тих самих погодних умов у різні роки по-різному починаються збори врожаю, що впливає на проміжні показники. Більш-менш точні розрахунки продемонструють дані за рік або хоча б за перші 9 місяців, однак тенденції можна визначити, і вони, як вже зазначено мною, швидше за все залишаються незмінними. А це означає, що зниження обсягів виробництва продукції АПК негативно позначиться на економічних показниках країни, зокрема на експорті та ВВП», - зауважив Юрій Лупенко.

Джерело: AgroPolit.com

УДК 338.431:631.1

JEL Classification: Q1; L26; J24

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010087>

М. І. ГРИЦАЄНКО, кандидат економічних наук

Соціальний капітал аграрної сфери: теоретичний концепт оцінки засад формування і функціонування

Мета статті - обґрунтувати теоретико-методологічні засади визначення місця соціального капіталу в розвитку аграрної сфери, а також чинники, що впливають на його формування.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано діалектичні методи пізнання процесів і явищ, в тому числі монографічний метод (аналіз наукових здобутків українських й іноземних учених щодо проблем розвитку соціального капіталу), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків), метод аналізу ієрархій (визначення значущості чинників, що формують соціальний капітал).

Результати дослідження. Досліджено ключові концепції поняття соціального капіталу, сформульовано власну авторську дефініцію. Здійснено структурування видових ознак соціального капіталу. Розглянуто соціальний капітал як сукупність складових (довіри, норм, соціальних мереж), які виступають засобом горизонтального і вертикального зв'язку між елементами ієрархічної системи національної економіки та її окремих сфер діяльності. На основі застосування методу аналізу ієрархій доведено, що на формування соціального капіталу найбільший вплив виявляють особисті та сімейні відносини, інституційна довіра та умови життя.

Елементи наукової новизни. Сформульовано авторську дефініцію поняття соціального капіталу, визначено його видові ознаки, особливості прояву на різних рівнях ієрархічної системи національної економіки та її сфер, зокрема аграрної, а також чинники, які найбільшою мірою впливають на його формування.

Практична значущість. Одержані результати дозволяють визначити аспекти формування і використання соціального капіталу аграрної сфери як своєрідного базису розбудови сільських територій та аграрного підприємництва. Табл.: 7. Рис.: 2. Бібліогр.: 30.

Ключові слова: соціальний капітал; видові ознаки соціального капіталу; аграрний соціальний капітал; інституціональний контекст; довіра; норми; соціальні мережі; метод аналізу ієрархій.

Грицаєнко Микола Ігорович - кандидат економічних наук, старший викладач кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного (72316, Запорізька обл., м. Мелітополь, просп. Б. Хмельницького, 18)

E-mail: nick.gric@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0003-2507-771X>

Постановка проблеми. В умовах зростання темпів політико-правових, соціально-економічних, інституційних та інноваційно-технологічних перетворень виникає необхідність пошуку нових джерел підвищення конкурентоспроможності окремих сфер та національної економіки в цілому. Останнім часом з'являється все більше доказів того, що на найбільш цінний ресурс перетворюється інформація, пошук та ефективний обмін якою залежить від комунікації та довіри між людьми. Тобто вирішальним нематеріальним ресурсом сьогодення стає саме людина з її зв'язками - соціальний капітал, який формується на різних рівнях ієрархіч-

ної системи національної економіки під впливом різноманітних чинників, тому має неповторний характер у кожній сфері діяльності.

Аграрна сфера України виступає одним з головних пріоритетів перспективного розвитку економіки в цілому. За проведеними дослідженнями, більшість її суб'єктів господарювання успішно пристосовується до динамічних змін у мінливому ринковому середовищі. Проте для отримання ними конкурентних переваг в умовах глобалізації та євроінтеграції необхідні ґрунтовні теоретичні напрацювання в області формування і функціонування соціального капіталу аграрної сфери, які, за нашою оцінкою, недостатні, що й зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування власного авторського теоретичного концепту оцінки засад створення та функціонування соціального капіталу аграрної сфери спирається на ключові концепції поняття соціального капіталу, які було закладено в працях Р. Bourdieu [2, 17], J. Coleman [8, 19, 20], R. Putnam [29], A. Portes [27], F. Fukujama [10, 11] та інших науковців. Так, Р. Bourdieu (2002) розглядає соціальний капітал як «сукупність реальних і потенційних ресурсів, пов'язаних з володінням стійкою мережею більш чи менш інституціалізованих відносин взаємного знайомства та визнання - іншими словами, з членством у групі» [2, с. 66]; J. Coleman (1990) наголошує, що «соціальний капітал - це будь-який прояв неформальної соціальної організації, котра виступає як продуктивний ресурс для одного або більше акторів» [19, с. 35]; R. Putnam (1996) визначає його як «характеристику соціального життя - мережі, норми та довіри, - які спонукають учасників до ефективнішої спільної дії з досягнення спільних цілей» [29, с. 66]; A. Portes (1998) пов'язує сутність соціального капіталу із «здатністю індивідів розпоряджатися обмеженими ресурсами на підставі свого членства в певній соціальній мережі» [27, с. 6]; F. Fukujama (2006) при визначенні соціального капіталу наголошує, що «це норми, неформальні норми або цінності, які роблять можливими колективні дії у групах людей» [11]. Він акцентує увагу на тому, що соціальний капітал - це «... певний потенціал суспільства чи його частини, який виникає як результат наявності довіри між його членами» [10, с. 27].

Визначенню місця соціального капіталу в забезпеченні ефективного функціонування різноманітних складних ієрархічних соціально-економічних систем приділяється особлива увага багатьох дослідників. Так, С. Glatz (2020) та О. Bodi-Fernandez (2020) визначають вплив кількості соціального капіталу на суб'єктивне благополуччя всього населення Австрії і окремо для сільських і міських районів [22]; L. Alcorta (2020), J. Smits (2020), Н. J. Swedlund (2020) та de Jong E. (2020) розкривають важливість соціального капіталу в досягненні соціальних трансформацій та економічного розвитку на прикладі 27 країн Африки [16]. Вплив соціального капіталу та інтеграції знань на ефективність інновацій на прикладі віртуальних

команд досліджують J. Li (2020), X. Wan (2020) і X. Wang (2020) [24], тоді як G.-Q. Cui (2020), С.-Н. Jin (2020) та J.-Y. Lee (2020) визначають місце соціального капіталу в управлінні корпоративними ризиками [21]. При цьому Н. Г. Діденко досліджує роль соціального капіталу у вирішенні управлінських проблем, а також процеси формування соціального капіталу в соціальних мережах [6]; Т. В. Боцян та Л. В. Зварич визначають організаційно-економічні особливості соціального капіталу в індустрії гостинності, що дозволили б відображати його в обліку [1]; О. Г. Яворська представляє авторську модель соціального капіталу підприємств сфери послуг, зокрема під час формування та розвитку мережевої форми організації в господарській практиці вітчизняного туристичного бізнесу [15]. Аналізуючи широкоплановість поглядів на місце соціального капіталу в різних сферах діяльності, можна зробити висновок, що дослідження соціального капіталу аграрної сфери, яка слугує провідною ланкою національної економіки України та має суттєві особливості, актуальне та становить безумовний науковий інтерес.

Невід'ємною складовою та підґрунтям дослідження соціального капіталу виступає інституціональний розвиток суспільства, що знаходить відображення в працях науковців. Так, Р. Е. Prasetyo (2020) та N. R. Kistanti (2020) на прикладі національної економіки Індонезії визначають, що чотири стовпи, основні рушійні сили якісного та стійкого економічного росту - це людський капітал, соціальний капітал, інституційна економіка та підприємництво [28]. На інституційній природі соціального капіталу наполягають В. П. Рябоконь [9], О. Г. Шпикуляк [9, 12-14], В. А. Пехов [9, 12, 13], В. А. Мамчур [12, 14] та інші дослідники. Вважаємо, що відмирання застарілих і виникнення нових інститутів, зміни в інституційному середовищі, істотні структурні зрушення всередині інститутів вимагають формування нової парадигми розвитку соціального капіталу.

Складність наукового дослідження формування і використання соціального капіталу полягає в тому, що цей процес не завжди може бути проаналізований з позиції звичної для економічної науки теорії, що затримує впровадження ефективної політики стосовно нього. Для подолання цього недоліку науковці різних країн пропонують власні методи оцінки соціального капіталу. Так,

P. A. Sorci (2014) обґрунтовує інструмент оцінки соціального капіталу для вибору варіантів політичних рішень [30]; V. N. Jones (2008) та M. Woolcock (2008) пропонують практичні рекомендації з використання якісних і кількісних методів для оцінки соціального капіталу в країнах з низьким рівнем доходів [23]. Крім цього, A. Muscio (2019), A. Lopolito (2019) та G. Nardone (2019) визначають неекономічні ефекти для оцінки соціального капіталу технологічного кластера [25]. За тим З. І. Галушка, І. І. Нафус обґрунтовують оцінку соціального капіталу та ефективності його використання на різних рівнях господарювання [3]; Л. В. Єлісєєва досліджує особливості оцінювання соціального капіталу в країнах, які започаткували його вимір, а також систематизує індикатори його виміру [7]; О. Г. Шпикуляк, В. А. Пехов розглядають методологічні аспекти оцінки формування та інституціоналізації соціального капіталу в розвитку аграрного підприємництва [13]. Проте, незважаючи на наявність в економічній літературі методів оцінки соціального капіталу, вони залишаються дискусійними.

Аналіз наукових публікацій виявив численні багатоаспектні підходи до визначення сутності соціального капіталу, методики його оцінки, особливостей прояву в функціонуванні різноманітних соціально-економічних систем, що свідчить про складність та міждисциплінарність цього поняття, а також про нагальну потребу посилення наукового конструкту розкриття його змісту й методів

формування та використання в аграрній сфері.

Мета статті - обґрунтувати теоретико-методологічні засади визначення місця соціального капіталу в розвитку аграрної сфери, а також чинники, що впливають на його формування.

Виклад основних результатів дослідження. Соціальний капітал як об'єкт наукового пізнання виділяється багатоаспектністю змістовних характеристик, тому в наукових публікаціях набули поширення різнопланові підходи до визначення його сутності (табл. 1).

Так, J. Coleman (2001) визначає соціальний капітал «... певним типом ресурсу, доступного учасникам соціально-економічної діяльності, що виникає у соціальних структурах та полегшує дії їх учасників» [8, с. 124]. Пропонують розглядати соціальний капітал як сукупність деяких ресурсів також P. Bourdieu (2002) [2], О. Г. Шпикуляк [14], Г. Ф. Мазур [14] та інші науковці. Але, на наш погляд, подібні трактування ототожнюють поняття «ресурс» і «капітал», що не досить коректно.

Разом із тим M. Paldam (2008) наголошує, що соціальний капітал виступає своєрідним «клеєм», завдяки якому люди працюють разом [26, с. 629]. Цей підхід розділяють R. Burt (1992) [18], В. П. Рябоконь [9], О. Г. Шпикуляк [9], В. А. Пехов [9] та інші дослідники. Проте подібні дефініції не враховують здатність будь-якого капіталу забезпечувати дохід.

1. Трактування сутності поняття «соціальний капітал»

Автор	Трактування
Як сукупність ресурсів суспільства	
P. Bourdieu [2, с. 66]	Сукупність реальних і потенційних ресурсів , пов'язаних з володінням стійкою мережею більш чи менш інституціолізованих відносин взаємного знайомства та визнання - іншими словами, з членством у групі
J. Coleman [8, с. 124]	Соціальний капітал «... є певним типом ресурсу , доступного учасникам соціально-економічної діяльності, що виникає у соціальних структурах та полегшує дії їх учасників»
О. Г. Шпикуляк Г. Ф. Мазур [14, с. 64]	В інституційному вимірі соціальний капітал слід розглядати як сукупність матеріальних і нематеріальних активів , що констатують формування механізму соціально-економічного забезпечення.
Як сукупність соціальних зв'язків	
R. Burt [18, с. 9]	Соціальний капітал - це приятельські контакти між колегами по службі та більш широкі контакти, через які використовується власний фінансовий і людський капітал
M. Paldam [26, с. 629]	Соціальний капітал - це « клей », який забезпечує додаткову кооперацію та утримує суспільство разом. Завдяки цьому «клею» люди працюють разом

В. П. Рябоконь, О. Г. Шпикуляк, В. А. Пехов [9, с. 85]	Соціальний капітал - це сукупність зв'язків , система економіко-соціальних відносин, інституцій, колективів, об'єднань, структур використання господарського, трудового та кадрового потенціалу, інтелектуального капіталу, сформованих і належних людині; це консолідує фактор економіко-соціальних ролей особистості селянина у соціумі й господарській діяльності як сукупності традицій, функцій, інституціональних складових
Як членство в певній соціальній групі (мережі)	
P. Bourdieu [2, с. 66]	Сукупність реальних і потенційних ресурсів, пов'язаних з володінням стійкою мережею більш чи менш інституціалізованих відносин взаємного знайомства та визнання - іншими словами, з членством у групі
R. Putnem [29, с. 66]	Соціальний капітал - це «характеристики соціального життя - мережі , норми та довіра, - які спонукають учасників до ефективнішої спільної дії з досягнення спільних цілей»
A. Portes [27, с. 6]	Соціальний капітал - це «здатність індивідів розпоряджатися обмеженими ресурсами на підставі свого членства в певній соціальній мережі або в більш широкій соціальній структурі...»
F. Fukuiama [11]	Соціальний капітал - це норми, неформальні норми або цінності, які роблять можливими колективні дії у групах людей

Джерело: Складено автором на основі опрацювання літературних джерел.

З членством у певній соціальній групі пов'язують соціальний капітал Р. Bourdieu (2002) [2], R. Putnem (1996) [29], A. Portes (1998) [27], F. Fukuiama (2006) [11] та інші вчені. Водночас подібні трактування мають дещо однобічний підхід.

На основі опрацювання літературних джерел було сформульовано власну авторську дефініцію соціального капіталу - сукупності здатних забезпечувати дохід зв'язків і

соціально-економічних відносин, які виникають у певній соціальній мережі на основі існуючих норм та довіри [5, с. 132].

Ідіокомпонент змістової структури концепту дослідницьких пріоритетів теорії та методології соціального капіталу засвідчує широту предметного дискурсу. Нині наука про соціальний капітал надзвичайно різноманітна у структуризації його видових ознак (табл. 2).

2. Структуризація видових ознак соціального капіталу

Видові ознаки	Види соціального капіталу
Наслідки для суспільства	Позитивний, негативний
Характер існуючих зв'язків	Об'єднуючий, сполучаючий, зв'язуючий
Форми прояву	Структурний, когнітивний
Ступінь довіри	Формальний, неформальний
Орієнтація	Внутрішній, зовнішній
Суспільні інтереси	Об'єднуючий, роз'єднуючий
Рівні	Нано-, міні-, мікро-, макро-, мегарівнів

Джерело: Складено автором на основі опрацювання літературних джерел.

Так, за наслідками для суспільства виділяють позитивний і негативний соціальний капітал; за характером існуючих зв'язків - відповідно об'єднуючий, сполучаючий, зв'язуючий; за формами прояву - структурний, когнітивний; за ступенем довіри - формальний і неформальний; за орієнтацією - внутрішній і зовнішній; за суспільними інтересами - об'єднуючий і роз'єднуючий; за рівнями - нано-, міні-, мікро-, макро-, мегарівнів.

У визначенні видів соціального капіталу вважаємо конструктивною позицію В. Рябоконя, О. Шпикуляка, В. Пехова, які пропонують виділяти окремо аграрний соціальний капітал, який являє собою «...сукупність

зв'язків, відносин між людьми, власності, виробничого і трудового потенціалу аграрних підприємств, які функціонують у сільському господарстві й виконують специфічну роль в економіці села - виробництво сільськогосподарської продукції для забезпечення продовольчої безпеки держави» [9, с. 87]. На особливу увагу заслуговує інституціональний контекст тлумачення аграрного соціального капіталу в конструкції загальноприйнятого дискурсу про згадане явище, який ґрунтується на висновках, за якими «формальними ознаками соціального капіталу на селі є організації та структури, які використовують індивідуально-колективні зв'язки між людьми (переважно жителями

села) для задоволення соціально-економічних потреб» [14, с. 65].

Із позицій комплексного системного підходу доцільно розглядати соціальний капітал як сукупність складових (довіри, норм, соціальних мереж), що виступають засобом

горизонтального і вертикального зв'язку між елементами ієрархічної системи національної економіки в цілому та будь-якої окремої сфери діяльності (зокрема, аграрної) (рис. 1).

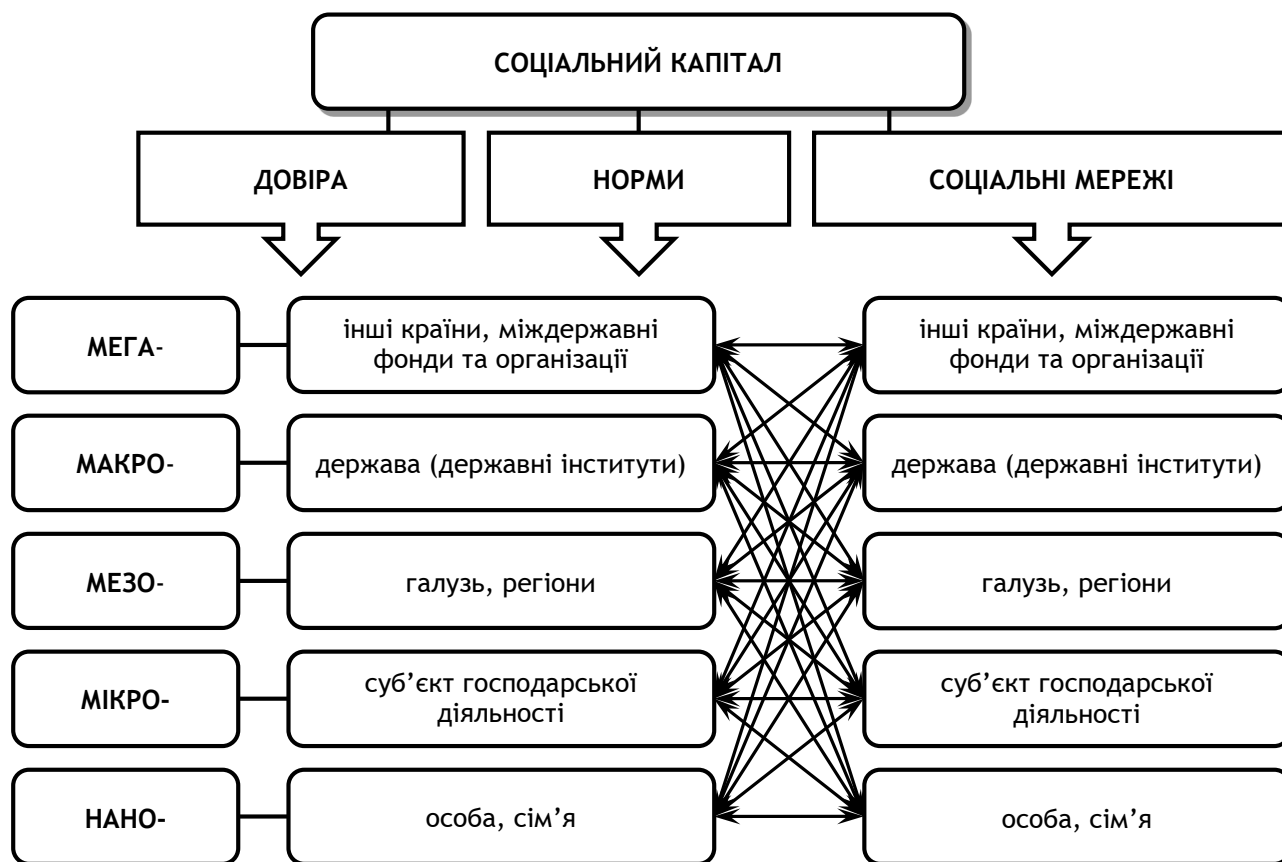

Рис. 1. Зв'язок між елементами ієрархічної системи національної економіки та/або її сфер через складові соціального капіталу

Джерело: Складено автором на основі власних досліджень.

На **нанорівні** суб'єктами аграрної сфери і національної економіки в цілому виступають окрема особа та/або сім'я, де споживаються матеріальні й нематеріальні цінності, відтворюються робоча сила та людський капітал. Соціальний капітал цього рівня насамперед слугує інтересам його безпосереднього власника - особи, сім'ї. Підтримуємо слушну думку, що в аграрній сфері він проявляється в мотиваційних аспектах функціонально-трудової поведінки людини, в першу чергу - на теренах особистих господарств сільського населення [14].

Особиста довіра в сукупності з існуючими в суспільстві нормами сприяє створенню соціальних мереж, які об'єднують членів сім'ї, друзів, сусідів, колективи підприємств та працівників різноманітних галузей, жителів регіонів (територіальних громад), громадян країни (націю). Вважаємо, що на фор-

мування соціального капіталу нанорівня впливають особисті та сімейні відносини, умови життя, освіта - чинники, розвиток яких потребує суттєвих інвестицій.

Суб'єкти господарської діяльності аграрної сфери і національної економіки в цілому (**мікрорівень**) розвивають технології, споживають виробничі ресурси, виготовляють та реалізують продукцію, виконують роботи або надають послуги - тобто, створюють суспільний продукт. На селі соціальний капітал мікрорівня формується завдяки груповій взаємодії осіб, яка залежить від існуючих традицій, ментальності, мотивації, індивідуальної трудової поведінки, а також від державної політики щодо соціально-економічної розбудови села.

Розвиток соціального капіталу мікрорівня підвищує ефективність господарської діяльності внаслідок скорочення трансакційних

витрат (витрат на пошук необхідної інформації, ведення переговорів, оформлення й контроль за виконанням контрактів, юридичний захист прав власника), а також зростання продуктивності праці через зменшення примусу і контролю. Вважаємо, що формуванню соціального капіталу мікрорівня сприятимуть заходи, які підвищують корпоративну соціальну відповідальність, згуртованість колективу, умотивованість та задоволеність працею, поліпшують корпоративну культуру тощо.

На регіональному або галузевому рівні (**мезорівні**) розподіляються продуктивні сили та складові частини валового національного продукту. Соціальний капітал мезорівня формується завдяки спільним інтересам окремих осіб, працівників підприємств, галузей, жителів регіонів, що безпосередньо впливає на стабільність усієї соціально-економічної системи країни.

Мультиплікативний ефект соціального капіталу галузі проявляється у створенні підприємницьких мереж, саморегулюванні підприємницької діяльності. Натеper в аграрному виробництві набули поширення концерни й агрохолдинги, вплив яких у галузі суттєвий та продовжує посилюватися. Разом із тим об'єднання, до яких відносяться обслуговуючі кооперативи, аграрні кластери, асоціації, громадські об'єднання, що зберігають високу автономію та господарську самостійність їхніх суб'єктів, не мають таких позицій. Вважаємо, що на процеси інтеграції впливає рівень інституційної довіри агровиробників. Крім цього, у формуванні соціального капіталу галузі не остання роль належить галузевим навчальним закладам і науководослідним інститутам як каталізаторам взаємозв'язків як між окремими індивідами, так і між суб'єктами господарювання.

Синергетичний ефект регіонального соціального капіталу відбивається на створенні і функціонуванні територіальних громад та їх об'єднань, які згуртовують суб'єктів завдяки спільним інтересам. Соціальний капітал регіону також сприяє розвитку сільських територій, що набуває особливого значення в дослідженні соціального капіталу аграрної сфери.

Суб'єктом національної економіки **макрорівня** виступає держава, яка через власні державні інститути гарантує громадянам права і свободи, захист прав власності, формування стабільного громадянського суспільства, здійснює розвиток виробництва,

освіти та науки, підтримує культурні традиції тощо. Соціальний капітал країни завдяки міжособовим, міжгруповим зв'язкам і стосункам гармонізує політичні, соціальні, економічні інтереси громадян, впливає на досягнення стабільності в суспільстві та сприяє його демократичному і соціально-економічному розвитку.

У сучасних умовах відбувається суттєва трансформація окремих державних інститутів у напрямі інклюзивності через запровадження е-врядування, дебіюрократизацію економіки, застосування краудсорсингових інструментів, що сприятиме розвитку соціального капіталу держави в цілому.

В аграрному секторі економіки саме державна політика розвитку села, аграрні реформи сприяють структурній перебудові, трансформаційним змінам, активізації та диверсифікації підприємницької діяльності, що відбивається на формуванні та використанні аграрного соціального капіталу.

Суб'єкти **мегарівня** - це інші країни, міждержавні фонди та організації, з якими здійснюється міжнародне співробітництво. Соціальний капітал мегарівня «...впливає на ефективність міжнародних господарських зв'язків: зростання довіри до транснаціональних корпорацій, найбільших інвестиційних банків, фондів а також інших глобальних інститутів, знижує ризики при здійсненні трансакцій і, відповідно, зменшує трансакційні витрати» [4, с. 192].

В аграрній сфері соціальний капітал мегарівня впливає на конкурентні позиції товаровиробників агропродовольчої продукції експортоорієнтованих видів, які забезпечують значну частину валютних надходжень країни. Функціонування в умовах відкритої економіки змушує аграрні підприємства пристосовуватись до правил міжнародних торгових організацій і закордонних ринків, формувати збутову політику на договірних засадах, розвитку співпраці - відповідних кооперативів, кластерних формувань, оптових ринків. Особливої актуальності набуває застосування кооперативної логістики, послуг експортно-кредитних установ, зокрема експортно-імпортних банків, спеціалізованих страхових компаній, що напряду залежить від наявного соціального капіталу.

Для визначення значущості чинників, що формують соціальний капітал, використано метод аналізу ієрархій. На рис. 2. наведено відповідну ієрархічну модель.

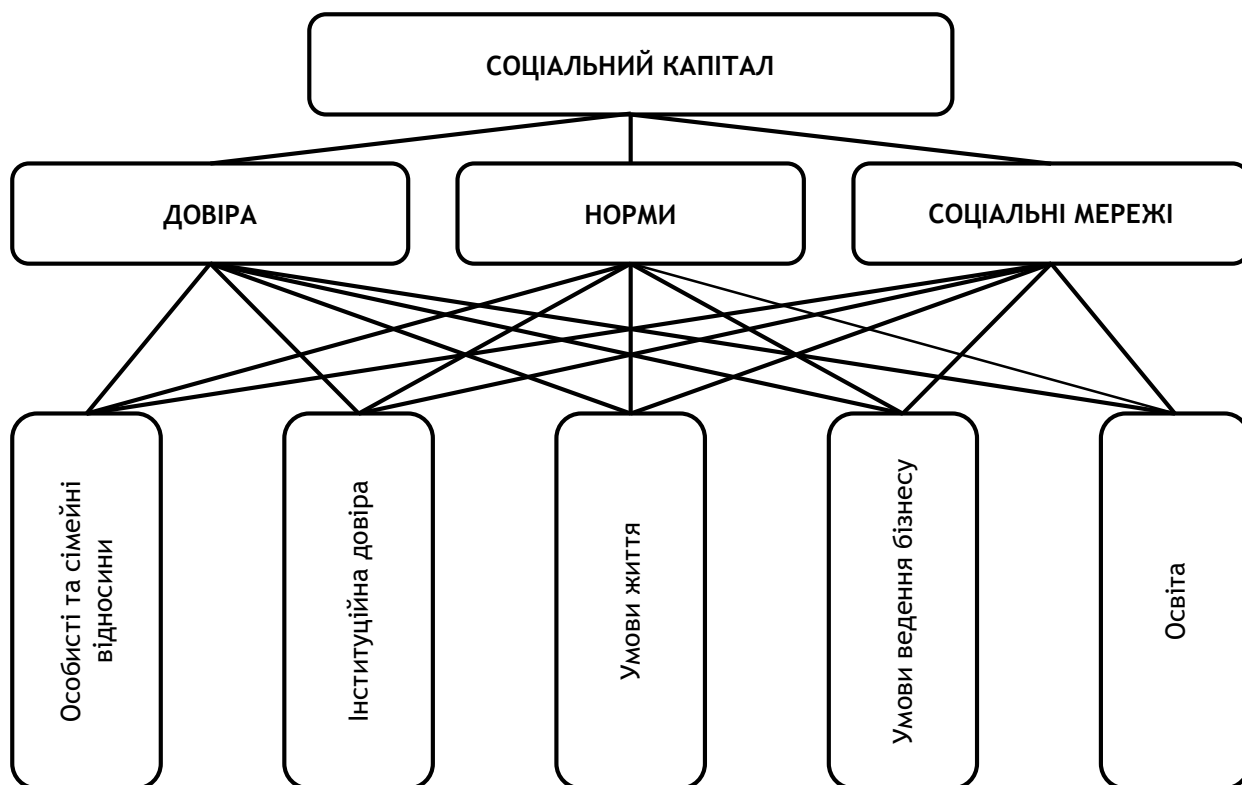

Рис. 2. Трирівнева ієрархічна модель соціального капіталу

Джерело: Складено автором.

На 1-му рівні ієрархії розташований «Соціальний капітал», на 2-му - його головні складові («Довіра», «Норми», «Соціальні мережі»), на 3-му - фактори, що, на наш погляд, впливають на формування соціального капіталу («Особисті та сімейні відносини», «Інституційна довіра», «Умови життя», «Умови ведення бізнесу», «Освіта»). Для проведення достовірного аналізу була створена експертна група з семи осіб, якими стали провідні спеціалісти підприємств,

підприємств, керівники державних інститутів. Вони виставляли оцінки пріоритетності.

Для інформативності наведено матрицю попарних порівнювань і вагові коефіцієнти для елементів 2-го рівня ієрархії (табл. 3), потім - матриці попарних порівнювань та локальні вагові коефіцієнти елементів 3-го рівня (табл. 4-6), за тим - підсумок аналізу ієрархій щодо інтегральної оцінки впливу факторів на формування соціального капіталу (табл. 7).

3. Матриця попарних порівнювань і векторів пріоритетів для елементів 2-го рівня ієрархії відносно об'єкта «Соціальний капітал»

Показник	Довіра	Норми	Соціальні мережі	Локальний вектор пріоритетів W_i
Довіра	1	5	3	0,6369
Норми	1/5	1	1/3	0,1047
Соціальні мережі	1/3	3	1	0,2582
$\lambda_{\max} = 3,0385$; $CI = 0,0192$; $CR = 0,0331$				

Джерело: Розраховано автором на основі експертних оцінок.

Відповідно до локальних векторів пріоритетів для елементів 2-го рівня ієрархії (головних складових соціального капіталу), експерти

надали перевагу «Довірі» як головному чиннику формування соціального капіталу (локальний вектор пріоритетів 0,6369).

4. Матриця попарних порівнювань та векторів пріоритетів елементів 3-го рівня ієрархії відносно об'єкта «Довіра»

Показник	Особисті та сімейні відносини	Інституційна довіра	Умови життя	Умови ведення бізнесу	Освіта	Локальний вектор пріоритетів W_i
Особисті та сімейні відносини	1	5	5	5	7	0,5012
Інституційна довіра	1/5	1	5	5	7	0,2633
Умови життя	1/5	1/5	1	5	7	0,1383
Умови ведення бізнесу	1/5	1/5	1/5	1	5	0,0679
Освіта	1/7	1/7	1/7	1/5	1	0,0291
$\lambda_{\max} = 5,9788$; $CI = 0,2447$; $CR = 0,2184$						

Джерело: Розраховано автором на основі експертних оцінок.

Водночас на «Довіру» найзначніше за розрахунками впливають «Особисті та сімейні відносини» (локальний вектор пріоритетів 0,5012), «Інституційна довіра» (локальний вектор пріоритетів 0,2633) та «Умови життя» (локальний вектор пріоритетів 0,1383).

5. Матриця попарних порівнювань та векторів пріоритетів елементів 3-го рівня ієрархії відносно об'єкта «Норми»

Показник	Особисті та сімейні відносини	Інституційна довіра	Умови життя	Умови ведення бізнесу	Освіта	Локальний вектор пріоритетів W_i
Особисті та сімейні відносини	1	1/5	1/5	1/5	3	0,0652
Інституційна довіра	5	1	3	5	7	0,4813
Умови життя	5	1/3	1	3	5	0,2618
Умови ведення бізнесу	5	1/5	1/3	1	5	0,1523
Освіта	1/3	1/7	1/5	1/5	1	0,0392
$\lambda_{\max} = 5,4834$; $CI = 0,1208$; $CR = 0,1079$						

Джерело: Розраховано автором на основі експертних оцінок.

Найбільший вплив на «Норми», на думку експертів, виявляє «Інституційна довіра» (локальний вектор пріоритетів 0,4813) та «Умови життя» (локальний вектор пріоритетів 0,2618). «Умови ведення бізнесу» знаходяться на третьому місці за рівнем впливу на «Норми» (локальний вектор пріоритетів 0,1523).

6. Матриця попарних порівнювань та векторів пріоритетів елементів 3-го рівня ієрархії відносно об'єкта «Соціальні мережі»

Показник	Особисті та сімейні відносини	Інституційна довіра	Умови життя	Умови ведення бізнесу	Освіта	Локальний вектор пріоритетів W_i
Особисті та сімейні відносини	1	5	7	5	7	0,5226
Інституційна довіра	1/5	1	5	5	7	0,2566
Умови життя	1/7	1/55	1	5	7	0,126
Умови ведення бізнесу	1/5	1/5	1/5	1	5	0,0662
Освіта	1/7	1/7	1/7	1/5	1	0,0284
$\lambda_{\max} = 6,0374$; $CI = 0,2593$; $CR = 0,2315$						

Джерело: Розраховано автором на основі експертних оцінок.

Найзначущими для «Соціальних мереж» визнано «Особисті та сімейні відносини» (локальний вектор пріоритетів 0,5226), «Ін-

ституційна довіра» (локальний вектор пріоритетів 0,2566) та «Умови життя» (локальний вектор пріоритетів 0,126).

7. Підсумок аналізу ієрархій щодо інтегральної оцінки впливу факторів на процвітання країни

Альтернатива	Глобальний вектор пріоритетів кожної альтернативи W'
Особисті та сімейні відносини	0,4611
Інституційна довіра	0,2844
Умови життя	0,1480
Умови ведення бізнесу	0,0763
Освіта	0,03

Джерело: Розраховано автором на основі експертних оцінок.

За глобальним вектором пріоритетів в умовах сьогодення найбільшою мірою на формування соціального капіталу впливають «Особисті та сімейні відносини» (глобальний вектор пріоритетів 0,4611), «Інституційна довіра» (глобальний вектор пріоритетів 0,2844) та «Умови життя» (глобальний вектор пріоритетів 0,148). При цьому «Умови ведення бізнесу» (глобальний вектор пріоритетів 0,0763) та «Освіта» (глобальний вектор пріоритетів 0,03) істотно поступаються перед впливом інших чинників, включених у відповідну ієрархічну модель, проте також повинні враховуватися при формуванні соціального капіталу. За статистичними характеристиками всі матриці попарних порівнянь узгоджені. Вважаємо, що застосування ме-

тоду аналізу ієрархій дозволить порівнювати вплив факторів формування соціального капіталу в різних регіонах країни, визначати пріоритетні напрями їхнього фінансування тощо.

Висновки. Систематизовані видові ознаки соціального капіталу, особливості його формування на різних ієрархічних рівнях національної економіки, значущість чинників, що формують соціальний капітал, дозволяють зробити загальний висновок про вплив останнього на соціально-економічний розвиток села, а також необхідність подальшого дослідження аспектів його формування й використання як своєрідного базису розбудови сільських територій та аграрного підприємництва.

Список бібліографічних посилань

1. Боцян Т. В., Зварич Л. В. Соціальний капітал в індустрії гостинності: обліковий аспект. *Економіка. Управління. Інновації. Серія: Економічні науки*. 2019. Вип. 1. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2019_1_4 (дата звернення: 15.10.2020).
2. Бурдье П. Формы капитала. *Экономическая социология*. 2002. Т. 3. № 5. С. 60-74.
3. Галушка З. І., Нафус І. І. Соціальний капітал як економічний ресурс: сутність та методологічні підходи до його оцінки. *Економічна теорія*. 2019. № 1. С. 71-86.
4. Грицаєнко Г. І., Грицаєнко М. І. Соціальні інвестиції в соціальний капітал. *Бізнес Інформ*. 2018. № 1. С. 188-194.
5. Грицаєнко М. І. Роль ВНЗ у формуванні соціального капіталу регіону. *Економіка і суспільство*. 2017. № 8. С. 129-136.
6. Діденко Н. Г. Соціальний капітал та управління. *Економіка та держава. Серія: Державне управління*. 2020. № 2. С. 14-17.
7. Єлісєєва Л. В. Міжнародна практика оцінки соціального капіталу. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 33. С. 7-11.
8. Коулмен Дж. Капитал социальный и человеческий. *Общественные науки и современность*. 2001. № 3. С. 121-139.
9. Рябоконь В. П., Шпикуляк О. Г., Пехов В. А. Соціальний капітал як інституційна детермінанта розвитку сільських територій та аграрного підприємництва. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2015. № 1. С. 83-93.
10. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. Москва : ООО «Издательство АСТ», ЗАО НПП «Ермак», 2004. 730 с.

References

1. Botsian, T.V. & Zvarych, L.V. (2019). Sotsialnyi kapital v industrii hostynnosti: oblikovyi aspekt [Social capital in the hospitality industry: the accounting aspect]. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii. Seriya: Ekonomichni nauky*, vol. 1. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2019_1_4 [In Ukrainian].
2. Burd'e, P. (2002). Formy kapitala [The Forms of Capital]. *Jekonomicheskaja sociologija*, 3(5), pp. 60-74 [In Russian].
3. Halushka, Z.I. & Nafus, I.I. (2019). Sotsialnyi kapital yak ekonomichnyi resurs: sutnist ta metodolohichni pidkhody do yoho otsinky [Social capital as an economic resource: the essence and methodological approaches to its evaluation]. *Ekonomichna teoriia*, 1, pp. 71-86 [In Ukrainian].
4. Hrytsaienko, H.I. & Hrytsaienko, M.I. (2018). Sotsialni investysii v sotsialnyi kapital. *Biznes Inform*, 1, pp. 188-194 [In Ukrainian].
5. Hrytsaienko, M.I. (2017). Rol VNZ u formuvanni sotsialnoho kapitalu rehionu [The role of universities in the formation of social capital in the region]. *Ekonomika i suspilstvo*, 8, pp. 129-136 [In Ukrainian].
6. Didenko, N.H. (2020). Sotsialnyi kapital ta upravlinnia [Social capital and management]. *Ekonomika ta derzhava. Seriya: Derzhavne upravlinnia*, 2, pp. 14-17 [In Ukrainian].
7. Yelisieieva, L.V. (2018). Mizhnarodna praktyka otsinky sotsialnoho kapitalu [International practice of social capital assessment]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, vol. 33, pp. 7-11 [In Ukrainian].
8. Koulmen, Dzh. (2001). Kapital social'nyj i chelovecheskij [Social and human capital]. *Obshchestvennye nauki i sovremennost'*, 3, pp. 121-139 [In Russian].

11. Фукуяма Ф. Що таке соціальний капітал? Київська лекція Френсіса Фукуяма. *День*. 2006. № 177. URL : <http://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/shcho-take-socialnyi-kapital> (дата звернення: 15.10.2020).
12. Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А., Пехов В. А. Інституціональний капітал регулювання і соціальний - саморегулювання аграрного ринку: концептуально-методологічні аспекти аналізу. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2015. № 4. С. 88-101.
13. Шпикуляк О. Г., Пехов В. А. Формування та інституціоналізація соціального капіталу в розвитку аграрного підприємництва: методологічні аспекти оцінки. *Економіка АПК*. 2015. № 11. С. 102-107.
14. Шпикуляк О. Г., Мазур Г. Ф. Інституційні засади формування соціального капіталу в механізмі розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2014. № 8. С. 63-68.
15. Яворська О. Г. Соціальний капітал підприємств середнього та малого бізнесу сфери туризму та індустрії гостинності. *Бізнес-навігатор*. 2018. Вип. 4. С. 134-138.
16. Alcorta L., Smits J., Swedlund H.J., de Jong E. The 'Dark Side' of Social Capital: A Cross-National Examination of the Relationship Between Social Capital and Violence in Africa. *Social Indicators Research*. 2020. Vol. 149. Is. 2. P. 445-465.
17. Bourdieu P. The Forms of Capital. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York : Greenwood, 1986. P. 241-258.
18. Burt R. Structural Holes the Social Structure of Competition. Cambridge (MA), 1992. 324 p.
19. Coleman J. Foundations of Social Theory. Cambridge, MA and London, England: The Belknap Press of Harvard University Press, 1990. 1014 p.
20. Coleman J. Social capital in the creation of human capital. *The American Journal of Sociology*, 1988. № 94 (Supplement). P. 95-120.
21. Cui G.-Q., Jin C.-H., Lee J.-Y. How risk managers' psychological and social capital promotes the development of risk-management capabilities. *Sustainability (Switzerland)*. 2020. Vol. 12. Is. 11, 4666.
22. Glatz C., Bodi-Fernandez O. Individual social capital and subjective well-being in urban- and rural Austrian areas. *Osterreichische Zeitschrift fur Soziologie*. 2020. Vol. 45. Is. 2. P. 139-163.
23. Jones V.N., Woolcock M. Using Mixed Methods to Assess Social Capital in Low Income Countries: A Practical Guide. *Brooks World Poverty Institute Working Paper*. 2008. Vol. 12. URL : <https://ssrn.com/abstract=1205165> (дата звернення: 15.10.2020).
24. Li J., Wan X., Wang X. Effects social capital and knowledge integration on innovation performance: an example of virtual teams. *Revista de Cercetare si Interventie Sociala*. 2020. Vol. 69. P. 227-240.
25. Muscio A., Lopolito A., Nardone G. Evaluating social dynamics within technology clusters: A methodological approach to assess social capital. *Land Use Policy*. 2019 (November). Vol. 88, 104161. URL : <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0264837718302175?via%3Dihub> (дата звернення: 15.10.2020).
26. Paldam M. Social Capital : One or Many? Definition and Measurement. *Journal of Economic Surveys*. 2008. Vol. 14. Is. 5. P. 629-654.
27. Portes A. Social Capital : Its Origins and Application in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*. 1998. Vol. 24. P. 1-24.
28. Prasetyo P. E., Kistanti N. R. Human capital, institutional economics and entrepreneurship as a driver for quality & sustainable economic growth. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2020. Vol. 7. Is. 4. P. 2575-2589.
29. Putnam R. Who Killed Civic America? *Prospect*. 1996. March. P. 66-72.
30. Sorci P. A. A Framework to Assess Social Capital in Public Policies. *Impresa Progetto - Electronic Journal of Management*. 2014. №. 3. URL : https://www.impresaprogetto.it/sites/impresaprogetto.it/files/articles/sorci_3-2014.pdf (дата звернення: 15.10.2020).
9. Riabokon, V.P., Shpykuliak, O.H. & Pekhov, V.A. (2015). Sotsialnyi kapital yak instytutsiina determinanta rozvytku sil'skykh terytorii ta aharnoho pidpriemnytstva [Social capital as an institutional determinant of rural development and agricultural entrepreneurship]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, 1, pp. 83-93 [In Ukrainian].
10. Fukujama, F. (2004). Doverie: social'nye dobrodeteli i put' k процветанию [Trust: social virtues and the path to prosperity]. Moskva: OOO «Izdatel'stvo ACT», ZAO NPP «Ermak» [In Russian].
11. Fukuiama, F. (2006). Shcho take sotsialnyi kapital? Kyivska lektsiia Frensisa Fukuiamy [What is social capital? Kyiv lecture by Francis Fukuyama]. Retrieved from: <http://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/shcho-take-socialnyi-kapital> [In Ukrainian].
12. Shpykuliak, O.H., Mamchur, V.A. & Pekhov, V.A. (2015). Instytutsionalnyi kapital rehuliuвання i sotsialnyi - samorehuliuвання aharnoho rynku: kontseptualno-metodolohichni aspekty analizu [Institutional capital regulation and social - self-regulation of the agricultural market: conceptual and methodological aspects of analysis]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, 4, pp. 88-101 [In Ukrainian].
13. Shpykuliak, O.H., Pekhov, V.A. (2015). Formuvannya ta instytutsionalizatsiia sotsialnoho kapitalu v rozvytku aharnoho pidpriemnytstva: metodolohichni aspekty otsinky [Formation and institutionalization of social capital in the development of agricultural entrepreneurship: methodological aspects of evaluation]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 102-107 [In Ukrainian].
14. Shpykuliak, O.H. & Mazur, H.F. (2014). Instytutsiini zasady formuvannya sotsialnoho kapitalu v mekhanizmi rozvytku sil'skykh terytorii [Institutional principles of social capital formation in the mechanism of rural development]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 63-68 [In Ukrainian].
15. Yavorska, O.H. (2018). Sotsialnyi kapital pidpriemstv serednoho ta maloho biznesu sfery turyzmu ta industrii hostynnosti [Social capital of medium and small businesses in the field of tourism and hospitality]. *Biznes-navihator*, vol. 4, pp. 134-138 [In Ukrainian].
16. Alcorta, L., Smits, J., Swedlund, H.J. & de Jong, E. (2020). The 'Dark Side' of Social Capital: A Cross-National Examination of the Relationship Between Social Capital and Violence in Africa. *Social Indicators Research*, 149(2), 445-465 [In English]. doi: <https://doi.org/10.1007/s11205-019-02264-z>.
17. Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York : Greenwood, pp. 241-258 [In English].
18. Burt, R. (1992). Structural Holes the Social Structure of Competition. Cambridge (MA) [In English].
19. Coleman, J. (1990). Foundations of Social Theory. Cambridge, MA and London, England: The Belknap Press of Harvard University Press [In English].
20. Coleman, J. (1988). Social capital in the creation of human capital. *The American Journal of Sociology*, 94, 95-120. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/2780243?seq=1> [In English].
21. Cui, G.-Q., Jin, C.-H. & Lee, J.-Y. (2020). How risk managers' psychological and social capital promotes the development of risk-management capabilities. *Sustainability (Switzerland)*, 12(11), 4666 [In English]. doi: <https://doi.org/10.3390/su12114666>.
22. Glatz, C. & Bodi-Fernandez, O. (2020). Individual social capital and subjective well-being in urban- and rural Austrian areas. *Osterreichische Zeitschrift fur Soziologie*, 45(2), 139-163; doi: <https://doi.org/10.1007/s11614-020-00399-9>;
23. Jones, V.N. & Woolcock, M. (2008). Using Mixed Methods to Assess Social Capital in Low Income Countries: A Practical Guide. *Brooks World Poverty Institute Working Paper*, 12. Retrieved from: <https://ssrn.com/abstract=1205165> [In English].
24. Li, J., Wan, X. & Wang, X. (2020). Effects social capital and knowledge integration on innovation performance: an example of virtual teams. *Revista de Cercetare si Interventie Sociala*, 69, pp. 227-240 [In English]. doi: 10.33788/rcis.69.14.

25. Muscio, A., Lopolito, A. & Nardone, G. (2019). Evaluating social dynamics within technology clusters: A methodological approach to assess social capital. *Land Use Policy*, 88, 104161. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0264837718302175?via%3Dihub> [In English]. doi: <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2019.104161>.
26. Paldam, M. (2008). Social Capital: One or Many? Definition and Measurement. *Journal of Economic Surveys*, 14(5), pp. 629-654 [In English]. doi: <https://doi.org/10.1111/1467-6419.00127>.
27. Portes, A. (1998). Social Capital : Its Origins and Application in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, 24, pp. 1-24 [In English]. doi: <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.24.1.1>.
28. Prasetyo, P.E. & Kistanti, N.R. (2020). Human capital, institutional economics and entrepreneurship as a driver for quality & sustainable economic growth. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 7(4), pp. 2575-2589 [In English]. doi: [https://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4\(1\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4(1)).
29. Putnam, R. (1996). Who Killed Civic America? *Prospect*, March 20, 66-72; Retrieved from: <https://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/whokilledcivicafrica> [In English].
30. Sorci, P.A. (2014). A Framework to Assess Social Capital in Public Policies. *Impresa Progetto - Electronic Journal of Management*, 3. Retrieved from : https://www.impresaprogetto.it/sites/impresaprogetto.it/files/articles/sorci_3-2014.pdf [In English].

Hrytsaienko M. I. Social capital of the agricultural sphere: theoretical concept of evaluation of formation and functioning

The purpose of the article is to substantiate theoretical and methodological bases for determining the place of social capital in the development of the agricultural sector, as well as the factors influencing its formation

Research methods. The research used dialectical methods of cognition of processes and phenomena, including the monographic method (analysis of scientific achievements of Ukrainian and foreign scientists on the problems of social capital development), abstract-logical (theoretical generalizations and conclusions), the method of hierarchy analysis (determining the significance of factors). forming social capital).

Research results. The key concepts of the social capital are studied, the author's definition is formulated. The structuring of specific features of social capital has been carried out. Social capital is considered as a set of components (trust, norms, social networks), which act as a means of horizontal and vertical connection between the elements of the hierarchical system of the national economy and its individual areas of activity. Based on the application of the method of analysis of hierarchies, it is proved that the formation of social capital is most influenced by personal and family relations, institutional trust and living conditions.

Scientific novelty. The author's definition of the concept of social capital is formulated, its specific features, features of manifestation at different levels of the hierarchical system of the national economy and its spheres, in particular agrarian, as well as the factors that have the greatest influence on its formation.

Practical significance. The use of the obtained results will allow to determine the aspects of formation and use of social capital of the agrarian sphere as a kind of basis for the development of rural areas and agrarian entrepreneurship. Tabl.: 7. Figs.: 2. Refs.: 30.

Keywords: social capital; specific features of social capital; agricultural social capital; institutional context; trust; norms; social networks; method of analysis of hierarchies.

Hrytsaienko Mykola Ihorovych - candidate of economic sciences, senior lecturer of the department of entrepreneurship, trade and exchange activities, Dmytro Motornyi Tavria State Agrotechnological University (18, B. Khmelnytsky Ave, Melitopol, Zaporizhia region, 72316)

E-mail: nick.gric@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0003-2507-771X>

Грицаенко Н. И. Социальный капитал аграрной сферы: теоретический концепт оценки принципов формирования и функционирования

Цель статьи - обосновать теоретико-методологические основы определения места социального капитала в развитии аграрной сферы, а также факторы, влияющие на его формирование.

Методика исследования. В процессе исследования использованы диалектические методы познания процессов и явлений, в том числе монографический (анализ научных достижений украинских и зарубежных ученых по проблемам развития социального капитала), абстрактно-логический (теоретические обобщения и формулирование выводов), метод анализа иерархий (определение значимости факторов, формирующих социальный капитал).

Результаты исследования. Исследованы ключевые концепции понятия социального капитала, сформулирована собственная авторская дефиниция. Осуществлена структуризация видовых признаков социального капитала. Рассмотрен социальный капитал как совокупность составляющих (доверия, норм, социальных сетей), которые выступают средством горизонтальной и вертикальной связи между элементами иерархической системы национальной экономики и ее отдельных сфер деятельности. На основе применения метода анализа иерархий доказано, что на формирование социального капитала наибольшее влияние оказывают личные и семейные отношения, институциональное доверие и условия жизни.

Элементы научной новизны. Сформулирована авторская дефиниция понятия социального капитала, определены его видовые признаки, особенности проявления на различных уровнях иерархической системы национальной экономики и ее сфер, в том числе аграрной, а также факторы, которые в наибольшей мере влияют на его формирование.

Практическая значимость. Полученные результаты позволят определить аспекты формирования и использования социального капитала аграрной сферы как своеобразного базиса развития сельских территорий и аграрного предпринимательства. Табл.: 7. Илл.: 2. Библиогр.: 30.

Ключевые слова: социальный капитал; видовые признаки социального капитала; аграрный социальный капитал; институциональный контекст; доверие; нормы; социальные сети; метод анализа иерархий.

Грицаенко Николай Игоревич – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры предпринимательства, торговли и биржевой деятельности, Таврический государственный агротехнологический университет имени Дмитрия Моторного (72316, Запорожская обл., г. Мелитополь, просп. Б. Хмельницкого, 18)

E-mail: nick.gric@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0003-2507-771X>

Стаття надійшла до редакції 29.09.2020 р.

Фахове рецензування: 02.10.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Грицаенко М. І. Соціальний капітал аграрної сфери: теоретичний концепт оцінки засад формування і функціонування. *Економіка АПК*. 2020. № 10. С. 87 – 98. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010087>

Hrytsaienko, M.I. (2020). Sotsialnyi kapital ahrarnoi sfery: teoretychnyi kontsept otsinky zasad formuvannia i funktsionuvannia [Social capital of the agricultural sphere: theoretical concept of evaluation of formation and functioning]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 87 – 98 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010087>

*

УДК 657.6

JEL Classification: M42

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010098>

К. П. МЕЛЬНИК, кандидат економічних наук,
доцент, докторант

Застосування рамкового методу трансформації методології аудиту для забезпечення сталого розвитку сільських територій

Мета статті — формалізувати інноваційний підхід до трансформації методології аудиторської діяльності на основі застосування рамкового методу пізнання, спрямованого на забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Методика дослідження. Застосовано загальнонаукові прийоми, серед яких: метод бібліографічного дослідження (для розкриття існуючих підходів до формування методологічного забезпечення аудиту); методи аналізу (для конкретизації параметрів аудиту в умовах сталого розвитку); методи моделювання (для визначення векторів та цілей сталого розвитку сільських територій); методи узагальнення (для формалізації рамкового методу трансформації методології аудиту).

Результати дослідження. Визначено інноваційні напрями трансформації методології аудиту для забезпечення сталого розвитку сільських територій. Окреслено особливі ознаки аудиторських заходів, спрямованих на забезпечення зростання села з виокремленням нагальних стратегічних пріоритетів, що знаходяться в площині економічної, екологічної та соціальної сфер. Охарактеризовано сутність аудиту на сільських територіях з виділенням його ролі, як соціально-економічного інституту, що виступає організованою системою норм і концептуальних положень, реалізація яких в аудиторській діяльності сукупно сприяє досягненню визначальної мети збалансованого розвитку села. Побудовано структурну модель комплексної системи аудиту на сільських територіях, яка наочно показує цикл механізму контрольних і консультативних процедур, їх інституціонально-нормативного регулювання та інформаційно-аналітичного забезпечення на основі розвитку професійного підходу.

Елементи наукової новизни. Удосконалено теоретичні та праксеологічні підходи щодо методологічної трансформації аудиту на основі рамкового методу, що виявляється в забезпеченні нової якості аудиторських послуг.

© К. П. Мельник, 2020

Практическая значимость. Полученные результаты позволят определить аспекты формирования и использования социального капитала аграрной сферы как своеобразного базиса развития сельских территорий и аграрного предпринимательства. Табл.: 7. Илл.: 2. Библиогр.: 30.

Ключевые слова: социальный капитал; видовые признаки социального капитала; аграрный социальный капитал; институциональный контекст; доверие; нормы; социальные сети; метод анализа иерархий.

Грицаенко Николай Игоревич – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры предпринимательства, торговли и биржевой деятельности, Таврический государственный агротехнологический университет имени Дмитрия Моторного (72316, Запорожская обл., г. Мелитополь, просп. Б. Хмельницкого, 18)

E-mail: nick.gric@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0003-2507-771X>

Стаття надійшла до редакції 29.09.2020 р.

Фахове рецензування: 02.10.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Грицаенко М. І. Соціальний капітал аграрної сфери: теоретичний концепт оцінки засад формування і функціонування. *Економіка АПК*. 2020. № 10. С. 87 – 98. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010087>

Hrytsaienko, M.I. (2020). Sotsialnyi kapital ahrarnoi sfery: teoretychnyi kontsept otsinky zasad formuvannia i funktsionuvannia [Social capital of the agricultural sphere: theoretical concept of evaluation of formation and functioning]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 87 – 98 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010087>

*

УДК 657.6

JEL Classification: M42

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010098>

К. П. МЕЛЬНИК, кандидат економічних наук,
доцент, докторант

Застосування рамкового методу трансформації методології аудиту для забезпечення сталого розвитку сільських територій

Мета статті — формалізувати інноваційний підхід до трансформації методології аудиторської діяльності на основі застосування рамкового методу пізнання, спрямованого на забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Методика дослідження. Застосовано загальнонаукові прийоми, серед яких: метод бібліографічного дослідження (для розкриття існуючих підходів до формування методологічного забезпечення аудиту); методи аналізу (для конкретизації параметрів аудиту в умовах сталого розвитку); методи моделювання (для визначення векторів та цілей сталого розвитку сільських територій); методи узагальнення (для формалізації рамкового методу трансформації методології аудиту).

Результати дослідження. Визначено інноваційні напрями трансформації методології аудиту для забезпечення сталого розвитку сільських територій. Окреслено особливі ознаки аудиторських заходів, спрямованих на забезпечення зростання села з виокремленням нагальних стратегічних пріоритетів, що знаходяться в площині економічної, екологічної та соціальної сфер. Охарактеризовано сутність аудиту на сільських територіях з виділенням його ролі, як соціально-економічного інституту, що виступає організованою системою норм і концептуальних положень, реалізація яких в аудиторській діяльності сукупно сприяє досягненню визначальної мети збалансованого розвитку села. Побудовано структурну модель комплексної системи аудиту на сільських територіях, яка наочно показує цикл механізму контрольних і консультативних процедур, їх інституціонально-нормативного регулювання та інформаційно-аналітичного забезпечення на основі розвитку професійного підходу.

Елементи наукової новизни. Удосконалено теоретичні та праксеологічні підходи щодо методологічної трансформації аудиту на основі рамкового методу, що виявляється в забезпеченні нової якості аудиторських послуг.

© К. П. Мельник, 2020

Практична значущість. Полягає у врахуванні істотних змін у власне аудиторській діяльності, а також – специфіки державної політики забезпечення сталого розвитку сільських територій та виконання функцій управління органами влади сільських об'єднаних територіальних громад. Табл.: 1. Рис.: 2. Бібліогр.: 20.

Ключові слова: аудит; методологія аудиту; методологічна трансформація; рамковий метод; сільські території; децентралізація; сталий розвиток.

Мельник Катерина Петрівна - кандидат економічних наук, доцент, докторант відділу обліку та оподаткування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10А, офіс 1)

E-mail: pristypakatia@ukr.net

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-9167-5801>

Постановка проблеми. Напрямок європейського розвитку економіки України передбачає посилення конкурентної стійкості всіх галузей з їх підтримкою на місцях шляхом розподілення коштів відповідно до процесу децентралізації. Сьогодні особлива увага приділена проблемним питанням соціально-економічного розвитку сільських територій, серед яких найбільш загостреними виявилися зниження людності, високий рівень безробіття, старіння сільського населення, невідповідне медичне та освітянське забезпечення, скорочення установ соціальної інфраструктури тощо. Реформування агросектору і сільських територій відбувається в момент переходу на новий рівень фінансування та управлінського впливу, а саме: в момент децентралізації, що відповідно передбачає врахування низки нюансів і розробки відповідного програмного й методичного забезпечення.

Розв'язання виокремлених проблем знаходиться в площині розробки ефективних планів, програм та сценаріїв розвитку, що передбачає належну оцінку теперішньої ситуації на селі з формулюванням висновків і пропозицій стосовно подолання недоліків та ефективного використання наявних ресурсів. Відповідно особливої актуальності набуває діяльність, спрямована на контрольні процедури та консультаційні послуги, що сукупно дозволяє виробити найбільш ефективне рішення із забезпечення розвитку сільських територій. Наразі аудиторська діяльність являє собою один із дієвих інструментів інформаційного та управлінського регулювання зростання продуктивності села з виділенням можливостей для перспективного розвитку відповідно до стратегічних пріоритетів. Тому особливої актуальності набуває завдання трансформації методології аудиту для сприяння сталому розвитку сільських територій, що передбачає розробку інноваційних заходів і процедур, застосування методів і базових положень, які відповідають суті сучасних перетворень в напрямі активізації села.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі вченими, серед яких В. П. Бралатан, В. О. Білохатнюк [1]; С. А. Бурлан, Н. В. Каткова, О. А. Матушевська [2]; Ю. Е. Губені, Ю. О. Коверко, П. О. Осіщук [3]; В. М. Жук [5]; І. О. Крюкова [6]; Я. М. Гадзало, М. М. Могилова [7]; Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік [9]; О. Г. Шпикуляк [10]; В. К. Сідельнікова [11]; Т. В. Усюк, Л. В. Фаріон [13] та ін., достатньо ґрунтовно досліджені питання сталого розвитку сільських територій, процесу децентралізації та їх обліково-аудиторського забезпечення, в результаті чого сформовані висновки та пропозиції з адаптації аудиторської діяльності до викликів сьогодення.

Результати дослідження ролі аудиту в умовах трансформації інтересів суспільства, зокрема їх інформаційної складової, розкривають у власних публікаціях й закордонні дослідники і практикуючі аудитори, зокрема С. Bailey (2018), D. L. Collins (2018), L. J. Abbott (2018), L. Graham (2018), J. C. Bedard (2018), S. K. Dutta (2018), M. L. Hoag (2018), G. D. Saucedo (2018), M. M. Rahmat (2019), N. Nordin (2019), S. Adznan (2019), L. E. Rittenberg (2015), H. Ronek (2018), O. Lemishovska (2018), S. Symes (2019).

Не заперечуючи в цілому позитивний вплив попередніх досліджень на функціонування аудиту як самодостатнього суспільного інституту, вважаємо за доцільне відзначити, що традиційний підхід до ідентифікації та застосування методології аудиту, що ґрунтується на концепції надання впевненості користувачам інформації, не завжди відповідає суспільним очікуванням щодо можливостей використання результатів аудиту. Зважаючи на це, констатуємо необхідність розширення методологічного наповнення аудиту з урахуванням потреби в забезпеченні сталого розвитку сільських територій. Застосування інноваційних методів задля такого наповнення дозволяє здійснити перехід на новий методологічний рівень з розширенням.

Мета статті — формалізувати інноваційний підхід до трансформації методології аудиторської діяльності на основі застосування рамкового методу пізнання, спрямованого на забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Методологія дослідження. Досягнення поставленої мети забезпечене через механізм реалізації методології проведеного дослідження. Зокрема, отриманню відповідних результатів сприяло використання: методу бібліографічного дослідження — для розкриття існуючих підходів до формування методологічного забезпечення аудиту; методів аналізу — для конкретизації параметрів аудиту в умовах сталого розвитку; методів моделювання — для визначення векторів та цілей сталого розвитку сільських територій; методів узагальнення — для формалізації рамкового методу трансформації методології аудиту. Застосування зазначених та інших методичних прийомів наукового дослідження дало можливість отримати наукові результати, що характеризуються ознаками наукової новизни.

Виклад основних результатів дослідження. Сучасність і світовий досвід орієнтують на зміни в ціннісних орієнтирах суспільства та економіки й визначають нову парадигму — сталий розвиток, як основу для структурних реформ та збалансованого зростання в економіці, суспільстві та екології. У вітчизняній практиці забезпечення сталого розвитку здійснюється на підставі розроблених нормативно-правових актів, як-то: Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року», Постанова Верховної Ради України «Про рекомендації парламентських слухань на тему: “Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів”, «Стратегія розвитку України у період до 2020 року», нові Бюджетний та Податковий кодекси [11, с. 215]. Наразі низка сформульованих нормативних документів доповнена Стратегією сталого розвитку України до 2030 року, що включає сценарії для позитивних змін у соціальній політиці, економіці, сільському господарстві, транспорті, освіті та науці, природокористуванні й охороні довкілля, регіональному і місцевому розвитку, енергетиці [12]. У Стратегії закладено основу для комплексного вирішення завдань щодо соціальних, економічних, демографічних, культур-

них, екологічних завдань у кожному регіоні, зокрема, на сільських територіях, що перетворюються на один із першочергових об’єктів впровадження механізмів сталого розвитку та проведення децентралізації.

Сталий розвиток саме сільських територій передбачає зростання села з підвищенням добробуту населення, відновленням людності, збереження культури та сільського способу життя, розвитку рекреаційних послуг, підтримкою екологічного балансу, забезпеченням соціального захисту сільського населення, розвитку інфраструктури та підвищенню інвестиційної привабливості. З метою забезпечення сталого розвитку сільських територій визначена низка завдань, які спрямовані на формування людиноорієнтованої сільської економіки з урахуванням раціонального використання природних ресурсів, вирівнювання пропорцій економіко-екологічного й соціального розвитку, зосередженого на інтересах територіальної громади, кожного селянина та створення у сільських поселеннях належних умов життєдіяльності сільського соціуму [13, с. 66].

Сталий розвиток сільських територій має здійснюватися на підставі визначення села як відкритої системи, що об’єднує економічну (виробництво, фінансування, інфраструктура), екологічну (навколишнє середовище, екологічна й техногенна безпека) системи, а також суспільство (соціальний захист сільського населення, доступність освіти та медицини, поліпшення житлових умов). Сукупно ці системи слугують за основу для побудови комплексної схеми забезпечення сталого розвитку сільських територій з виокремленням ключових векторів і стратегічних пріоритетів, які виступають чинником гармонізації економічної стабільності, екологічної безпеки та соціального благополуччя (рис. 1).

Разом із тим Я. М. Гадзало, В. М. Жук, М. М. Могилова та інші до класичних ключових векторів (пріоритетів) сталого розвитку сільських територій додають «Інституційне та інвестиційно-інноваційне забезпечення», який включає: матеріально-технічне забезпечення сталого розвитку, інвестиційне забезпечення сталого розвитку сільських територій, фінансово-кредитне забезпечення, розвиток сільськогосподарської інформаційно-консультаційної діяльності, удосконалення управління сталим розвитком сільських територій [7, с. 16].

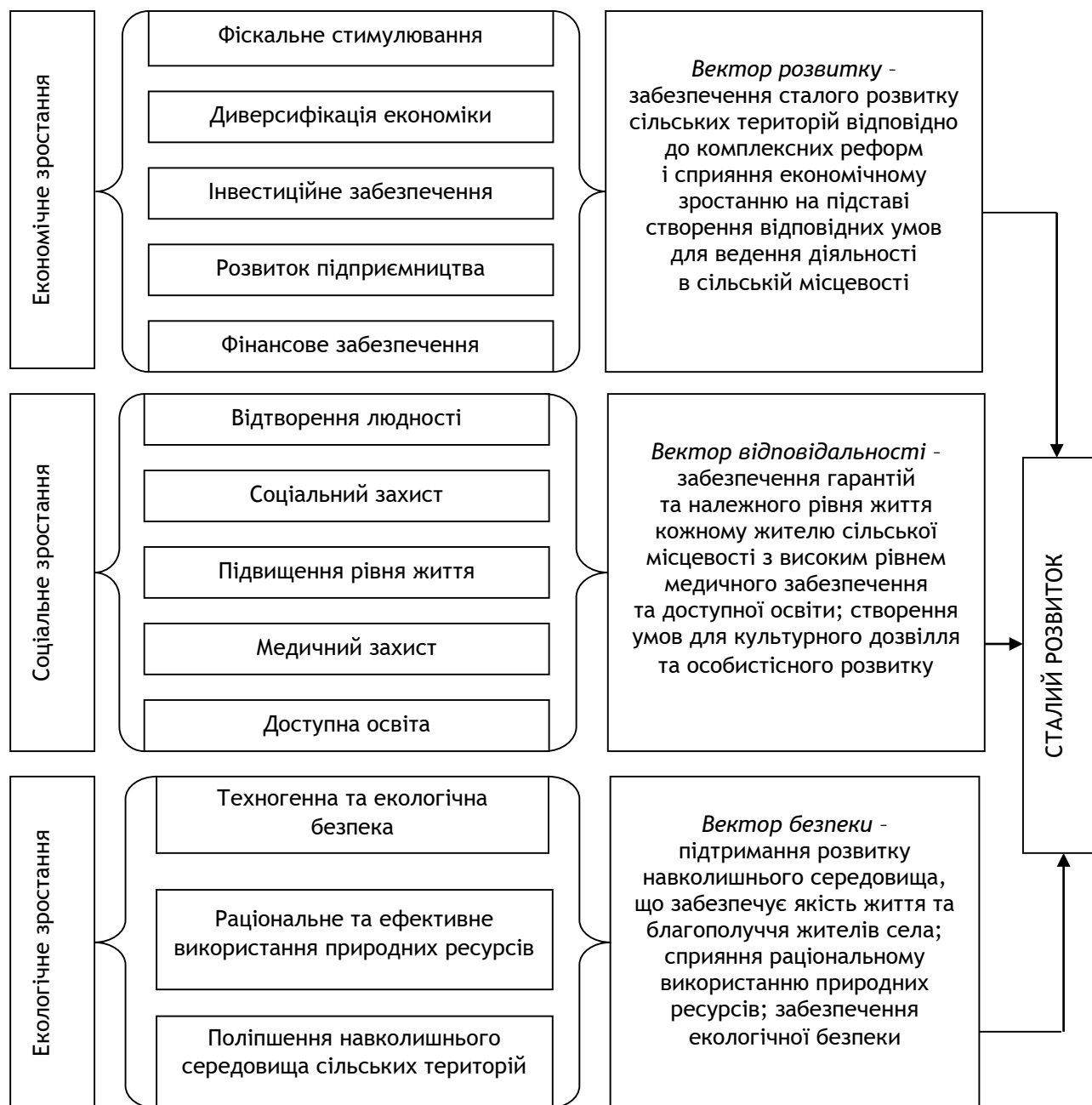

Рис. 1. Вектори сталого розвитку сільських територій

Джерело: Розроблено автором на основі [3-4, 8-10].

У цілому сталий розвиток являє собою багатоаспектне явище зі складними механізмами реалізації та впливу на суспільно-економічні трансформації, що пояснюється мультицільовим характером цієї категорії, а отже, особливістю методологічної модифікації економічних, правових, культурних та соціальних процесів.

Сталий розвиток сільських територій реалізується через комплекс заходів, спрямованих на стратегічні пріоритети в соціальній, економічній та екологічній сферах, внаслідок чого формується нове інституційне та інноваційно-інвестиційне середовище, що характеризується високим рівнем продуктив-

ності й стійкості до впливу зовнішніх чинників та якому властиві аспекти людиноцентризму. Характер і механізми розвитку сільських територій, що сьогодні визначені політикою децентралізації в Україні, зумовлюють нагальну потребу розробки нових заходів управління, серед яких особливої актуальності набуває такий інструмент, як аудит. На затребуваність функціональності аудиту націлена ефективна діяльність із надання консультаційних послуг та рекомендацій. Аудиту на сільських територіях властива низка характерних особливостей і чинників, які мають бути обов'язково враховані на всіх етапах професійної діяльності аудитора в межах

комплексного дослідження та формування загального висновку й гіпотези для забезпечення сталого розвитку.

Сьогодні для сільських територій визначено новий напрям розвитку, а отже, означені й новації практики аудиторської діяльності. Зокрема, це - розробка та використання стандартів і нормативів, імплементація у практику управління сучасних концепцій менеджменту, адаптація методик проведення аудиту соціальної відповідальності до специфічних умов розвитку аграрного сектору [6, с. 832].

Серед специфічних чинників, що визначають параметри організації аудиторської діяльності сільських територій, можна вказати: економічну (сезонність виробництва, залежність від географічного розташування, екологічний стан, обмеженість ресурсного потенціалу, дефіцит енергоносіїв); соціальну (старіння сільського населення, низький рівень соціальної захищеності, низький коефіцієнт відтворення людності); а також

екологічну (вплив біологічних та техногенних процесів) специфіку. Підтвердженням цього є думка В. П. Бралатан та В. О. Білохатнюк, які наголошують, що саме аудит слугує дієвим інструментом, який забезпечує стабілізацію фінансового стану підприємств в аграрній сфері та визначається на прямом оздоровлення всієї галузі [1, с. 15]. Отже, інститут аудиту має свої місії і завдання стосовно забезпечення сталого розвитку сільських територій. Він, безперечно, виступає лише однією із складових такого забезпечення.

Аудит на сільських територіях характеризується комплексом взаємопов'язаних елементів, що об'єднують в єдину систему інституціонально-нормативне забезпечення, технології інформаційного контролю та перевірки даних, інформаційні процеси щодо результатів спостереження, оцінки економічної та соціальної ефективності, як обов'язкових складових сталого розвитку українського села (рис. 2).

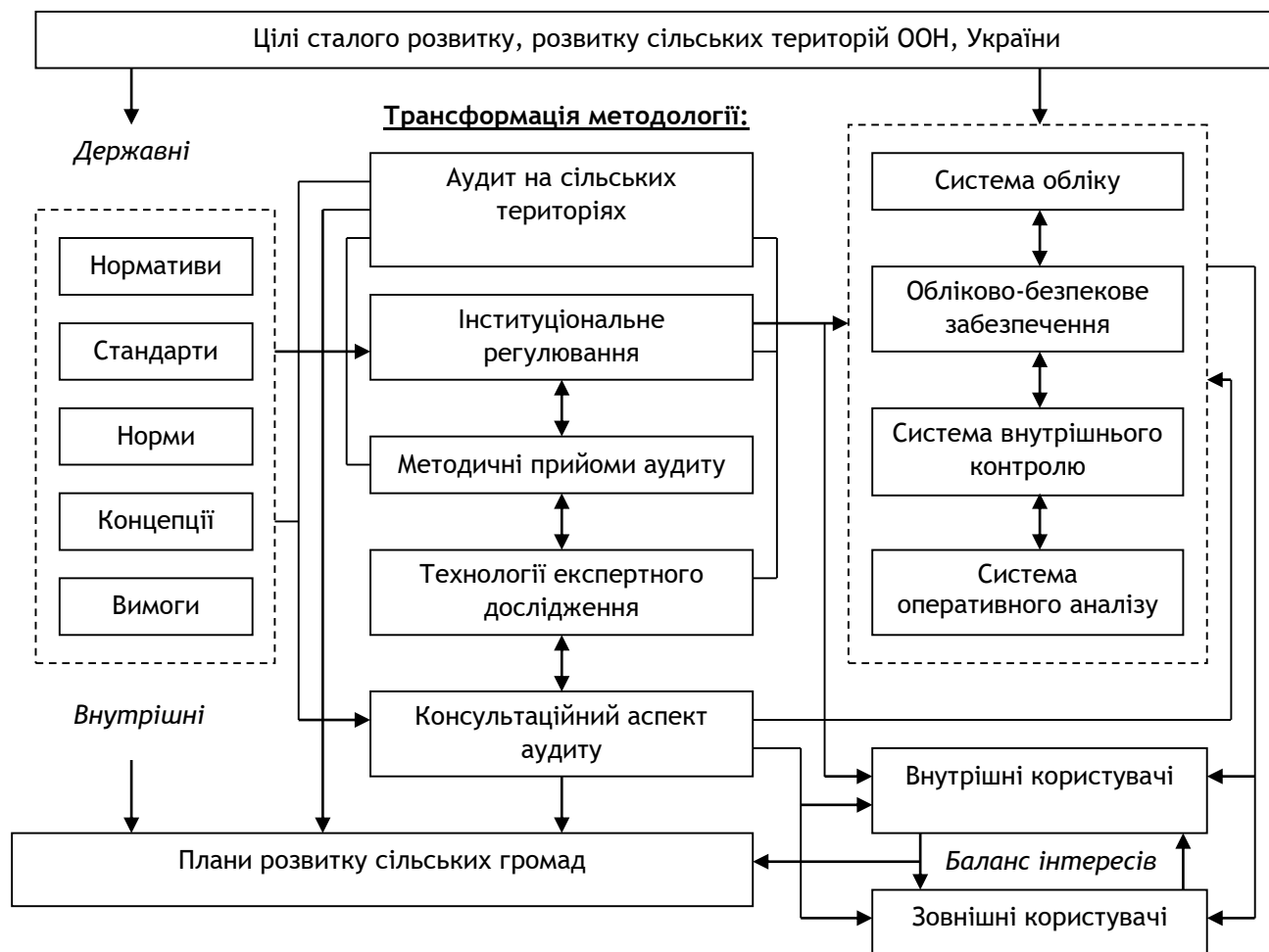

Рис. 2. Системність аудиторського забезпечення розвитку сільських територій: структурна модель

Джерело: Розроблено автором.

Сформована структурна модель системності аудиту стосовно забезпечення сталого розвитку сільських територій наочно показує цикл механізму контрольних і консультаційних процедур, їх інституціонально-нормативного регулювання та інформаційно-аналітичного забезпечення на основі розвитку професійного підходу, зумовленого специфікою галузі, що дозволяє налагодити зворотний зв'язок між керуючою та керованою системами для забезпечення спільного завдання - сталий розвиток.

Моделювання місця і місії є першим етапом трансформації інституту аудиту в забезпеченні сталого розвитку сільських територій. Як зазначає академік В. М. Жук, «модель - це чітке уявлення про те, якими ми хочемо бачити сільське підприємництво, сільські території, власне села» [5, с. 29], яким має бути аудит на сільських територіях. Тобто за допомогою моделювання заходів в обліково-аналітичному, методичному, інституціонально-нормативному, контрольному та консультаційному блоках здійснюється сукупне генерування професійної спроможності інституту аудиту на задоволення інтересів різних користувачів, що в підсумку забезпечує належний рівень сталого розвитку сільських територій.

Подальше визначення напрямів аудиторської перевірки, як правило, здійснюється на основі наступних ознак: залежно від рівня агрегування інформації про об'єкт перевірки; за діями аудитора, спрямованими на підтвердження передумов формування фінансової звітності; за видами операцій, які пов'язані з об'єктом аудиту; за етапами аудиторської перевірки, що традиційно виділяються [2, с. 6]. На сучасному етапі проведення децентралізації і реалізації проєкту сталого розвитку сільських територій аудит являє собою дієвий інструмент оцінки та розробки інноваційних пропозицій для забезпечення нового етапу зростання соціального, економічного та екологічного стану села. Так, аудит визначається інтегральним характером і має мультицільове призначення у виборі методичних прийомів та аналітичних процедур, що регулюються інституціональними нормами. З огляду на це аудит в забезпеченні сталого розвитку сільських територій виявляє риси соціально-економічного інституту, що є комплексною системою регуляторів інституціонального

характеру та комплексом методологічних засад, які визначають характер контрольних процедур і консультаційних послуг, що надаються з метою забезпечення стратегічних пріоритетів, означених для сталого розвитку сільських територій.

Наразі аудиту необхідні розширення функціональності й методологічна трансформація, на підставі чого здійснюється перехід від суто контрольних процедур до експериментування з розробкою креативних пропозицій та рекомендацій. Інноваційний характер трансформації методології аудиту полягає в новому рівні його реалізації - для сталого розвитку, що відповідно передбачає забезпечення: економічної безпеки; справедливої податкової політики; доступу до земельних ресурсів; розвитку персоналу, гендерної рівності; розвитку сільських територій; збереження довкілля; виробництва органічної продукції; економії невідновлюваних ресурсів; інноваційної модернізації; капіталізації активів; справедливого ціноутворення тощо.

В основу методологічної трансформації аудиту на сільських територіях покладено рамковий метод, на підґрунті якого здійснено збалансування вимог і можливостей аудиту - від методологічного забезпечення та концептуальних засад аудиту фінансової звітності до методологічних інновацій, зумовлених необхідністю регулювання аудиторської діяльності в досягненні цілей сталого розвитку (економічна безпека, справедлива податкова політика, доступ до земельних ресурсів, розвиток персоналу і гендерної рівності, розвиток сільських територій, інноваційна модернізація, капіталізації активів, справедливе ціноутворення, відновлення людності, інклюзивний розвиток тощо).

Інноваційний підхід до трансформації методології аудиту на основі рамкового методу полягає у формуванні комплексу завдань, виконання яких дозволяє вирішити низку питань, пов'язаних з оптимізацією аудиторської діяльності в напрямі розширення ефективного партнерства з приводу досягнення спільної мети та формування багаторівневої системи інформаційно-аналітичного забезпечення з можливостями оцінки більшого масиву інформації завдяки доступу до інноваційних засобів обробки, передачі та зберігання даних.

Сукупність завдань, виявлених на підставі рамкового методу, являє собою програму дій щодо забезпечення досягнення головної

мети - сталий розвиток сільських територій (табл.).

Рамковий метод трансформації методології аудиту

Параметр	Характеристика
Розробка карти завдань	<i>Формулювання місії аудиту</i> - системний підхід до організації контрольно-консультаційної діяльності з використанням можливостей інноваційних технологій для оцінки об'єкта й моделювання різних варіантів за соціальним, економічним та екологічним напрямками розвитку сільських територій з наближенням до орієнтованої результативності максимально ефективного використання доступних ресурсів. Визначення різниці між ситуацією «як є» та ситуацією «як бажано» з висновком про реальні параметри діяльності й шляхами досягнення окресленої місії через комплекс інституціональних, економічних і технологічних регуляторів, що дозволяє максимально використати потенціал сільських територій та ін.
	<i>Причинний рівень регулювання трансформації</i> - це визначення чинників впливу за інституціональним й економічним рівнями, які позначаються на методах та інструментах аудиторської діяльності. Це окреслення тих аспектів, які впливають на стан аудиторської практики, що передбачає пошук рішень не лише у вітчизняних патернах, а також використання зарубіжного досвіду, що сукупно формує рішення для впровадження в процеси аудиту
	<i>Рівень наслідків трансформації</i> - деталізація того фактичного стану, з яким ознайомлюється аудитор у процесі виконанні поставленого завдання, зважаючи на низку причин, які виявлені попередньо. На цьому рівні визначаються методи, процедури та інструменти, які мають бути трансформовані, зважаючи на вимоги реалій діяльності. В іншому випадку це призведе до зменшення якості аудиторських висновків, а отже, до відсутності реального результату в досягненні визначеної місії
Розробка карти рішень	<i>Формулювання суті трансформацій</i> - визначення методів, базових положень, концептуальних основ та інструментів, які мають бути трансформовані внаслідок визначення місії аудиту, що забезпечує розвиток сільських територій. Це побудова програми змін з очікуваними результатами, які базуються на інноваційних технологіях та управлінських алгоритмах з переходом на більш високий рівень інформаційного, методичного та кадрового забезпечення аудиторської діяльності
Розробка карти рішень	<i>Визначення рішень трансформацій</i> - визначення показників, за якими можна оцінити ефективність впровадження трансформованих методів, принципів і процедур для формулювання більш ефективних рішень, спрямованих на розвиток екологічного, економічного, соціального та культурного векторів сталого розвитку сільських територій. Це формування розгорнутої моделі інноваційних підходів, що дозволяє розглянути в перспективі різні варіанти рішень та обрати оптимальний відповідно до специфіки поставленого завдання

Джерело: Авторська розробка.

Таким чином, запропоновано підхід до методологічної трансформації аудиту, що включає склад стадій та етапів, об'єднаних у рамку з технологічною реалізацією окремих пунктів. Використання рамкового підходу дозволяє найбільш ефективно оперувати як традиційними експертними й аналітичними методами, так і тими, що відповідають реальним завданням аудиту відповідно до його місії стосовно забезпечення сталого розвитку сільських територій. Відповідно до запропонованого рамкового методу трансформації методології аудиту вважаємо за потрібне додати:

1. Консультативний метод, суть якого полягає в крос-функціональному підході до вирішення завдання, що передбачає складання спеціальних анкет для фахівців з інтегральними компетенціями, спільне вирішення завдання, формулювання паралельних альтернатив, як підґрунтя для отримання оптимального висновку, розширення інформаційних джерел обробки даних завдяки технологічним можливостям. На підставі цього методу формується карта причин та карта рішень для поставленого завдання, що слугує планом для виконання за окресленими етапами.

2. Векторний метод - здійснення ранжування причин і наслідків за економічним, соціальним, екологічним векторами сталого розвитку сільських територій відповідно до рівня їх важливості та впливу на стан, який фактичний та який оцінює аудитор на предмет можливості поліпшення. Відповідно подальші аудиторські процедури здійснюються, враховуючи складену систему причин і наслідків, що дозволяє суттєво мінімізувати час та підвищити ефективність професійних висновків і рекомендацій.

Отже, саме рамковий метод лежить в основі методологічної інновації, що виявляється в забезпеченні нової якості аудиторських послуг, зокрема, враховуючи суттєві зміни в самій політиці аудиторської діяльності й специфіці сучасного розвитку сільських територій, на що впливають процеси державної політики сталого розвитку, політика органів місцевої влади та сільських об'єднаних територіальних громад, як результату процесу децентралізації.

Інституціональна трансформація методології аудиту виступає симбіозом процесу, методу й способу використання норм, правил, компетенцій аудиту в реаліях сучасної практики діяльності, зважаючи на вплив економічних і соціальних змін. Це спосіб забезпечення стабільності щодо правил суспільно-економічного механізму з організацією аудиту через параметри економічної системи - середовище, суб'єкт, процес, перспективу. Кожен із цих параметрів є виявленням розвитку активної проєктної системи управління, що забезпечує сталий розвиток економічних суб'єктів в умовах децентралізації та суспільно-економічної трансформації.

Відповідно до трансформації методології головним аспектом в аудиті сільських територій стає оцінка економічної ефективності використання цільових коштів, розподілених за стратегічними пріоритетами розвитку сільських територій, що передбачає виокремлення цілей соціального, економічного, культурного розвитку, відтворення людності на селі й підвищення добробуту та рівня зайнятості сільського населення з розвитком культурного дозвілля.

Таким чином, трансформується суть аудиту, який доцільно охарактеризувати як спеціально-підготовчий аудит. Визначаємо його як сукупність контрольних процедур і консультаційних послуг для конкретної га-

лузі економіки, що реалізуються відповідно до низки норм, правил, нормативів, регуляторів для підтвердження ефективності використання розподілених цільових коштів, спрямованих на економічний, соціальний, екологічний та культурний розвиток сільських територій в умовах децентралізації.

Організація спеціально-підготовчого аудиту передбачає здійснення низки заходів:

- забезпечення суб'єктів господарювання комплексом нормативно-методичних матеріалів щодо регулювання організації обліку, фіскального стимулювання підприємницької трансформації, встановлення техногенної та екологічної безпеки, сприяння соціальному розвитку сільських територій;

- формування мультицільового механізму методичного забезпечення аудиту та організації обліково-аналітичної системи з переходом на новий методологічний рівень інформаційного регулювання професійних висновків;

- запобігання неефективним заходам із розподілу коштів на соціальний, економічний та екологічний розвиток сільських територій;

- розширення професійних компетенцій аудиторів, які мають бути обізнані в обраній галузі, спеціалізуватися на завданнях сталого розвитку сільських територій, розуміти особливості проведення децентралізації, вміти висловлювати, а також відстоювати власну думку, керуючись інституціонально-правовими нормами та базовими положеннями концепції сталого розвитку;

- інформаційне забезпечення комплексу заходів, спрямованих на фінансування сталого розвитку сільських територій, що передбачає регулювання цільових коштів на предмет їх ефективного розміщення в об'єктах економічної, соціальної та екологічної сфер;

- формування бази для досягнення стратегічних пріоритетів розвитку сільських територій з переходом на новий рівень фінансування економічного, соціального та екологічного векторів.

Висновки. Трансформація методології аудиту на основі рамкового методу дозволяє найбільш ефективно оперувати як традиційними експертними й аналітичними методами, так і тими, що відповідають реальним завданням аудиту відповідно до його місії стосовно забезпечення сталого розвитку сільських територій. Його застосування по-

лягає в забезпеченні якості аудиторських послуг, зокрема, враховуючи суттєві зміни в самій політиці аудиторської діяльності та специфіці сучасного розвитку сільських територій, на що впливають процеси держав-

ної політики сталого розвитку, політика органів місцевої влади та сільських об'єднаних територіальних громад, як результату процесу децентралізації.

Список бібліографічних посилань

1. Бралатан В. П., Білохатнюк В. О. Методологія аудиту сільськогосподарських підприємств. *Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки*. 2012. № 2(64). С. 15–19.
2. Бурлан С. А., Каткова Н. В., Матушевська О. А. Розвиток методичного підходу до аудиту оренди земель сільськогосподарського призначення. *Технологический аудит и резервы производства*. 2016. № 2/6(28). С. 4–10.
3. Губені Ю. Е., Коверко Ю. О., Осіщук П. О. Розвиток особистих селянських господарств в умовах інституціональних змін. *Економіка України*. 2017. № 3. С. 59–67.
4. Єдина комплексна стратегія та план дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015–2020 роки. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/NT1978> (дата звернення: 30.10.2020).
5. Жук В. М. Обіг земель сільськогосподарського призначення в селозберігаючій моделі аграрного устрою України : наукова доповідь. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 128 с.
6. Крюкова І. О. Проблеми організації аудиту соціальної відповідальності в аграрних формуваннях та напрями їх вирішення. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 7. С. 828–833.
7. Наукові основи і стратегічні пріоритети сталого розвитку сільських територій України / [Я. М. Гадзало, В. М. Жук, М. М. Могилова та ін.] ; за ред. Я. М. Гадзала. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 40 с.
8. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 30.10.2020).
9. Програма розвитку особистих селянських господарств в Україні на період до 2020 року (проект) / за ред. Ю. О. Лупенка, М. Й. Маліка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2013. 28 с.
10. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність : монографія / [Ю. О. Лупенко, О. Г. Шпикуляк, М. Й. Малік та ін.] ; за ред. О. Г. Шпикуляка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.
11. Сідельнікова В. К. Сталій розвиток економіки України в умовах глобалізації. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Економіка*. 2014. Вип. 14. С. 208–218.
12. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року. Проект-2017 / під. ред. Л. Г. Руденко. Київ : Institute of Geography, M.V. Ptukha, Institute for Demography and Social Studies. 112 р.
13. Усюк Т. В., Фаріон Л. В. Методичні підходи до оцінки ефективності розвитку сільських територій за умов сталості. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 64–70.
14. Bailey C., Collins D. L., Abbott L. J. The Impact of Enterprise Risk Management on the Audit Process: Evidence from Audit Fees and Audit Delay. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*. 2018. Vol. 37(3). P. 25–46. <https://doi.org/10.2308/ajpt-51900>.
15. Graham L., Bedard J. C., Dutta S. K. Managing Group Audit Risk in a Multicomponent Audit Setting. *Current Issues in Auditing*. 2018. Vol. 12(2). P. 1–6. <https://doi.org/10.2308/ciia-52179>.
16. Hoag M. L., Saucedo G. D. Disclosure and Audit Implications of Nonfinancial Measures: A Teaching Case. *Current Issues in Auditing*. Vol. 12(1). P. 1–13. <https://doi.org/10.2308/ciia-52147>.
17. Rahmat M. M., Nordin N., Adznan S. Audit committee financial expertise and RPT-conflict disclosure: insight evidence from Malaysia. *International Journal of Accounting, Auditing and Performance Evaluation (IJAAPE)*. 2019. Vol. 15(4). P. 355–377.

References

1. Bralatan, V.P. & Bilokhatniuk, V.O. (2012). Metodolohiia audytu silskohospodarskykh pidpriemstv [Methodology of agricultural enterprises audit]. *Zbirnyk naukovykh prats VNAU. Seriya Ekonomichni nauky*, 2(64), pp. 15–19 [In Ukrainian].
2. Burlan, S.A., Katkova, N.V. & Matushevskaya, O.A. (2016). Rozvytok metodychnoho pidkhodu do audytu orendy zemel silskohospodarskoho pryznachennia [Development of a methodological approach to the audit of leases of agricultural land]. *Tekhnolohycheskyi audyt i rezervy proyzvodstva*, 2/6(28), pp. 4–10 [In Ukrainian].
3. Hubeni, Yu. E., Koverko, Yu.O. & Osishchuk, P.O. (2017). Rozvytok osobystykh selianskykh hospodarstv v umovakh instytutsionalnykh zmin [Development of personal farms in the conditions of institutional changes]. *Ekonomika Ukrainy*, 3, pp. 59–67 [In Ukrainian].
4. Yedyna kompleksna stratehiia ta plan dii rozvytku silskoho hospodarstva ta silskykh terytorii v Ukraini na 2015 – 2020 roky vid 2015 [The only comprehensive strategy and action plan for the development of agriculture and rural areas in Ukraine for 2015-2020 from 2015]. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/NT1978> [In Ukrainian].
5. Zhuk, V.M. (2017). Obih zemel silskohospodarskoho pryznachennia v selozberihaiuchii modeli aharnoho ustroiu Ukrainy: naukova dopovid [Circulation of agricultural lands in the village-preserving model of the agrarian system of Ukraine: scientific report]. Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
6. Kriukova, I.O. (2015). Problemy orhanizatsii audytu sotsialnoi vidpovidalnosti v ahrarykh formuvanniakh ta napriamy yikh vyreshennia [Problems of social responsibility audit organization in agrarian formations and directions of their decision]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomik*, 7, pp. 828–833 [In Ukrainian].
7. Hadzalo, Ia.M., Zhuk, V.M., Mohylova, M.M., et al. (2019). Naukovi osnovy i stratehichni priorytety staloho rozvytku silskykh terytorii Ukrainy [Scientific bases and strategic priorities of sustainable development of rural areas in Ukraine]. Ya. M. Hadzalo (Ed.). Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
8. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 30 veresnia 2019 r. # 722/2019 [On the Goals of Sustainable Development of Ukraine for the period up to 2030: Decree of the President of Ukraine of September 30, 2019 № 722/2019]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> [In Ukrainian].
9. Lupenko, Yu.O. & Malik, M.Y. (2013). Prohrama rozvytku osobystykh selianskykh hospodarstv v Ukraini na period do 2020 roku : proekt [Program for the development of personal farms in Ukraine for the period up to 2020: project]. Yu.O. Lupenko, M.Y. Malik (Ed.). Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
10. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H., Malik, M.Y., et al. (2017). Rozvytok malykh ahrarykh pidpriemstv u rynkovomu instytutsiinomu seredovyshchi: indykatory ta efektyvnist: monohrafiia [Development of small agrarian enterprises in the market institutional environment: indicators and efficiency: monograph]. O.H. Shpykuliak (Ed.). Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
11. Sidelnikova, V.K. (2014). Stalyi rozvytok ekonomiky Ukrainy v umovakh hlobalizatsii [Sustainable development of Ukrainian economy in the context of globalization]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Ekonomika*, 14, pp. 208–218 [In Ukrainian].
12. Rudenko, L.H. (2017). Stratehiia staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku. Proekt-2017 [Strategy of sustainable development of Ukraine until 2030. Project-2017]. L.H. Rudenko (Ed.). Kyiv: Institute of Geography, M. V. Ptukha, Institute for Demography and Social Studies [In Ukrainian].

18. Rittenberg L. E. Internal audit as an organizational function, 2015. URL : https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/rittenberg_iasconference2015.pdf. (дата звернення: 08.11.2020).

19. Ronek H., Lemishovska O. Financial Statements Under the Economy Globalization Conditions: Conditions and Perspectives of the Development. *Economics, Entrepreneurship, Management*. 2018. Vol. 5(1). P. 1–8.

20. Symes S. What is the function of an accounting audit, 2019. April, URL : <https://smallbusiness.chron.com/function-accounting-audit-17398.html> (дата звернення: 08.11.2020).

13. Usiuk, T.V. & Farion, L.V. (2018). Metodichni pidkhody do otsinky efektyvnosti rozvytku silskykh terytorii za umov stalosti [Methodical approaches to assessing the effectiveness of rural development under conditions of sustainability]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 64-70 [In Ukrainian].

14. Bailey, C., Collins, D.L. & Abbott, L.J. (2018). The Impact of Enterprise Risk Management on the Audit Process: Evidence from Audit Fees and Audit Delay. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 37(3), pp. 25-46 [In English]. <https://doi.org/10.2308/ajpt-51900>.

15. Graham, L., Bedard, J.C. & Dutta, S.K. (2018). Managing Group Audit Risk in a Multicomponent Audit Setting. *Current Issues in Auditing*, 12 (2), pp. 1-6 [In English]. DOI: <https://doi.org/10.2308/ciia-52179>.

16. Hoag, M.L. & Saucedo, G.D. (2018). Disclosure and Audit Implications of Nonfinancial Measures: A Teaching Case. *Current Issues in Auditing*, 12(1), pp. 1-13 [In English]. DOI: <https://doi.org/10.2308/ciia-52147>.

17. Rahmat, M.M., Nordin, N. & Adznan, S. (2019). Audit committee financial expertise and RPT-conflict disclosure: insight evidence from Malaysia. *International Journal of Accounting, Auditing and Performance Evaluation (IJAAPE)*, 15(4), pp. 355-377 [In English].

18. Rittenberg, L.E. (2015). Internal audit as an organizational function. Retrieved from: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/rittenberg_iasconference2015.pdf [In English].

19. Ronek, H., Lemishovska, O. (2018). Financial Statements Under the Economy Globalization Conditions: Conditions and Perspectives of the Development. *Economics, Entrepreneurship, Management*, 5(1), pp. 1-8 [In English].

20. Symes, S. (2019). What is the function of an accounting audit. 2019. April, Retrieved from: <https://smallbusiness.chron.com/function-accounting-audit-17398.html> [In English].

Melnyk K. P. Application of the framework method of transformation audit methodologies for ensuring sustainable development of rural areas

The purpose of the article is to formalize an innovative approach to the transformation of audit methodology based on the application of a framework method of cognition aimed at ensuring of sustainable development of rural areas.

Research methods involved the using of general scientific techniques, including: bibliographic research (to reveal existing approaches to the formation of methodological support for auditing); methods of analysis (to specify the parameters of the audit in sustainable development conditions); modeling methods (to determine the vectors and goals of sustainable development of rural areas); generalization methods (to formalize the framework method of audit methodology transformation).

Research results. The article identifies innovative areas of transformation of audit methodology to ensure sustainable development of rural areas. Innovative directions of transformation of audit methodology to ensure sustainable development of rural areas are defined in the article. The special features of audit activities aimed at ensuring growth of rural with the identification of urgent strategic priorities that lie in the plane of economic, environmental and social spheres are identified. The essence of audit on rural areas is outlined, highlighting its role as a socio-economic institution, what is an organized system of norms and conceptual provisions, the implementation of which in auditing activities in total contributes to achieving the defining goal of balanced rural development. A structural model of a comprehensive audit system on rural areas has been built, which clearly shows the cycle of the mechanism of control and consultation procedures, their institutional and normative regulation and information and analytical provision based on the development of a professional approach.

Scientific novelty. Improved theoretical and praxeological approaches to the methodological transformation of audit on the basis of the framework method, which is manifested in the provision of a new audit services quality.

Practical significance of the obtained results is in taking into account significant changes in the audit activity itself, as well as the specifics of the state policy of ensuring sustainable development of rural areas and performing the functions of managing by authorities of rural integrated territorial communities. Tabl.: 1. Figs.: 2. Refs.: 20.

Keywords: audit; audit methodology; methodological transformation; framework method; rural areas; decentralization; sustainable development.

Melnyk Kateryna Petrivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent), competitor for doctoral degree of the accounting and taxation, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10a, Heroiv Oborony St., office 1, Kyiv, 03127)
E-mail: pristypakatia@ukr.net
ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-9167-5801>

Мельник Е. П. Применение рамочного метода трансформации методологии аудита для обеспечения устойчивого развития сельских территорий

Цель статьи - формализовать инновационный подход к трансформации методологии аудиторской деятельности на основе применения рамочного метода познания, направленного на обеспечение устойчивого развития сельских территорий.

Методика исследования. Применены общенаучные приёмы, среди которых: метод библиографического исследования (для раскрытия существующих подходов к формированию методологического обеспечения аудита); методы анализа (для конкретизации параметров аудита в условиях устойчивого развития); методы моделирования (для определения векторов и целей устойчивого развития сельских территорий); методы обобщения (для формализации рамочного метода трансформации методологии аудита).

Результаты исследования. Определены инновационные направления трансформации методологии аудита для обеспечения устойчивого развития сельских территорий. Очерчены особенные признаки аудиторских мероприятий, направленных на обеспечение роста села с выделением неотложных стратегических приоритетов, которые находятся в плоскости экономической, экологической и социальной сфер. Охарактеризована сущность аудита на сельских территориях с выделением его роли, как социально-экономического института, что выступает организованной системой норм и концептуальных положений, реализация которых в аудиторской деятельности в совокупности способствует достижению определяющей цели сбалансированного развития села. Построена структурная модель комплексной системы аудита на сельских территориях, которая наглядно показывает цикл механизма контрольных и консультационных процедур, их институционально-нормативного регулирования и информационно-аналитического обеспечения на основе развития профессионального подхода.

Элементы научной новизны. Усовершенствованы теоретические и праксеологические подходы к методологической трансформации аудита на основе рамочного метода, что проявляется в обеспечении нового качества аудиторских услуг.

Практическая значимость. Заключается в учёте существенных изменений в собственно аудиторской деятельности, а также – специфики государственной политики обеспечения устойчивого развития сельских территорий и выполнения функций управления органами власти сельских объединённых территориальных общин. Табл.: 1. Илл.: 2. Библиогр.: 20.

Ключевые слова: аудит; методология аудита; методологическая трансформация; рамочный метод; сельские территории; децентрализация; устойчивое развитие.

Мельник Екатерина Петровна - кандидат экономических наук, доцент, докторант отдела учёта и налогообложения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10А, офис 1)

E-mail: pristypakatia@ukr.net

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-9167-5801>

Стаття надійшла до редакції 30.09.2020 р.

Фахове рецензування: 07.10.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Мельник К. П. Застосування рамкового методу трансформації методології аудиту для забезпечення сталого розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2020. № 10. С. 98 – 108. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010098>

Melnyk, K.P. (2020). Zastosuvannia ramkovoho metodu transformatsii metodolohii audytu dlia zabezpechennia staloho rozvytku sil'skykh terytorii [Application of the framework method of transformation audit methodologies for ensuring sustainable development of rural areas]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 98 – 108 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010098>

*

УДК 338.1:631.1

JEL Classification: O12; D22; Q01

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010108>

В. О. ІВАНЧЕНКО, кандидат економічних наук,
доцент, докторант

Посилення державного впливу на забезпечення сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві

Мета статті - розкрити головні особливості посилення державного впливу на забезпечення сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві.

Методика дослідження. Під час дослідження використано діалектичні методи наукового пізнання процесу сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві, насамперед аналіз та синтез. Також для характеристики державного впливу на процес сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві застосовано емпіричні методи пізнання, такі як опис, вимірювання та порівняння.

Результати дослідження. Встановлено, що система посилення державного впливу на забезпечення сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві повинна мати комплексний характер, охоплювати усіх товаровиробників сільськогосподарської продукції, особливо представників мікро- та малого підприємництва, бути спрямованою на основного товаровиробника та закріпленою законодавчо. Серед безпосередніх завдань законодавчої бази - регламентувати систему підтримки підприємництва в сільському господарстві шляхом запровадження дотацій, пільгових кредитів, пільгових періодів оподаткування і т.ін. Посилення державного впливу повинно відбу-

Результаты исследования. Определены инновационные направления трансформации методологии аудита для обеспечения устойчивого развития сельских территорий. Очерчены особенные признаки аудиторских мероприятий, направленных на обеспечение роста села с выделением неотложных стратегических приоритетов, которые находятся в плоскости экономической, экологической и социальной сфер. Охарактеризована сущность аудита на сельских территориях с выделением его роли, как социально-экономического института, что выступает организованной системой норм и концептуальных положений, реализация которых в аудиторской деятельности в совокупности способствует достижению определяющей цели сбалансированного развития села. Построена структурная модель комплексной системы аудита на сельских территориях, которая наглядно показывает цикл механизма контрольных и консультационных процедур, их институционально-нормативного регулирования и информационно-аналитического обеспечения на основе развития профессионального подхода.

Элементы научной новизны. Усовершенствованы теоретические и праксеологические подходы к методологической трансформации аудита на основе рамочного метода, что проявляется в обеспечении нового качества аудиторских услуг.

Практическая значимость. Заключается в учёте существенных изменений в собственно аудиторской деятельности, а также – специфики государственной политики обеспечения устойчивого развития сельских территорий и выполнения функций управления органами власти сельских объединённых территориальных общин. Табл.: 1. Илл.: 2. Библиогр.: 20.

Ключевые слова: аудит; методология аудита; методологическая трансформация; рамочный метод; сельские территории; децентрализация; устойчивое развитие.

Мельник Екатерина Петровна - кандидат экономических наук, доцент, докторант отдела учёта и налогообложения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10А, офис 1)

E-mail: pristypakatia@ukr.net

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-9167-5801>

Стаття надійшла до редакції 30.09.2020 р.

Фахове рецензування: 07.10.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Мельник К. П. Застосування рамкового методу трансформації методології аудиту для забезпечення сталого розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2020. № 10. С. 98 – 108. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010098>

Melnyk, K.P. (2020). Zastosuvannia ramkovoho metodu transformatsii metodolohii audytu dlia zabezpechennia staloho rozvytku sil'skykh terytorii [Application of the framework method of transformation audit methodologies for ensuring sustainable development of rural areas]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 98 – 108 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010098>

*

УДК 338.1:631.1

JEL Classification: O12; D22; Q01

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010108>

**В. О. ІВАНЧЕНКО, кандидат економічних наук,
доцент, докторант**

Посилення державного впливу на забезпечення сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві

Мета статті - розкрити головні особливості посилення державного впливу на забезпечення сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві.

Методика дослідження. Під час дослідження використано діалектичні методи наукового пізнання процесу сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві, насамперед аналіз та синтез. Також для характеристики державного впливу на процес сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві застосовано емпіричні методи пізнання, такі як опис, вимірювання та порівняння.

Результати дослідження. Встановлено, що система посилення державного впливу на забезпечення сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві повинна мати комплексний характер, охоплювати усіх товаровиробників сільськогосподарської продукції, особливо представників мікро- та малого підприємництва, бути спрямованою на основного товаровиробника та закріпленою законодавчо. Серед безпосередніх завдань законодавчої бази - регламентувати систему підтримки підприємництва в сільському господарстві шляхом запровадження допадцій, пільгових кредитів, пільгових періодів оподаткування і т.ін. Посилення державного впливу повинно відбу-

ватися через інститути заохочення товаровиробників, інститути обміну інформацією й запровадження інновацій, інститути кооперації та асоціацій.

Елементи наукової новизни. Охарактеризовано основні проблеми, що виникають на рівні сталого розвитку підприємництва, та розкрито головні організаційні засади посилення державного впливу на забезпечення сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві.

Практична значущість. Розглянуті головні організаційні засади посилення державного впливу доцільно застосовувати як базу для розробки ряду нормативних актів, політик та стратегій розвитку сільського господарства. Табл.: 3. Рис.: 2. Бібліогр.: 12.

Ключові слова: підприємництво сільського господарства; державний вплив, державна підтримка підприємництва, інститути розвитку підприємництва.

Іванченко Віталій Олександрович - кандидат економічних наук, доцент, докторант відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: Ivanchenko_vital@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4014-0780>

Постановка проблеми. Формування системи сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві вимагає підтримки не тільки інвесторів та фінансистів, а й держави. Саме посилення державної підтримки стосовно функціонування підприємництва в сільському господарстві може стати вагомим джерелом, що надасть поштовх до розвитку сільського господарства, забезпечить продовольчу безпеку та прискорить процес становлення України на шляху сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток підприємництва в сільському господарстві має практичну цінність як для України, так і сільськогосподарської діяльності інших країн, постає сферою наукових досліджень великої кількості дослідників. Так, Z. Brodzinski (2019) наводить дослідження щодо форм і напрямів підприємництва в сільському господарстві та умов для його подальшого розвитку [10], S. Far (2019) і K. Rezaei-Moghaddam (2019) характеризують нові основи розвитку сільського господарства [11], тоді як H. Deekor (2019) аналізує забезпечення рівня освіти в сільському господарстві для розвитку підприємництва [12]. Саме наукові дослідження та їх перспективні напрями можуть сприяти розвитку економіки сільського господарства. Такої думки дотримується Ю. О. Лупенко. У дослідженні [4] учений висвітлює проблеми сталого розвитку сільських територій, економіки органічного виробництва, розвитку саморегулювання та децентралізації, забезпечення конкурентоспроможності виробництва на інноваційній основі, всебічної підтримки підприємництва в сільському господарстві. Проте такий розвиток не може відбутися без участі суспільства та інституцій, що в ньому

функціонують. Відповідно інституційне забезпечення розвитку підприємництва в сільському господарстві як сукупність заходів щодо впливу держави набуває першочергового значення. Так, у своїх напрацюваннях Т. Ю. Прутська висвітлює інститути які створюють умови для подальшого розвитку різноманітних форм підприємництва [5], систему інституалізації форм господарювання на селі розкривають О. Г. Шпикуляк, М. Й. Малік, В. А. Мамчур [9]. При цьому питання посилення державного впливу на забезпечення сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві залишається дослідженням недостатньо.

Мета статті - розкрити головні особливості посилення державного впливу на забезпечення сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві.

Методологія дослідження. Методологічною основою дослідження стала сукупність методів наукового пізнання процесу сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві, насамперед аналіз та синтез. Також для характеристики державного впливу на процес сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві було застосовано емпіричні методи пізнання, такі як опис, вимірювання та порівняння

Виклад основних результатів дослідження. Підприємництво в сільському господарстві дуже різнопланове. У своїй більшості підприємництво будує власний бізнес на засадах самоокупності та самодостатності. Проте існує частина представників підприємництва, що без підтримки держави не можуть забезпечити сталий розвиток. Серед таких підприємницьких структур виділяються фізичні особи-підприємці, особисті селянські господарства, малі фермерські господарства та господарства населення. Усі зазначені суб'єкти господарювання залежно

від кількості працюючих і доходів від будь-якої діяльності за рік можуть належати до суб'єктів мікропідприємництва, малого чи середнього підприємництва.

На сьогодні одну третину всієї одержаної продукції сільського господарства виробляє мале та середнє підприємництво [2]. Серед видів продукції головне місце посідає виробництво продукції рослинництва, обсяги

якого постійно зростають, тоді як обсяги виробництва продукції тваринництва постійно зменшуються. Така ситуація у процесі виробництва спостерігається насамперед через різну кінцеву мету виробників. Так, якщо виробництво продукції рослинництва спрямоване переважно на експорт, то виробництво продукції тваринництва - на власного споживача (табл. 1).

1. Товарна структура експорту сільськогосподарської і продовольчої продукції, %

Товар, що експортується	Рік					
	2010	2014	2015	2016	2017	2018
Живі тварини, продукти тваринного походження	7,8	6,1	5,7	5,1	6,2	6,5
У т. ч.:						
живі тварини	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3	0,2
м'ясо та їстівні субпродукти	0,9	2,3	2,6	2,5	3	3,5
риба і ракоподібні	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	6,5	3,5	2,7	2,2	2,8	2,6
інші продукти тваринного походження	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Продукти рослинного походження	40	52,4	54,7	53	52	53,1
У т. ч.:						
овочі	1,2	0,8	0,7	1	1,3	1,3
зернові культури	24,9	39,3	41,6	39,7	36,6	38,9
продукція борошномельно-круп'яної промисловості	0,8	0,7	0,8	0,9	1	0,9
насіння і плоди олійних рослин	10,9	10,1	10,1	10	11,6	10,5
Жири та олії тваринного або рослинного походження	26,3	22,9	22,7	25,9	25,9	24,2
Інші продукти сільського господарства	25,9	18,6	16,9	16	15,9	16,2
Усього товарів	100	100	100	100	100	100

Джерело: Наведено за матеріалами [3, 7].

Крім цього, на сьогодні і рослинництво, і тваринництво стали окремими видами виробництва у сільському господарстві, що не залежать один від одного. Якщо раніше, коли одне господарство здійснювало комплексне виробництво продукції, рослинництво тут забезпечувало кормами тваринництво, а тваринництво слугувало для галузі рослинництва постачальником добрив, то останнім часом спостерігається чіткий розподіл. У більшості підприємницьких структур, що спеціалізуються на тваринництві, кормовиробництво практично відсутнє, внаслідок чого підтримки від рослинництва не одержують. По-

дібне відзначається і в зворотному напрямі, коли підприємництво працює тільки в галузі рослинництва, без тваринництва, тому органічні добрива закуповуються на стороні.

За такої ситуації збільшується розрив між галузями рослинництва і тваринництва, коли остання знижує рівень ефективності та дохідності і стає нерентабельним виробництвом для підприємницьких структур. За даними статистичних спостережень, рентабельність виробництва зернових і зернобобових майже завжди перевищує 20%, соняшнику - 30%, а в деякі періоди - навіть 70% (табл. 2).

2. Рівень рентабельності продукції сільського господарства в підприємствах

Показник	Рік						
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Культури зернові та зернобобові	15,8	2,4	25,7	42,6	37,8	25,0	24,7
Соняшник	44,9	28,2	36,7	78,4	61,9	41,3	32,5
Молоко	1,8	13,1	11,1	12,7	18,6	26,9	16,1
Велика рогата худоба на м'ясо	-28,3	-41,3	-34,5	-16,9	-23,2	3,4	-17,7
Свині на м'ясо	1,8	0,2	5,6	12,6	-4,1	3,5	6,9
Птиця на м'ясо	-2,4	-5,9	-12,6	-5,4	3,4	7,0	5,7

Джерело: Наведено за матеріалами [3, 7].

При цьому рентабельність продукції тваринництва майже за всіма її видами від'ємна. Тільки виробництво молока вирізняється додатними показниками, але при цьому коливається в межах 15-20%, що становить дуже малі показники. Така ситуація

спостерігається через підвищення світових цін на молоко, хоча експорт молока і молокопродуктів у загальній кількості експорту сільськогосподарської продукції знаходиться на рівні лише 2 % (рис. 1).

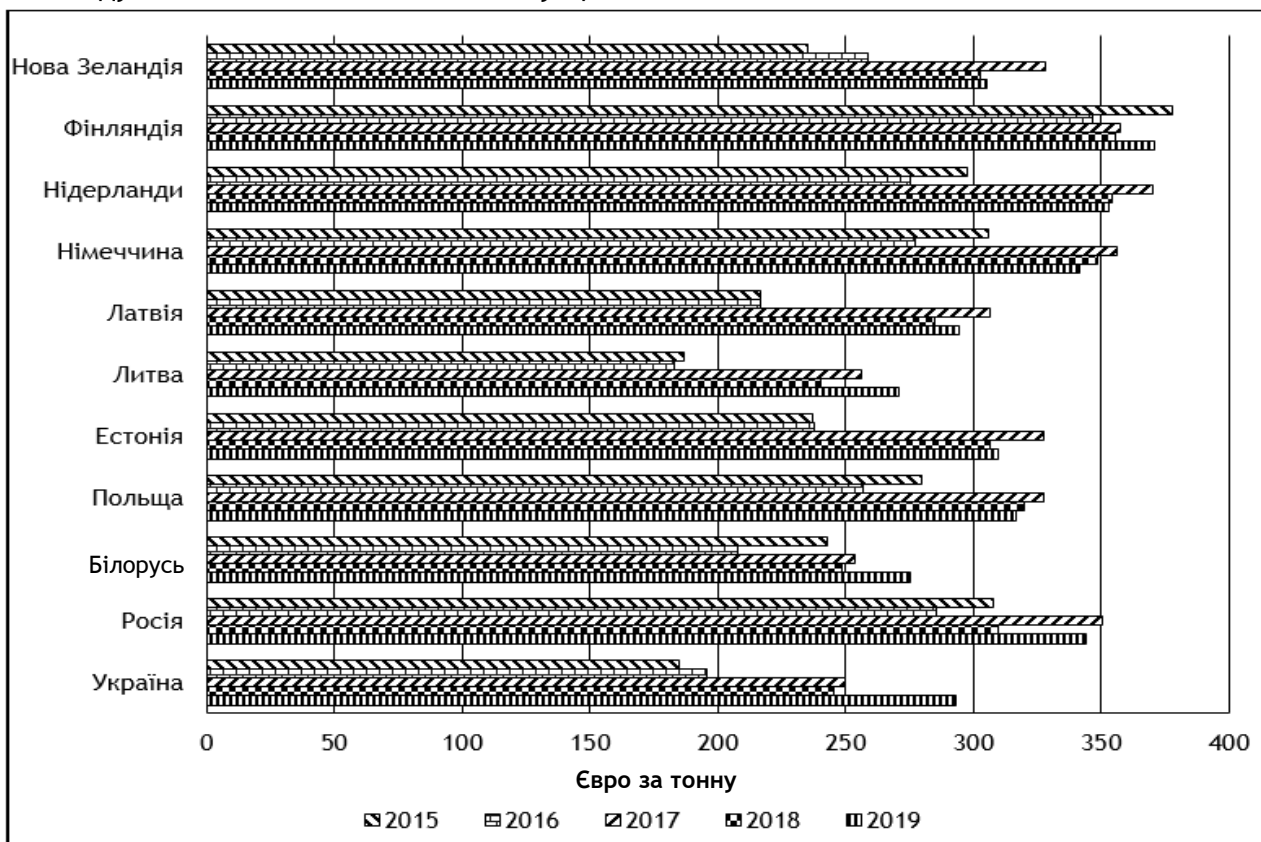

Рис. 1. Світові ціни на молоко (в натуральних показниках жир/білок)

Джерело: Наведено за матеріалами [6].

Зростання світових цін на молоко і молокопродукти не здатне компенсувати усіх витрат, що припадають на тваринництво, особливо в малому підприємстві, де немає можливості експортувати продукцію та у великих обсягах використовується ручна праця. Крім того, розрив між галузями рослинництва і тваринництва ще збільшується за росту цін на продукцію рослинництва.

З одного боку, ріст цін на продукцію рослинництва виступає позитивною тенденцією для підприємництва в сільському господарстві, що збільшує їх дохід. Проте, з іншого боку - це виявляє негативний вплив на галузь тваринництва, оскільки вирощене зерно становить частину комбікормів і досягає 65-70% у структурі собівартості продукції, наприклад птахівництва та свинарства.

Як свідчать наведені дані, у теперішніх реаліях вартість закупівлі зернових культур

і продуктів переробки олійних культур збільшилася майже на 50% (табл. 3).

3. Вартість закупівлі зернових культур і продуктів переробки олійних культур, грн/т

Культура	На 1.10.2019	На 1.10.2020	Відхилення	
			грн	%
Фуражне зерно: кукурудза	4050	6750	2700	67%
пшениця	4600	7200	2600	57%
Шрот: соєвий	10200	14500	4300	42%
соняшниковий	5250	7300	2050	39%
Борошно: соєве	9300	13700	4400	47%
соняшникове	4300	6400	2100	49%

Джерело: Наведено за [8].

Також одним із вирішальних факторів слід вказати процес диспаритету цін. Най-

яскравіше згадана проблема виявляє себе саме у рослинництві (рис. 2).

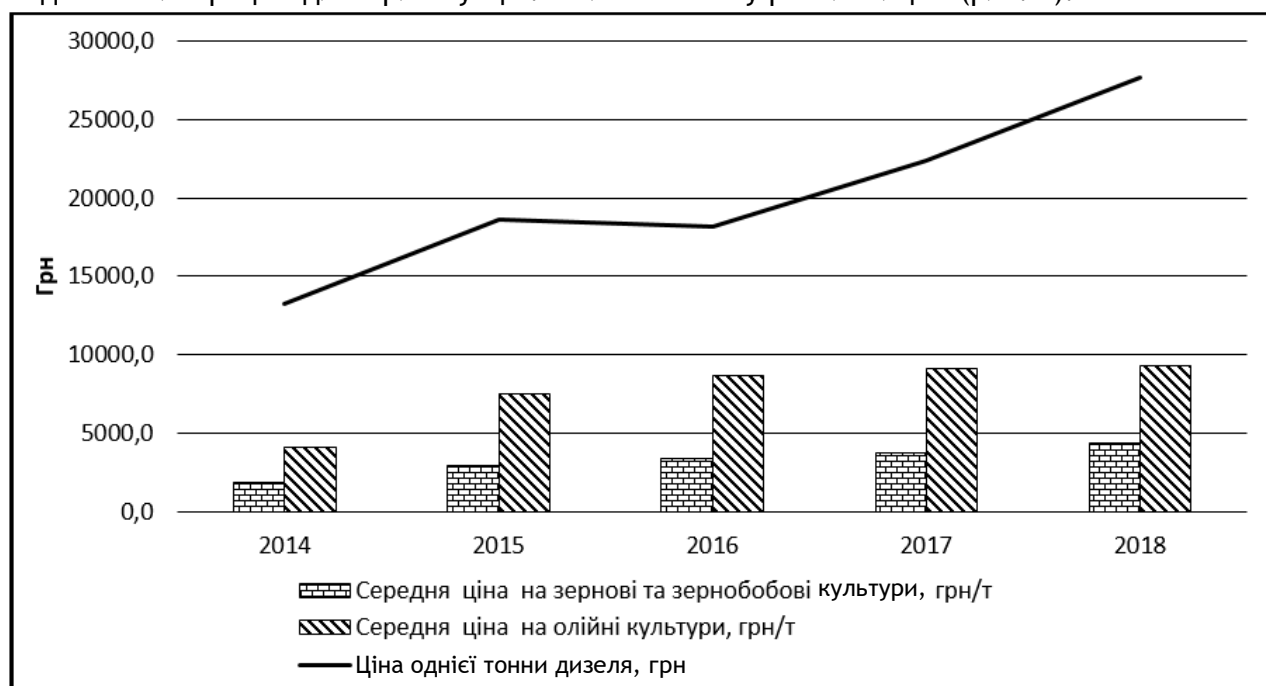

Рис. 2. Диспаритет цін між вартістю реалізації 1 т зернових чи олійних культур та вартістю придбання 1 т дизельного пального

Джерело: Наведено за матеріалами [1, 3, 7].

На сьогодні, щоб придбати одну тону дизельного пального виробникові сільськогосподарської продукції потрібно реалізувати близько трьох тонн олійних культур, або близько шести тонн зернових. Така ситуація змушує усіх виробників сільськогосподарської продукції переорієнтуватися на виробництво тільки високодохідної й високорентабельної продукції, що у свою чергу нівелює поняття сівозміни. Для мікропідприємництва і малого підприємництва, на які припадає понад 95% від загальної кількості підприємництва в сільському господарстві, характерні малі наділи землі, де застосувати

повноцінну сівозміну в 6-7 ротацій неможливо. Натомість нині у таких сільськогосподарських товаровиробників використовують трипільну систему сівозмін. Так, за потреби нівелювати проблеми диспаритету цін та збільшити власні доходи мале підприємництво вирощує культури з високим рівнем рентабельності по 3-4 рази на одному місці. Такий підхід підвищує зараження територій шкідниками, хворобами та засилля бур'янами. У свою чергу це спонукає до посиленого використання хімічних засобів захисту рослин, що також у подальшому негативно впливає на екологію.

Вирішення назрілих проблем потребує комплексного підходу. Зменшувати витрати, збільшувати дохідність та ефективність виробництва потрібно на всіх етапах, починаючи від обробки ґрунту та посівів і закінчуючи реалізацією продукції. Частиною проблем, що викликає диспаритет цін та проблему збільшення дохідності в малих товаровиробників сільськогосподарської продукції, можливо вирішити застосувавши новітні технології вирощування сільськогосподарських культур та використавши високоефективні знаряддя обробки ґрунту. Мається на увазі широкозахватна техніка з комбінованими ґрунтообробними агрегатами. Також доцільно використовувати новітню високоефективну техніку для збору врожаю, його доведення до потрібних кондицій та зберігання.

Для малих сільськогосподарських товаровиробників застосування таких ефективних технологій можливо лише у складі кооперативів, адже за обмежених фінансових можливостей для одного представника підприємства придбати нові комбіновані ґрунтообробні агрегати чи побудувати зерноочисні, зерносушарні та зернозберігаючі комплекси досить складно.

Створення і функціонування сільськогосподарських кооперативів на базі малого підприємства надасть можливість застосовувати у виробництві новітні та інноваційні технології вирощування сільськогосподарських культур, поліпшити систему доведення зерна та його реалізації, а також отримувати інший рівень доходу за рахунок формування більших партій продукції із введенням їх на світовий ринок.

Запровадження системи кооперації на селі зменшить операційні витрати окремого підприємця та перерозподілить їх між іншими товаровиробниками; дозволить залучати додаткові джерела фінансування за рахунок членів кооперативу; збільшити розмір прибутків зі зменшенням витрат та реалізації продукції у вигідний період за найприйнятнішими цінами; поліпшити соціальну інфраструктуру громади, де створено кооператив; підвищити рівень підготовки людського капіталу та ін.

Крім того, реалізація продукції через кооперативи зменшить вплив трейдерів на ринок сільськогосподарської продукції, що допоможе вивести його з «тіні». Частина продукції, яку реалізують трейдери, до них потрапляє від мікро- й малого підприємства

без відповідних документів та за цінами, що не відповідають ринковим.

Розвиток кооперативних відносин та взагалі процесу сталого розвитку неможливий без державної підтримки. Державна підтримка системи сталого розвитку може спрямовуватися за різними напрямками. Одним із таких напрямів варто вказати запровадження програм вирощування окремих культур із наданням посівного матеріалу, палива, агрохімікатів під майбутній врожай, або програм із частковою компенсацією витрат, що припадають на вирощування окремих сільськогосподарських культур чи продукції тощо.

Одержання окремих видів продукції, крім кооперативних об'єднань, потребує об'єднання товаровиробників у асоціації, наприклад, виробництво молока і молокопродуктів, чи виробництво ягід і овочів та ін. Також у процесі виробництва таких видів продукції потрібно запровадити систему стандартизації, дотримання якої поліпшить якість продукції та систему її сертифікації і реалізації.

В умовах сучасних інституційних змін набувають особливості соціально-економічної значимості питання удосконалення механізмів державного регулювання в сфері кооперативних відносин на селі, як чинника активізації коопераційних процесів у контексті нарощування потенціалу сільської економіки, забезпечення комплексного розвитку сільських територій та підвищення їх конкурентоспроможності як об'єкта сучасної державної регіональної політики.

Зважаючи на наведене вище, стає зрозуміло, що всі ці ініціативи повинні бути закріплені законодавчо. Тобто для налагодження науково обґрунтованих основ господарювання в сільському господарстві та забезпечення належного виробничого потенціалу, підвищення рівня рентабельності виробництва та платоспроможності сільськогосподарських підприємств на відтворення матеріально-технічної бази, яка на сьогодні морально застаріла і не відповідає сучасним вимогам та забезпечення сталого розвитку підприємства в сільському господарстві, потрібне удосконалення державної політики, яка мала б на меті розроблення та впровадження ряду законопроектів щодо підтримки сільського товаровиробника. Такі законопроекти мають бути спрямовані на оснoвного товаровиробника та повинні:

- забезпечити прозорість усіх операцій на ринку сільськогосподарської продукції

шляхом запровадження єдиного реєстру товаровиробників сільськогосподарської продукції та господарських структур, що забезпечують реалізацію цієї продукції;

- зменшити розрив між галузями рослинництва і тваринництва в сільському господарстві шляхом поширення бюджетної тваринницької дотації також на всіх сільськогосподарських виробників, а не тільки на підприємства, що мають статус юридичної особи;

- спрямувати законодавчу, економічну й фінансову підтримку на мікро- та мале підприємство в сільському господарстві шляхом збільшення бюджетних дотацій для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, пільгових кредитів, пільгових періодів оподаткування тощо;

- сприяти створенню нових робочих місць та збільшенню працевлаштування на селі шляхом запровадження на законодавчому рівні надання субсидій (дотацій) сімейним фермерським господарствам для закладання та вирощування багаторічних насаджень, розвитку тваринництва, овочівництва, ведення органічного виробництва, а також для зберігання та переробки власновиробленої сільськогосподарської продукції,

- сприяти фінансовій підтримці сільськогосподарських кооперативів шляхом посилення державної фінансової підтримки у вигляді пільгового кредитування, в тому числі через механізм лізингу та здешевлення кредитів;

- забезпечити створення і функціонування системи підвищення рівня освіти та кваліфікації сільського населення й запровадження системи обміну інформацією, інноваціями та новими технологіями шляхом надання безкоштовних консалтингових (дорадчих) та інформаційно-консультаційних послуг з цих проблем та питань роз'яснення порядку державної реєстрації, діяльності, оподаткування, ведення бухгалтерського обліку, державної фінансової підтримки тощо.

Запропоноване спрямування державної політики на сільського товаровиробника повинно збільшити видатки Державного бюджету на підтримку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, тваринницьку дотацію та підтримку виробництва продукції рослинництва, фінансову підтримку підприємств АПК через механізм здешевлення кредитів, часткову компенсацію вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва та відновлення бю-

джетних програм з фінансової підтримки агропромислових підприємств, що знаходяться в особливо складних кліматичних умовах, фінансової підтримки фермерських господарств за рахунок додаткових надходжень від податку на додану вартість на товари внутрішнього виробництва.

Крім того, державна підтримка неможлива без юридичного захисту інтересів товаровиробників. Ця система має запровадити консультаційні послуги з усіх юридичних питань, що виникають у товаровиробника сільськогосподарської продукції від моменту ідеї створення власного бізнесу в сільському господарстві до захисту інтересів на ринках продукції перед покупцями та у відносинах із постачальниками тощо.

Юридична підтримка держави не працюватиме без узгодження статусу виробника сільськогосподарської продукції. Більша частина виробників сільськогосподарської продукції не має юридичного статусу. Для забезпечення підтримки держави та її впливу на процес сталого розвитку підприємництва потрібно узгодити момент реєстрації якогось виду підприємницької діяльності в сільському господарстві у відповідних правових рамках.

Система державної підтримки повинна передбачати також і податкові канікули для допомоги старту виробництва, заохочення підприємців реєструвати свою діяльність та виведення її з тіньового бізнесу в правові норми.

З інституційної точки зору в сільському господарстві потрібно створювати інститути, що опікувалися б інтересами малого та середнього бізнесу окремо один від одного. Так, поряд з вже існуючими асоціаціями фермерських господарств видається своєчасним створення асоціацій приватних сільськогосподарських підприємців чи асоціації особистих (селянських) господарств тощо. Запровадження таких інститутів упорядкує всі питання діяльності на ринку сільськогосподарської продукції домогосподарств, фізичних осіб-підприємців та інших товаровиробників.

На базі таких асоціацій варто передбачити створення системи інститутів навчання та підвищення кваліфікації товаровиробників сільськогосподарської продукції. На ці освітні інститути потрібно покласти обов'язок ознайомлення сільського населення з інноваціями у сфері вирощування сільськогосподарської продукції, запровадження

«зеленого» товаровиробництва та вирощування екологічно чистої продукції й ведення сільського господарства за системою сталого розвитку.

Також для посилення державного впливу на забезпечення сталого розвитку в сільському господарстві на часі запровадження інституту заохочення товаровиробників. Ця система спонукала б до постійного поліпшення показників вирощеної продукції, її якості та умов виробництва. На умовах визначення найбільш рентабельних видів продукції за різними показниками, найефективніших умов її виробництва чи найуспішнішого товаровиробника, інститут заохочення стимулював би розвиток аграрного виробництва шляхом індивідуальних премій, дотацій чи інших преференцій тощо.

Висновки. Система посилення державного впливу на забезпечення сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві повинна мати комплексний характер, охоплювати усі стадії вирощування та реалізації продукції й усіх товаровиробників, особливо представників мікро- та малого підприємництва. Вона має спрямовуватися на удосконалення механізму державної підтримки сільського господарства України шляхом ефективнішого розподілу бюджетних коштів для розвитку сільського господарства, зокрема як серед представників мікро- та малих товаровироб-

ників, так і серед фермерських господарств, сільськогосподарських кооперативів, а також з метою відновлення зрошуваного землеробства, збереження і підвищення родючості ґрунтів та забезпечення продовольчої безпеки в Україні та ін.

Серед безпосередніх завдань законодавчої бази - покращити регламентування в системі підтримки підприємництва в сільському господарстві шляхом запровадження дотацій, пільгових кредитів, пільгових періодів оподаткування, а також стимулювати розвиток існуючих та утворення нових сільськогосподарських кооперативів та фермерських господарств, у тому числі й сімейного типу, та забезпечити їх сталий розвиток. Що у свою чергу сприятиме посиленню конкурентоздатності мікро-, малих та середніх виробників, а також підвищення економічного і соціального розвитку сільських територій, зайнятості сільського населення тощо.

Посилення державного впливу на забезпечення сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві як за виробництвом окремих видів продукції, так і за системою її переробки чи реалізації, повинно здійснюватися через розвиток інститутів заохочення товаровиробників та інститутів обміну інформацією, а також запровадження інститутів поширення інновацій, інститутів кооперації та асоціацій в малому бізнесі.

Список бібліографічних посилань

1. Вартість дизельного палива на АЗС України. URL : <https://index.minfin.com.ua/ua/markets/fuel/dt/> (дата звернення: 01.05.2020).
2. Іванченко В. О. Організаційно-економічні особливості функціонування підприємництва в сільському господарстві. *Економіка АПК*. 2020. № 5. С. 56-65. URL : http://eapk.org.ua/sites/default/files/eapk/2020/05/ekonomikaapk_2020_5_p_56_65.pdf (дата звернення: 15.09.2020).
3. Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2010-2018 роках. *Показники суб'єктів господарювання. Державна статистика*. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/fin/pssg/ps_sg_u/ksg_ek_2010_2018_u.xlsx.
4. Лупенко Ю. О. Науково-методологічне забезпечення розвитку економіки сільського господарства України. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 6-14.
5. Прутська Т. Ю. Інституційне забезпечення розвитку підприємництва в аграрній сфері. *Економіка АПК*. 2015. № 2. С. 93-100.
6. Світові ціни на молоко (в натуральних показниках жир/білок), €/тонна. *Ціни та аналітика*. URL : <http://milkua.info/uk/world-milk-prices> (дата звернення: 01.05.2020).
7. Сільське господарство України. Статистичний збірник за 2018 р. / відп. за вип. О. М. Прокопенко. Київ : Державна служба статистики України, 2019. 235 с.
8. Чому дорожчають корми і що з цим робити? URL : <https://kurkul.com/spetsproekty/918-chomu-dorochayut-kormi-i-scho-z-tsim-robiti> (дата звернення: 01.10.2020).

References

1. Vartist dyzelnoho palyva na AZS Ukrainy [The cost of diesel fuel at gas stations in Ukraine. Electronic resource]. Retrieved from: <https://index.minfin.com.ua/ua/markets/fuel/dt/> [In Ukrainian].
2. Ivanchenko, V.O. (2020). Orhanizatsiino-ekonomichni osoblyvosti funktsionuvannya pidpriemnytstva v silskomu hospodarstvi [Organizational and economic features of entrepreneurship in agriculture]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 56-65. Retrieved from: http://eapk.org.ua/sites/default/files/eapk/2020/05/ekonomikaapk_2020_5_p_56_65.pdf [In Ukrainian].
3. Kilkist sub'iektiv hospodariuvannya za vydamy ekonomichnoi diialnosti u 2010-2018 rokakh. Pokaznyky sub'iektiv hospodariuvannya. Derzhavna statystyka [Number of business entities by type of economic activity in 2010-2018. Indicators of business entities. State statistics]. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/fin/pssg/ps_sg_u/ksg_ek_2010_2018_u.xlsx [In Ukrainian].
4. Lupenko, Yu.O. (2018). Naukovo-metodolohichne zabezpechennia rozvytku ekonomiky silskoho hospodarstva Ukrainy [Scientific and methodological support for the development of the agricultural economy of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 6-14 [In Ukrainian].
5. Prutska, T.Yu. (2015). Instytutsiine zabezpechennia rozvytku pidpriemnytstva v ahrarnii sferi [Institutional support for the development of entrepreneurship in the agricultural sector]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 93-100 [In Ukrainian].
6. Svitovi tsyny na moloko (v naturalnykh pokaznykakh zhyr/bilok), €/tonna. Tsyny ta analityka [World milk prices (in natural terms fat / protein), € / ton. Prices and analytics]. Retrieved from: <http://milkua.info/uk/world-milk-prices> [In Ukrainian].

9. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й., Мамчур В. А. Перспективи і тенденції інституціоналізації сімейних фермерських господарств у механізмі ринку. *Економіка АПК*. 2018. № 12. С. 58-68.

10. Brodzinski Z. Entrepreneurship of agricultural producers-determinants of development. *Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists*. 2019. № 21(3).

11. Far S., Rezaei-Moghaddam K. Multifunctional agriculture: an approach for entrepreneurship development of agricultural sector. *Journal of Global Entrepreneurship Research*. 2019. Vol. 9.1. P. 23.

12. Deekor H. The Role of Agricultural Entrepreneurship Education in Employment Generation and Community Empowerment. *World Journal of Entrepreneurial Development Studies*. 2019. Vol. 3.1. P. 6-10.

7. Prokopenko, O.M., et al. (2019). Silske gospodarstvo Ukrainy. Statystychnyi zbirnyk za 2018 r. [Agriculture of Ukraine. Statistical collection for 2018]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [In Ukrainian].

8. Chomu dorozhchaiut kormy i shcho z tsym robyty? [Why are feeds more expensive and what to do about it?]. Retrieved from: <https://kurkul.com/spetsproekty/918-chomu-dorozhchayut-kormi-i-scho-z-tsim-robiti> [In Ukrainian].

9. Shpykuliak, O.H., Malik, M.Yo. & Mamchur, V.A. (2018). Perspektyvy i tendentsii instytutsionalizatsii simeinykh fermerskykh gospodarstv u mekhanizmi rynku [Prospects and trends of institutionalization of family farms in the market mechanism]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 58-68 [In Ukrainian].

10. Brodzinski, Z. (2019). Entrepreneurship of agricultural producers-determinants of development. *Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists*, 21(3) [In English].

11. Far, S. & Rezaei-Moghaddam, K. (2019). Multifunctional agriculture: an approach for entrepreneurship development of agricultural sector. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 9.1: 23 [In English].

12. Deekor, H. (2019). The Role of Agricultural Entrepreneurship Education in Employment Generation and Community Empowerment. *World Journal of Entrepreneurial Development Studies*, 3.1: 6-10 [In English].

Ivanchenko V. O. Strengthening state influence on ensuring sustainable development of entrepreneurship in agriculture

The purpose of the article is to reveal the principal features of strengthening state influence on ensuring sustainable development of entrepreneurship in agriculture.

Research methods. The research uses dialectical methods of scientific knowledge of the process of sustainable development of entrepreneurship in agriculture, primarily analysis and synthesis. Empirical methods of cognition, such as description, measurement and comparison, were also used to characterize the state's influence on the process of sustainable development of entrepreneurship in agriculture.

Research results. It is established that the system of strengthening state influence on sustainable development of entrepreneurship in agriculture should be comprehensive, and cover all agricultural producers, especially representatives of micro and small businesses, be aimed at the main producer and enshrined in law. Among the immediate tasks of the legal framework - to regulate the system of business support in agriculture through the introduction of subsidies, soft loans, preferential tax periods, etc. In addition, the strengthening of state influence should take place through the institutions of encouragement of producers, institutions of information exchange and innovation, institutions of cooperation and associations.

Scientific novelty. The main problems arising at the level of sustainable development of entrepreneurship are characterized and the main organizational foundations for strengthening state influence on ensuring sustainable development of entrepreneurship in agriculture are revealed.

Practical significance. The main organizational principles of strengthening state influence should be used as a basis for the development of a number of regulations, policies and strategies for agricultural development. Tabl.: 3. Figs.: 2. Refs.: 12.

Keywords: agricultural entrepreneurship; state influence, state support of entrepreneurship, institutions of entrepreneurship development.

Ivanchenko Vitalii Oleksandrovych - candidate of economic sciences, associate professor (docent), competitor for doctor's degree of the department of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: Ivanchenko_vital@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4014-0780>

Иванченко В. А. Усиление государственного влияния на обеспечение устойчивого развития предпринимательства в сельском хозяйстве

Цель статьи - раскрыть главные особенности усиления государственного влияния на обеспечение устойчивого развития предпринимательства в сельском хозяйстве.

Методика исследования. Во время исследования использованы диалектические методы научного познания процесса устойчивого развития предпринимательства в сельском хозяйстве, прежде всего анализ и синтез. Также для характеристики государственного влияния на процесс устойчивого развития предпринимательства в сельском хозяйстве применены эмпирические методы познания, такие как описание, измерение и сравнение.

Результаты исследования. Установлено, что система усиления государственного влияния на обеспечение устойчивого развития предпринимательства в сельском хозяйстве должна иметь комплексный характер, охватывать всех товаропроизводителей сельскохозяйственной продукции, особенно представителей микро- и малого предпринимательства, быть направленной на основного товаропроизводителя и закреплённой законодательно. Среди непосредственных заданий законодательной базы - регламентировать систему поддержки предпринимательства в сельском хозяйстве путём введения дотаций, льготных кредитов, льготных периодов налогообложения и т. п. Усиление государственного влияния должно происходить через институты поощрения товаропроизводителей, институты обмена информацией и внедрения инноваций, институты кооперации и ассоциаций.

Элементы научной новизны. Охарактеризованы основные проблемы, возникающие на уровне устойчивого развития предпринимательства, раскрыты главные организационные основы усиления государственного влияния на обеспечение устойчивого развития предпринимательства в сельском хозяйстве.

Практическая значимость. Рассмотренные главные организационные основы усиления государственного влияния целесообразно применять в качестве базы для разработки ряда нормативных актов, политик и стратегий развития сельского хозяйства. Табл.: 3. Илл.: 2. Библиогр.: 12.

Ключевые слова: предпринимательство сельского хозяйства; государственное влияние; государственная поддержка предпринимательства; институты развития предпринимательства.

Иванченко Виталий Александрович - кандидат экономических наук, доцент, докторант отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: Ivanchenko_vital@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4014-0780>

Стаття надійшла до редакції 05.10.2020 р.

Фахове рецензування: 12.10.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Иванченко В. О. Посилення державного впливу на забезпечення сталого розвитку підприємництва в сільському господарстві. *Економіка АПК*. 2020. № 10. С. 108 – 117. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010108>

Ivanchenko, V.O. (2020). Posylennia derzhavnoho vplyvu na zabezpechennia staloho rozvytku pidpriemnytstva v sil'skomu hospodarstvi [Strengthening state influence on ensuring sustainable development of entrepreneurship in agriculture]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 108 – 117 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010108>

* * *

Новини АПК

Україна має нарощувати частку експорту продукції ріпаку та сої з більшою доданою вартістю - Артем Педорченко

Характер експорту насіння деяких олійних культур в Україні потребує його трансформації з метою збільшення частки експорту товарів із більшою доданою вартістю, зазначив науковий співробітник відділу ціноутворення та аграрного ринку Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», к.е.н. **Артем Педорченко**.

За його словами, по насінню соняшника це завдання в Україні успішно виконано. За рахунок введення експортного мита товар експорту було змінено з насіння на олію та шрот. У результаті відношення обсягів внутрішньої переробки до виробництва сягає майже 100%.

Водночас змінити сировинний характер вітчизняного експорту насіння ріпаку та соєвих бобів повною мірою поки що не вдається, зауважив експерт. Україна поставляє за кордон до 90% насіння ріпаку та до 70% соєвих бобів.

Як свідчать результати досліджень Інституту аграрної економіки, країни ЄС цю сировину майже не експортують. При цьому внутрішнє використання перевищує виробництво за рахунок імпорту таких позицій як насіння ріпаку, соєві боби, соєвий шрот, соняшникова олія та шрот.

Україна має прагнути здійснити перехід від експорту насіння олійних культур до експорту продуктів їх переробки, на першому етапі - олії та шроту, надалі - продуктів більшого ступеня переробки, продукції тваринництва, біопалива тощо, зазначив Артем Педорченко.

Для соєвих бобів і насіння ріпаку, нагадав науковець, спроба трансформації структури експорту позначена введенням так званих соєвих правок. Вони діяли в Україні з вересня 2018 року до кінця 2019 року і стосувалися порядку відшкодування ПДВ при експорті соєвих бобів з України. Соєві правки скасовували відшкодування ПДВ при експорті сої для торговельних компаній-експортерів. За цих умов рентабельність прямого експорту сої такими компаніями ставала від'ємною, а операції з експорту сої товаровиробниками і експорт продуктів переробки залишалися рентабельними.

У результаті протягом 2018/19 маркетингового року обсяги переробки сої в країні досягли 1,3 млн т, тоді як за попередній рік становили близько 1 млн т. Також суттєво збільшився обсяг експорту олії - з 183 до 311 тис. т і шроту - з 343 до 692 тис. т.

За розрахунками науковців Інституту аграрної економіки, при переробці на вітчизняних підприємствах та експорті продуктів переробки додана вартість, створювана в країні, майже у 5 разів більша, ніж при експорті бобів як сировини.

Для трансформації сировинного характеру експорту олійних культур необхідно створювати умови для нарощування експорту товарів із більшою доданою вартістю, адже це суттєво підвищить рівень зайнятості у переробній промисловості, забезпечить залучення інвестицій у цю галузь та збільшить надходження до бюджету, підсумував Артем Педорченко.

Пресслужба ННЦ «Інститут аграрної економіки»

УДК 631.11.005(477)

JEL Classification: Q1; Q16

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010118>

Г. О. ХІОНІ, аспірант*

Методичні підходи до оцінки потреби інвестицій сільськогосподарського підприємства у нову технологію

Мета статті - узагальнити й апробувати методичні підходи до оцінки потреби сільськогосподарського підприємства в інвестиціях та визначити ефективність виробництва за рахунок оновлення техніки і впровадження нових технологій.

Методика дослідження. Узагальнення методичних підходів здійснено за матеріалами публікацій вітчизняних і зарубіжних вчених, нормативно-правових актів і методичних розробок. Використано абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків), монографічний (у процесі аналізу взаємозв'язку та рівнів управління технологічними операціями) і розрахунково-конструктивний (при визначенні залежності експлуатаційних витрат на вирощування сільськогосподарських культур за різних технологій) методи. За вихідну інформацію для досліджень слугували дані сільськогосподарських підприємств Дніпропетровської області, стандарти та нормативи.

Результати дослідження. Розкрито особливості використання та впровадження двох типів технологій обробітку ґрунту, узагальнено взаємозв'язок і рівні управління технологічними операціями, розроблено алгоритм розрахунку експлуатаційних показників матеріально-технічного забезпечення процесу виробництва, визначено експлуатаційні витрати на вирощуванні сільськогосподарських культур за різних технологій та потребу в інвестиціях.

Елементи наукової новизни. Розроблено методичні підходи з обґрунтування заходів щодо підвищення ефективності виробництва продукції сільськогосподарських підприємств у процесі оновлення техніки і запровадження нових технологій на основі оцінок величини питомих капітальних інвестицій та оптимізації машинно-тракторного парку за критеріями мінімуму питомих експлуатаційних витрат.

Практична значущість. Рекомендації сприяють вирішенню проблеми підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції та інвестицій на основі науково обґрунтованих методичних підходів до оцінки потреби в інвестиціях за умов оптимального використання технічного оснащення та вибору оптимальної технології обробітку ґрунту. Табл.: 2. Рис.: 3. Бібліогр.: 11.

Ключові слова: інвестиції; технологія виробництва; матеріально-технічне забезпечення; економічна ефективність; ефективність інвестицій.

Хіоні Георгій Олександрович - аспірант відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: khioni.georgiy@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9952-1890>

Постановка проблеми. З реформуванням відносин власності в аграрному секторі економіки України виникла значна диверсифікація аграрних підприємств за рівнем техніко-технологічного і ресурсного забезпечення. В умовах різноманіття ґрунтово-кліматичних та організаційно-економічних умов функціонування аграрних підприємств, високої вартості енергетичних ресурсів і техніки пошук оптимальних для кожного господарюючого суб'єкта рішень із комплектування машинно-тракторного парку стає осо-

бливо актуальним завданням менеджменту сільськогосподарських підприємств. Насамперед це стосується економії ресурсів, формування раціональної структури машинно-тракторного парку, визначення взаємозв'язків і взаємодії між його елементами та ефективне використання. Спрямування підприємствами інвестицій без належного обґрунтування вибору їх варіантів та без інновацій призводить до неефективної цінової політики [10]. Сучасні технології передбачають виконання технологічних операцій в чітко визначені агротехнічні строки, що забезпечує створення сприятливих умов для росту та розвитку рослин і формування урожаю. Це особливо актуально для весня-

* Науковий керівник - М. І. Кісіль, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник.

© Г. О. Хіоні, 2020

но-польових робіт і збирання врожаю, оскільки кожен день відхилення від оптимальних термінів збільшує недобір останнього. Особливості сільськогосподарського виробництва потребують застосування відповідних методичних підходів до вибору найбільш ефективних варіантів інвестицій у нові технології та нову техніку, які поки що недостатньо опрацьовані. У зв'язку із зазначеним тема статті актуальна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомим слід вказати внесок у поглиблення методичних і методологічних засад ефективності виробництва в аграрному секторі економіки та обґрунтування потреби в інвестиціях в техніко-технологічне оновлення виробництва таких вчених, як В. Адамчук [1]; В. Андрійчук [2]; О. Захарчук, М. Могилова [7]; В. Іванишин [4]; М. Кісіль [5]; А. Кучер [6]; Т. Мацибора; В. Науменко [8]; В. Нечитайло; Г. Підлісецький; П. Саблук [9]; Н. Сергєєва [11]. Однак методичні підходи до оцінок інвестиційних рішень стосовно техніко-технологічних та інших інновацій недостатньо розкриті в наукових публікаціях авторів.

Мета статті - узагальнити й апробувати методичні підходи до оцінки потреби сільськогосподарського підприємства в інвестиціях та визначити ефективність виробництва за рахунок оновлення техніки і впровадження нових технологій.

Виклад основних результатів дослідження. Характеристики сільськогосподар-

ських процесів мають імовірнісний характер. Обсяг робіт й умови їх виконання в господарстві протягом року непостійні. В окремі періоди виникають так звані пікові навантаження, за величиною яких розраховують кількісну потребу в машинах і енергетичних засобах. За дослідженнями авторів: «своєчасне і якісне виконання всіх робіт позитивно впливає на урожайність сільськогосподарських культур» [3, с. 398].

Умови виробництва сільськогосподарської продукції в зоні Лісостепу України виділяються великою різноманітністю і суттєво впливають на техніко-експлуатаційні показники використання техніки. Основним завданням обробітку ґрунту виступає підвищення його родючості, створення оптимального водно-повітряного режиму, запобігання ерозії ґрунту, захист посівів від бур'янів, хвороб, шкідників тощо.

Відтак у країні набувають поширення нові технології мінімального обробітку ґрунту (табл. 1):

- Mini-till - обробіток ґрунту, в основі якого неглибоке (до 16 см) розпушування ґрунту із збереженням на поверхні до 30% рослинних залишків;

- No-till - в основі його сівба насіння з одночасним внесенням мінеральних добрив у ґрунт без попереднього його механічного обробітку із збереженням на поверхні всієї маси рослинних залишків.

1. Особливості використання та впровадження технологій

Переваги	Недоліки
Технологія «Mini-Till»	
- зменшення механічного впливу на ґрунт; - збереження та поліпшення родючості (протягом 5-7 років до 45%); - ресурсо- та енергозберігаюча ефективність технології; - зменшення водної та повітряної ерозії; - скорочення кількості основних агротехнічних прийомів	- необхідність щорічного застосування гербіцидів; - суттєве збільшення засміченості посівів; - ущільнення та підкислення ґрунту; - погіршення фізичних властивостей і фітосанітарного стану ґрунту та посівів; - необхідність модернізації МТП; - потреба в значних інвестиціях; - слабка державна підтримка, відсутність субсидіювання
Технологія «No-Till»	
- відсутність ущільнення ґрунту та поступове зменшення його щільності при тривалому застосуванні; - незначний механічний вплив на ґрунт; - практично відсутнє утворення водної та повітряної ерозії; - накопичення органічних речовин і підвищення родючості ґрунту; - зменшення витрат на обробіток ґрунту	- необхідність щорічного застосування гербіцидів; - висока ймовірність засмічення земельних ділянок та потреба в контролі за бур'янами; - можлива затримка в появі сходів; - зростання потреби в азоті та погіршення фосфорного живлення рослин; - необхідність модернізації МТП; - потреба в значних інвестиціях; - слабка державна підтримка, відсутність субсидіювання

Джерело: Узагальнено автором на основі [1, 3, 4, 6].

Як зазначають відомі науковці Ю. О. Лупенко, О. В. Захарчук, М. М. Могилова: «Подальший розвиток агропромислового виробництва можливий за умови переведення його на інноваційну основу, обов'язковою складовою якої є оновлення матеріально-технічної бази» [7, с. 6].

Для реалізації нових технологій за останні роки розроблено та освоєно виробництво

нових технічних засобів для комплектування машинно-тракторного парку господарств з урахуванням умов їх господарювання. Технологічні карти і графік використання машинно-тракторних агрегатів - зручний та наочний інструмент оперативного планування роботи машинно-тракторного парку і визначення потреби в техніці (рис. 1).

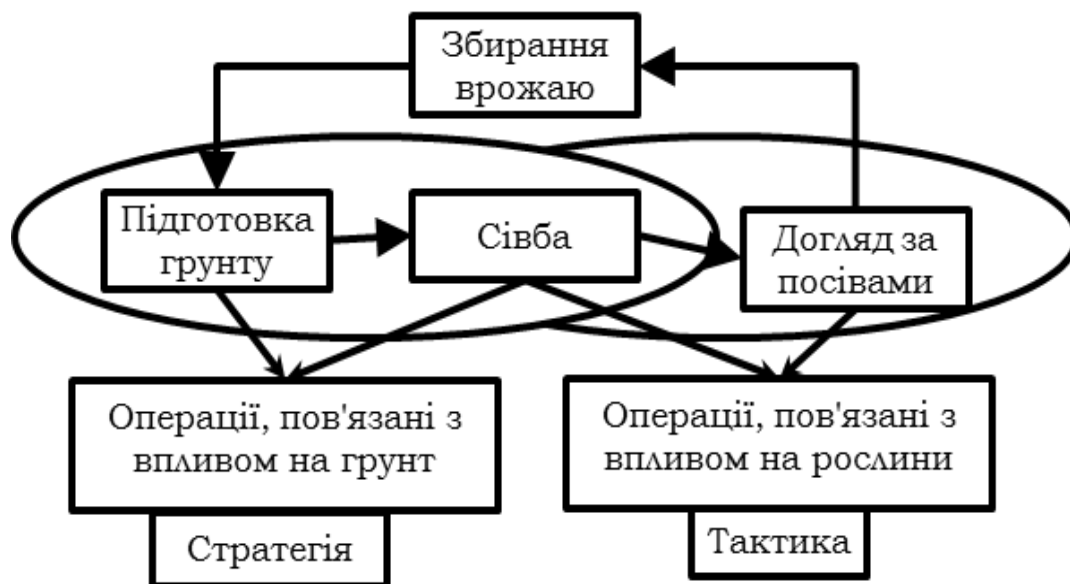

Рис. 1. Взаємозв'язок та рівні управління технологічними операціями

Джерело: Авторська розробка.

При обґрунтуванні потреби технічного забезпечення виробничого процесу доцільно визначати ряд показників: нормативний обсяг робіт, що може бути виконаний агрегатом за добу; коригуючий коефіцієнт; кількість агрегатів, необхідних для виконання кожної операції; прямі експлуатаційні витрати на одиницю виконаної агрегатом роботи, грн/га; оплату праці персоналу, що обслуговує певний агрегат; вартість витрачених пально-мастильних матеріалів, грн/га; відрахування на амортизацію, грн/га; відрахування на капітальний і поточний ремонт та технічне обслуговування, грн/га; приведені витрати на машинний агрегат, грн/га; величина питомих капітальних вкладень, грн/га; прямі витрати на вирощування і збирання певної сільськогосподарської культури, грн/га; вартість технологічних матеріалів (насіння, добриво, пестициди), грн/га; витрати робочого часу на виконання операцій, люд.-год/га; ступінь зменшення витрат робочого часу.

З метою забезпечення найбільш ефективного використання матеріально-технічних

ресурсів і праці в основу обґрунтування та розрахунку потреби в техніці за нормативним методом покладено сучасні методи формування ефективного МТП, які передбачають дотримання відповідного алгоритму обґрунтування та вибору сівозміни в господарстві, застосування найбільш ефективних для конкретної природно-кліматичної зони технологій, раціональну комплектацію і оптимізацію МТП (рис. 2).

Оцінка потреби в техніці має передувати аналізу якісного рівня техніко-технологічного забезпечення галузі.

Методичні підходи до оцінок інвестування в сучасні комплекси машин і комплектів обладнання здійснено на прикладі сільськогосподарських підприємств Дніпропетровської області, які забезпечують виробництво продукції за ресурсозберігаючими технологіями, структура їх виробництва адаптована до природно-кліматичних, організаційних умов господарства та структури посівних площ (табл. 2).

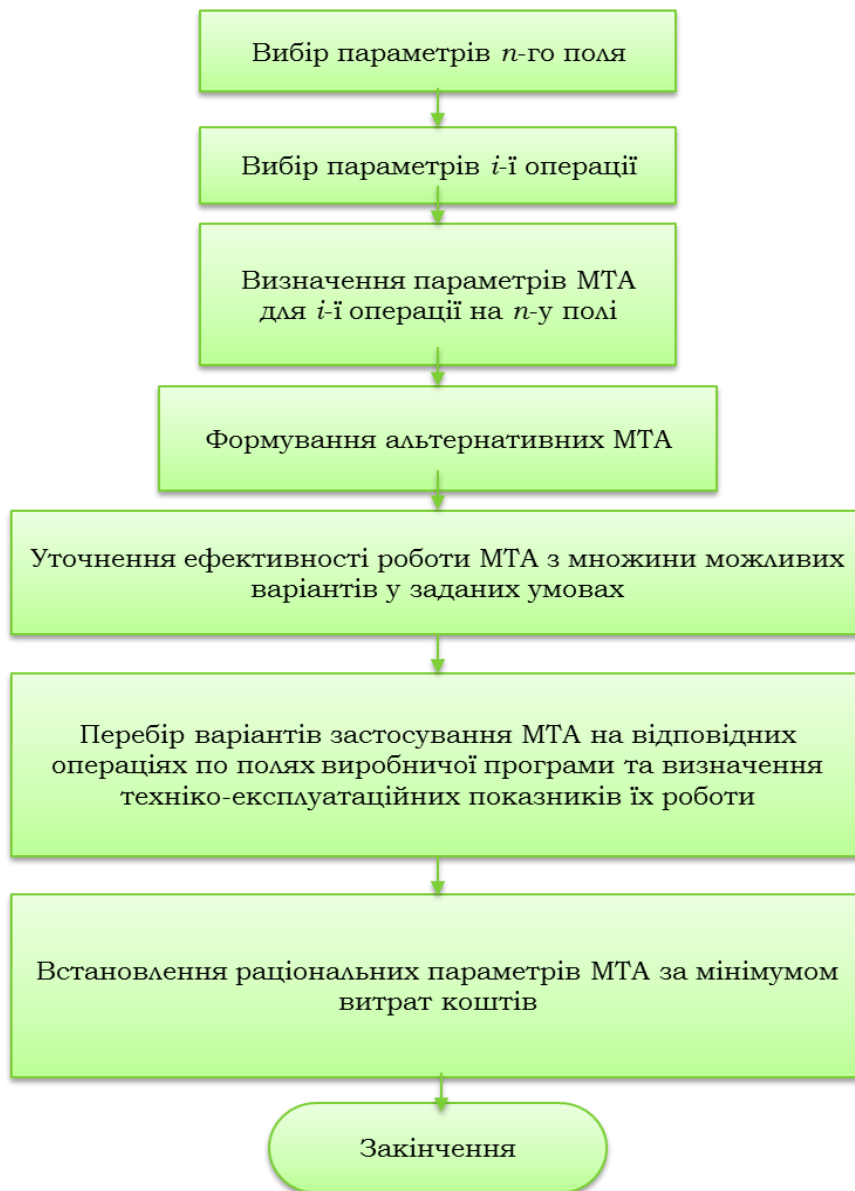

Рис. 2. Узагальнюючий алгоритм розрахунку експлуатаційних показників МТА

Джерело: Авторська розробка.

2. Експлуатаційні витрати на вирощуванні сільськогосподарських культур за різних технологій

Технологія	Посівна площа, господарства, га	Експлуатаційні витрати, грн/га	Стаття витрат			
			оплата праці	ПММ	ремонт і ТО	амортизація
No-till	500	1780,8	35,6	106,9	178,1	267,1
	1500	1415,8	28,3	84,9	141,6	212,4
	2500	1423	28,5	85,4	142,3	213,5
	3500	1442,6	28,9	86,6	144,3	216,4
	5000	1436,1	28,7	86,2	143,6	215,4
Mini-till	500	2847,6	28,5	199,3	284,8	626,5
	1500	2186,9	21,9	153,1	218,7	481,1
	2500	2048,4	20,5	143,4	204,8	450,7
	3500	2071,8	20,7	145,0	207,2	455,8
	5000	1962,3	19,6	137,4	196,2	431,7

Джерело: Дані Державної служби статистики України, дані сільськогосподарських підприємств Дніпропетровської області, стандарти та нормативи виробництва в сільському господарстві.

В основі розв'язання задачі планування механізованих робіт і оптимізації МТП використано математичну модель, а також методи лінійного програмування. Вирішення такої задачі дозволяє оптимізувати машинно-тракторний парк за критеріями мінімуму питомих експлуатаційних витрат. Для цього запропоновано використовувати аналітичну модель відображення роботи МТА на полях:

$$Z_n = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n C_{ij} \cdot S_{ij} \rightarrow \min. \quad (1)$$

Відтак величина питомих капітальних вкладень визначається за формулою, грн/га:

$$K = \sum \frac{B_i}{W_z \cdot t_n}, \quad (2)$$

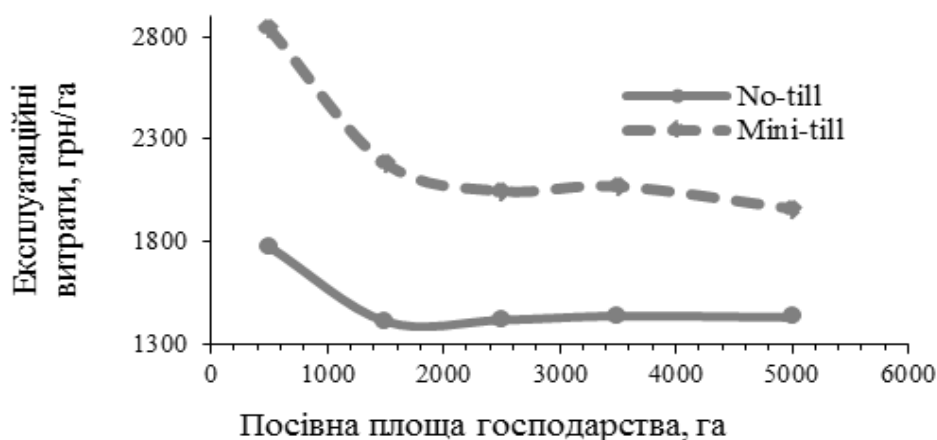

Рис. 3. Залежність експлуатаційних витрат на вирощуванні сільськогосподарських культур за технологій Mini-till і No-till та однакової номенклатури МТП від посівної площі господарства

Джерело: Авторські розрахунки за даними табл. 2.

У результаті аналізу сукупних витрат на вирощування сільськогосподарських культур за технологією Mini-till визначено, що їх частка на технічне забезпечення становить близько 36 %, із них на пально-мастильні матеріали припадає 7 %, ремонт і технічне обслуговування - 11 %, оплату праці - 5 % та амортизаційні відрахування - 14 %. На основі оцінок експлуатаційних затрат на вирощування сільськогосподарських культур у господарствах з однаковою структурою МТП встановлено, що закономірності динаміки експлуатаційних показників технологічних комплексів машин при зміні посівних площ описуються степеневою функцією, а також їх розміри на 1 га зменшуються. Такий характер кривої можна пояснити тим, що розрахунки здійснено по високопродуктивному МТП з відносно дорогою технікою.

де B_i - балансова вартість i -ї машини в агрегаті, грн;

W_g - продуктивність агрегату за годину змінного часу, га;

t_n - нормативне річне завантаження машин, год.

Встановлено раціональні техніко-експлуатаційні параметри тракторів і сільськогосподарських машин залежно від посівної площі господарства (рис. 3) та математичні залежності, що описують залежність експлуатаційних витрат на вирощуванні сільськогосподарських культур при однаковій номенклатурі МТП за різних технологій від посівної площі господарства.

Висновки. Формування МТП для використання й впровадження технологій обробітку ґрунту Mini-till і No-till має особливості, які суттєво впливають на питомі розміри капітальних і експлуатаційних витрат. Виявлено закономірності зміни експлуатаційних показників роботи технологічних комплексів машин при вирощуванні сільськогосподарських культур за різними технологіями залежно від параметрів технічних засобів. Запропоновано методичні підходи до оцінок розміру капітальних й експлуатаційних витрат та ефективності виробництва продукції сільськогосподарських підприємств по нових інноваційних технологіях і оптимізації машинно-тракторного парку за критеріями мінімуму питомих експлуатаційних витрат. З'ясовано, що порівняно з технологією Mini-till застосування технології No-till забезпечує економію коштів майже у 1,5 раза.

Список бібліографічних посилань

1. Адамчук В. В., Сидорчук О. В., Мироненко В. Г. Системно-проектні підстави управління парком машин сільсько-господарських товаровиробників. *Вісник аграрної науки*. 2014. № 11. С. 33-40.
2. Андрійчук В. Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства. *Економіка АПК*. 2013. № 1. С. 3-15.
3. Грицишин М. І. Методологічні основи комплектування МТП аграрних підприємств в умовах обмеженого ресурсного забезпечення. *Механізація та електрифікація сільського господарства: загальнодержавний зб.* / ННЦ «ІМЕСГ». Глеваха, 2014. Вип. 99. Т. 2. С. 392-400.
4. Іванишин В., Коваль С., Погорілий В., Шустик Л. Шляхи енергозбереження в ґрунтообробці та сівбі зернових і ріпаку. *Техніка АПК*. 2006. № 11. С. 12-13.
5. Кісіль М. І. Сучасні виклики, стратегічні пріоритети та завдання щодо інвестиційного забезпечення розвитку сільського господарства. *Інноваційна економіка*. 2014. № 1. С. 14-19. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2014.
6. Кучер А. В., Кучер Л. Ю. Економічна ефективність застосування технології no-till під час вирощування озимої пшениці. *Корми і кормовиробництво: Міжвідомчий тематичний науковий збірник*. Вінниця : ФОП Данилюк В. Г., 2014. Вип. 79. С. 48-55.
7. Лупенко Ю. О., Захарчук О. В., Могилова М. М. Наукове забезпечення техніко-технологічного оновлення аграрного виробництва в Україні. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 5-12.
8. Науменко В. І. Державне регулювання технічного оновлення аграрних підприємств. *Агроінком*, 2013. № 7-9. С. 40-43.
9. Саблук П. Т. Аграрна реформа: стан і напрями розвитку. *Вісник аграрної науки*. 2000. № 4. С. 13-17.
10. Balian A. V., Sychevskyi M. P., Kovalenko O. V., Yashchenko L. O., Verbytskyi S. B. The influence of globalization processes on the innovative development of the food industry of Ukraine in the phases of business cycles agricultural. *Science and Practice*. 2019. № 6(3). P. 63-76. <https://doi.org/10.15407/agrisp6.03.063>.
11. Sergeyeva N. V., Stolarchuk N. M., Danylenko V. V., Zhang Hong. Improvement of methodological approaches to accounting for sources of financing of capital investments with reference of Ukraine. *International journal of scientific & technology research*. 2020. № (9)2. P. 5316-5320. Scopus:<http://www.ijstr.org/paper-references.php?ref=IJSTR-0220-30404>.

References

1. Adamchuk, V.V., Sydoruk, O.V. & Myronenko, V.H. (2014). Systemno-proektni pidstavy upravlinnia parkom mashyn silskohospodarskykh tovarovyrobnykiv [System-design bases of management of park of cars of agricultural commodity producers]. *Visnyk ahranoi nauky*, 11, pp.33-40 [In Ukrainian].
2. Andriichuk, V.H. (2013). Ahropromyslovi formuvannia novoho typu v konteksti stratehii rozvytku vitchyznianoho silskoho hospodarstva [Agro-industrial formations of a new type in the context of the strategy of domestic agriculture]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 3-15 [In Ukrainian].
3. Hrytsyshyn, M.I. (2014). Metodolohichni osnovy kompletuvannia MTP ahrarnykh pidpriemstv v umovakh obmezenoho resursnoho zabezpechennia [Methodological bases of acquisition of MTP of agrarian enterprises in the conditions of limited resource provision]. *Mehanizatsiia ta elektrifikatsiia silskoho hospodarstva: zahalnodержavnyi zbirnyk*. 99, vol. 2. pp. 392-400 [In Ukrainian].
4. Ivanyshyn V., Koval, S., Pohoriliy, V. & Shustiyk, L. (2006). Shliakhy enerhozberezhennia v ґruntobrobtsi ta sivbi zernovyh i ripaku [Ways of energy saving in tillage and sowing of grain and rape]. *Tekhnika APK*, 11, pp. 12-13 [In Ukrainian].
5. Kisil, M.I. (2014). Suchasni vyklyky, stratehichni priorytety ta zavdannia shchodo investytsiinoho zabezpechennia rozvytku silskoho hospodarstva [Current challenges, strategic priorities and tasks for investment support of agricultural development]. *Innovatsiyna ekonomika*, 1, pp. 14-19 Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2014 [In Ukrainian].
6. Kucher, A.V. & Kucher. L.Yu. (2014). Ekonomichna efektyvnist zastosuvannia tekhnolohii no-till pid chas vyroshchuvannia ozymoi pshenytsi [Economic efficiency of no-till technology in winter wheat cultivation]. *Kormy i kormovyrobnytstvo: Mizhvidomchy tematychnyi naukovyi zbirnyk. Issue 79*, pp. 48-55 [In Ukrainian].
7. Lupenko, Yu.O., Zakharchuk, O.V. & Mogilova, M.M. (2017). Naukove zabezpechennia tekhniko-tekhnolohichnoho onovlennia ahrarnoho vyrobnytstva v Ukraini [Scientific support of technical and technological renewal of agricultural production in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 5-12 [In Ukrainian].
8. Naumenko, V.I. (2013). Derzhavne rehuliuivannia tekhnichnoho onovlennia ahrarnykh pidpriemstv [State regulation of technical renewal of agricultural enterprises]. *Agroinkom*, 7-9, pp. 40-43 [In Ukrainian].
9. Sabluk, P.T. (2000). Ahrarna reforma stan i napriamy rozvytku [Agrarian reform, state and directions of development]. *Visnyk ahranoi nauky*, 4, pp. 13-17 [In Ukrainian].
10. Balian, A.V., Sychevskyi, M.P., Kovalenko, O.V., Yashchenko, L.O. & Verbytskyi, S.B. (2019). The influence of globalization processes on the innovative development of the food industry of Ukraine in the phases of business cycles agricultural. *Science and Practice*, 6 (3), pp. 63-76 [In English] DOI: <https://doi.org/10.15407/agrisp6.03.063>.
11. Sergeyeva, Natalia, Stolarchuk, Nadezhda, Danylenko, Valerii & Zhang, Hong (2020). Improvement of methodological approaches to accounting for sources of financing of capital investments with reference of Ukraine. *International journal of scientific & technology research*. (9) 2: pp. 5316-5320. Scopus: <http://www.ijstr.org/paper-references.php?Ref=IJSTR-0220-30404> [In English].

Khioni H. O. Methodological approaches to assessing the needs of investments of agricultural enterprises for new technology

The purpose of the article is to generalize and test methodological approaches to assessing the investment needs of an agricultural enterprise and determining production efficiency by updating equipment and introducing new technologies.

Research methods. The generalization of the methodical approaches was carried out on the basis of the materials of domestic and foreign scientist publications, regulations and methodological developments. Abstract-logical (theoretical generalizations and formulation of conclusions), monographic (in the process of analyzing the relationship and levels of management of technological operations) and computational-constructive (in determining the dependence of operating costs for growing crops with various technologies) methods were used. The initial information for the research was data from agricultural enterprises in the Dnipropetrovsk region, standards and regulations.

Research results. The features of the use and implementation of two types of soil cultivation technologies are disclosed, the relationship and levels of management of technological operations are generalized, an algorithm for calculating the operational indicators of the material and technical support of the production process is developed, the operating costs for growing crops with various technologies and the need for investments are determined.

Scientific novelty. Methodical approaches have been developed to substantiate measures to increase the efficiency of production of agricultural enterprises in the process of updating equipment and introducing new technologies based on estimates of the value of specific capital investments and optimization of the machine and tractor fleet according to the criteria of the minimum unit operating costs.

Practical significance. The recommendations contribute to solve the problem of increasing the efficiency of agricultural production, as well as calculating the need for investment, subject to the optimal use of technical means and the choice of the optimal tillage technology. Tabl.: 2. Figs.: 3. Refs.: 11.

Keywords: investments; production technology; material and technical support; economic efficiency; investment efficiency.

Khioni Heorhii Oleksandrovych - postgraduate student of the department of investment, material and technical ensuring, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

Email: khioni.georgiy@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9952-1890>

Хиони Г. А. Методические подходы к оценке потребности инвестиций сельскохозяйственного предприятия в новую технологию

Цель статьи - обобщить и апробировать методические подходы к оценке потребности сельскохозяйственного предприятия в инвестициях и определить эффективность производства за счет обновления техники и внедрения новых технологий.

Методика исследования. Обобщение методических подходов осуществлено по материалам публикаций отечественных и зарубежных ученых, нормативно-правовых актов и методических разработок. Использованы абстрактно-логический (теоретические обобщения и формулирование выводов), монографический (в процессе анализа взаимосвязи и уровней управления технологическими операциями) и расчётно-конструктивный (при определении зависимости эксплуатационных затрат на выращивание сельскохозяйственных культур при различных технологиях) методы. Исходной информацией для исследований послужили данные сельскохозяйственных предприятий Днепропетровской области, стандарты и нормативы.

Результаты исследования. Раскрыты особенности использования и внедрения двух типов технологий обработки почвы, обобщены взаимосвязь и уровни управления технологическими операциями, разработан алгоритм расчета эксплуатационных показателей материально-технического обеспечения процесса производства, определены эксплуатационные расходы на выращивании сельскохозяйственных культур при различных технологиях и потребность в инвестициях.

Элементы научной новизны. Разработаны методические подходы по обоснованию мер относительно повышения эффективности производства продукции сельскохозяйственных предприятий в процессе обновления техники и внедрения новых технологий на основе оценок величины удельных капитальных инвестиций и оптимизации машинно-тракторного парка по критериям минимума удельных эксплуатационных затрат.

Практическая значимость. Рекомендации способствуют решению проблемы повышения эффективности производства сельскохозяйственной продукции и инвестиций на основе научно обоснованных методических подходов к оценке потребности в инвестициях при условии оптимального использования технического оснащения и выбора оптимальной технологии обработки почвы. Табл.: 2. Илл.: 3. Библиогр.: 11.

Ключевые слова: инвестиции; технология производства; материально-техническое обеспечение; экономическая эффективность; эффективность инвестиций.

Хиони Георгий Александрович - аспирант отдела инвестиционного и материально-технического обеспечения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: khioni.georgiy@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9952-1890>

Стаття надійшла до редакції 29.09.2020 р.

Фахове рецензування: 07.10.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Хіоні Г. О. Методичні підходи до оцінки потреби інвестицій сільськогосподарського підприємства у нову технологію. *Економіка АПК*. 2020. № 10. С. 118 – 124. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010117>

Khioni, H.O. (2020). Metodichni pidkhody do otsinky potreby investytsii silskohospodarskoho pidpriemstva u novu tekhnolohiiu [Methodological approaches to assessing the needs of investments of agricultural enterprises for new technology]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 118 – 124 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010117>

* * *